

หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย

พินิจวรรณกรรม

งานวิจัยทางภาษาไทย

กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

พินิจวรรณกรรม

งานวิจัยทางภาษาไทย

หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย
อันดับที่ ๒๕

พินิจวรรณกรรม

งานวิจัยทางภาษาไทย

สถาบันภาษาไทย

กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย อันดับที่ ๒๕

พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย

สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

หมายเลขโทรศัพท์ ๒๖๘-๕๓๓๘

© สงวนลิขสิทธิ์ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๔๒

ISBN 974-268-8249

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๒๒๕๙ ถนนลาดพร้าว เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร

นายวิชัย พยัคฆ์โส ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๔๒

๘๙.๙๑ กระทรวงศึกษาธิการ. กรมวิชาการ. สถาบันภาษาไทย.

ก-พ พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย / เพ็ญศรี จันทรดวง,
บรรณาธิการ. — กรุงเทพมหานคร : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒.

๒๓๕ หน้า ; ๒๖ ซม. — (ชุดความรู้ภาษาไทย; อันดับที่ ๒๕)

ISBN 974-268-8249

๑. งานวิจัยวรรณกรรมไทย - วิเคราะห์และวิจารณ์. ๒. เพ็ญศรี จันทรดวง.
๓. ชื่อเรื่อง. ๔. ชื่อชุด.

คำนำ

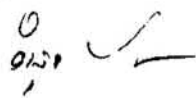

หนังสือเรื่อง **พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย** นี้ เป็นรวมบทความ รายงานผลงานวิจัยทางด้านวรรณกรรมในยุคนสมัยต่างๆ คณะกรรมการศึกษาและเผยแพร่ผลงานวิจัยทางภาษาไทย ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาและวรรณกรรม และการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยเป็นผู้จัดทำขึ้น และกรมวิชาการ ได้พิมพ์เผยแพร่แจกให้แก่สถานศึกษา หน่วยงาน และห้องสมุดต่างๆ เพื่อให้ครูภาษาไทย ศึกษาวิเคราะห์ และบุคคลทั่วไปที่สนใจในเรื่องวรรณกรรม ได้ศึกษาเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวรรณกรรม การวิเคราะห์วรรณกรรมและการสอนวรรณกรรม อันจะส่งผลให้การเรียนการสอนวรรณกรรมมีชีวิตชีวา น่าสนใจ และนักเรียนเห็นคุณค่าของการเรียนวิชาภาษาไทยยิ่งขึ้น

สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ ตระหนักถึงความจำเป็นที่ครูสอนภาษาไทย ควรจะต้องได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้สามารถจัดการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดึงดูดความสนใจจากนักเรียน และในด้านการเสนอเนื้อหาสาระที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของนักเรียน จึงได้เสนอกระทรวงศึกษาธิการให้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาและเผยแพร่ผลงานวิจัยทางภาษาไทยขึ้น คณะกรรมการฯ นี้ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางภาษาและวรรณกรรม และทางการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย จากหน่วยงานและสถานศึกษาต่างๆ โดยมีอธิบดีกรมวิชาการ รองอธิบดีกรมวิชาการ และศาสตราจารย์ กาญจนา นาคนิสกุล เป็นกรรมการที่ปรึกษา และนางเพ็ญศรี จันทรังษ์ เป็นประธานกรรมการ คณะกรรมการฯ มีหน้าที่สรรหา ศึกษา และเลือกสรรงานวิจัยทางภาษาไทย ที่มีคุณค่าและนำมาเผยแพร่ให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาทางด้านภาษาและวรรณกรรม การใช้ภาษาในการฟัง การพูด การอ่าน และการเขียน การส่งเสริมการอ่านและการเรียนการสอนภาษาไทย

พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย เป็นหนังสือชุดความรู้ภาษาไทย
อีกเล่มหนึ่ง บทความส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับวรรณคดีและวรรณกรรม
หลายยุคสมัย วิเคราะห์เรื่องการใช้ภาษาเชิงสร้างสรรค์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง
เรื่องภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในสังคมไทย งานวิจัยหลายเรื่องเป็นการศึกษาวิเคราะห์
วรรณกรรมสำคัญของชาติ เช่น การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์
ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การวิเคราะห์ 'สัญลักษณ์' ในวรรณคดีไทย
การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาขุนช้างขุนแผน วรรณกรรม
หลายเรื่องกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้นักเรียนศึกษาในวิชาภาษาไทย หนังสือ
พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย จึงช่วยเพิ่มพูนความรู้และแนวทางใน
การเรียนการสอนวิชาภาษาไทยให้แก่ครู นักเรียน นักศึกษา และบุคคลทั่วไปได้เป็น
อย่างดียิ่ง

กรมวิชาการขอขอบคุณคณะกรรมการศึกษาและเผยแพร่ผลงานวิจัยทาง
ภาษาไทย ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้เขียนบทความ และนางเพ็ญศรี จันทรดวง ที่กรุณาเป็น
บรรณาธิการในการจัดพิมพ์ ตลอดจนผู้มีส่วนช่วยให้การจัดทำหนังสือเล่มนี้สำเร็จ
ลุล่วงไปด้วยดีไว้ ณ ที่นี้

(นายออรุณ จันทวานิช)

อธิบดีกรมวิชาการ

๒๖ สิงหาคม ๒๕๔๒

สารบัญ

คำนำ	(๕)
การพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย ชุดิมา สัจจามันท์	๓
การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย สุภาพร มากแจ้ง	๒๓
วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย เพ็ญศรี จันทรดวง	๕๓
การวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ พริ้มเพราวดิ หันตรา	๗๗
หาสรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๗๕ สุวคนธ์ จงตระกูล	๙๗
การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่อง 'กาถิ' ฉบับต่างๆ ปราณี บุญชุ่ม	๑๐๙
ลีลาแห่งกระบวนการความร้อยแก้วในหนังสือ กามนิต สุภาพร มากแจ้ง	๑๓๑

วิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอก ในวรรณคดีเรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พิศวาท คะลีลวัน	๑๔๙
ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาวดี แสงกระวี	๑๙๓
การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน วนิดา เศรษฐมงคลเลิศ	๑๙๗
ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีไทย พัชรี สายสิทธิ์	๒๐๗
ภาคผนวก รายชื่องานวิจัยที่นำมาเสนอเป็นบทความ	๒๒๔

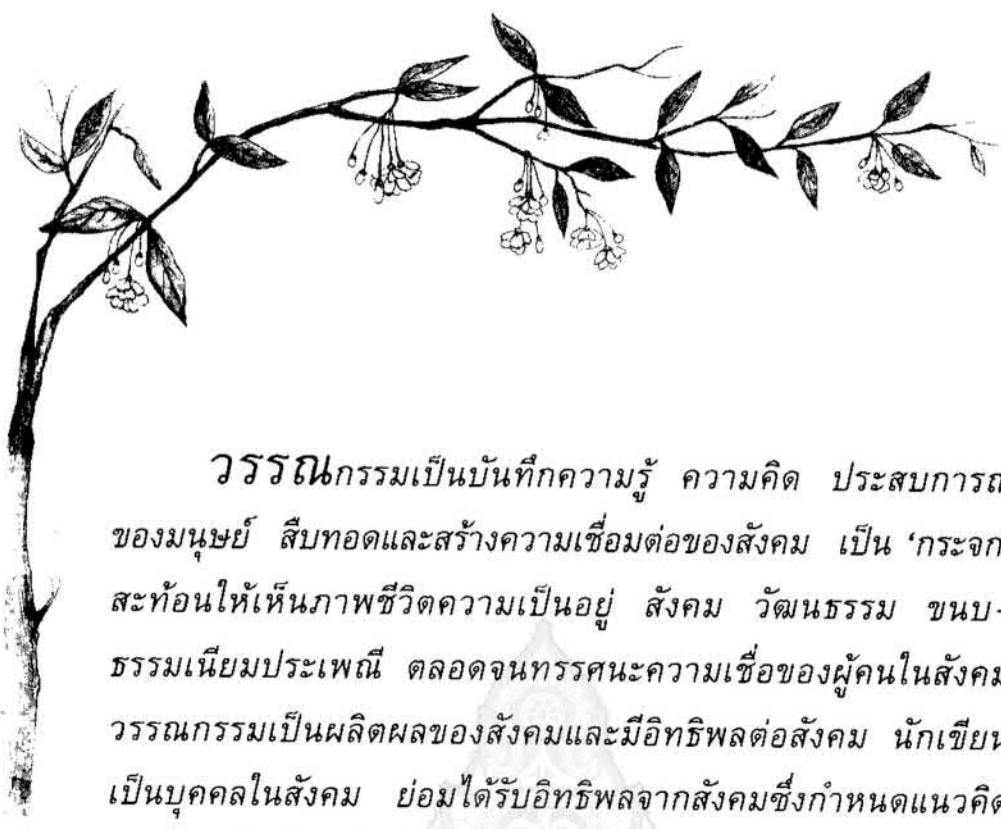

๑ เดินทางตามหว่างสังขร
ประดู่ดอกตกดาซดา
บุณาคลำดวนสาวหยุด
พิกลสารภิมะลิวัน
พุทธรักษาซ่อนซ่อนกลิ่น
นางแย้มกล้วยไม้มะลุลี
กรรณิการ์เกดแก้วกาหลง
ชมพวงเตี้ยดงพญากาญจน์
พระลักษมณ์เด็ดดอกการะเกด
สามกษัตริย์สำราญวิญญาน์

พระสี่กรชมพรรณพฤกษา
กระดังงาจำปาแกมกัน
ชาติบุษย์สุกกรมหมสวรรค์
คันทรังกุหลาบจำปี
อินทนิลช้องนางนางคลี
ยี่สุนโยทะกาจะบาบาน
ประยงค์พะยอมหอมหวาน
พระอวตารส่งไห้วนิดา
ถวายองค์อัศเรศสุนิสา
ไปตามมรดาพนาลี ฯ

รามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

วรรณกรรมเป็นบันทึกความรู้ ความคิด ประสบการณ์
ของมนุษย์ สืบทอดและสร้างความเชื่อมต่อของสังคม เป็น 'กระจก'
สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตความเป็นอยู่ สังคม วัฒนธรรม ขนบ-
ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนทรรศนะความเชื่อของผู้คนในสังคม
วรรณกรรมเป็นผลิตผลของสังคมและมีอิทธิพลต่อสังคม นักเขียน
เป็นบุคคลในสังคม ย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมซึ่งกำหนดแนวคิด
และโลกทัศน์ของนักเขียน ขณะเดียวกันวรรณกรรมและนักเขียน
ก็มีอิทธิพลกำหนดความเป็นไปในสังคมหรือเปลี่ยนแปลงสังคม
วรรณกรรมที่ดีมีคุณค่าย่อมสามารถสร้างสรรค์และชี้นำการเปลี่ยน-
แปลงสังคมไปในทางที่ดี อันจะช่วยพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เติบโต
เป็นพลเมืองที่ดี ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและพัฒนา
สังคม

การพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย

ชุตินา สัจจนันท์*

สังคมไทยปัจจุบันอยู่ในยุคข้อมูลข่าวสาร ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี และวิทยาการในสาขาวิชาต่างๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีการพิมพ์ ทำให้มีการสร้างสรรค์ และจัดพิมพ์วรรณกรรมหลากหลายรูปแบบออกเผยแพร่เป็นจำนวนมาก เพื่อสนอง วัตถุประสงค์และกลุ่มเป้าหมายต่างๆ กัน ทั้งดีและไม่ดีปะปนกัน ทำให้เกิดปัญหาในการ เลือกอ่าน เพราะการอ่านวรรณกรรมที่ไม่มีคุณค่า นอกจากจะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการ จัดซื้อมาอ่านแล้ว ยังเสียเวลาอ่าน ไม่ได้รับประโยชน์และอาจได้รับสิ่งที่เป็น ‘พิษ’ โดยเฉพาะกลุ่มเด็ก เยาวชน หรือประชาชนที่ไม่สามารถวิเคราะห์วินิจฉัยสารได้อย่าง มีวิจารณ์ญาณ เป็นการปลูกฝังความรู้ ความคิดที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งเป็นอันตรายต่อตัวผู้อ่าน และสังคม ในการนี้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของ วรรณกรรมที่มีคุณค่า จึงพยายามส่งเสริมให้มีการผลิตวรรณกรรมที่ดี โดยการ จัดประกวดวรรณกรรมที่ดีและมอบรางวัลวรรณกรรมให้

การยกย่องวรรณกรรมที่ดีมีมาแล้วแต่ในอดีต มีบันทึกว่าในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการประพันธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี งานสำคัญของโบราณคดีสโมสรที่เกี่ยวกับการ ส่งเสริมการประพันธ์คือร่วมพิจารณาเลือกสรรหนังสือที่แต่งดี ทั้งหนังสือเก่า และหนังสือที่แต่งขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด เกล้าฯ พระราชทานตราประจำโบราณคดีสโมสร ‘พระราชลัญจกร มังกรคาบแก้ว’

* รองศาสตราจารย์ระดับ ๙ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ และรองอธิการบดีฝ่ายปฏิบัติการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช รายงานจาก รองศาสตราจารย์ชุตินา สัจจนันท์ และคณะ. “การพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย,” งานวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก คณะกรรมการวิจัยการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรมของกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒.

ประทับไว้เป็นสำคัญในหนังสือที่ได้รับการคัดเลือกกว่าแต่ที่ดี และจัดพิมพ์ขึ้นด้วยความเห็นชอบของโบราณคดีสโมสร

สมัยต่อมามีการทำนุบำรุงวงการวรรณกรรมมาโดยตลอดดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ งานสำคัญของวรรณคดีสโมสรคือ พิจารณายกย่องหนังสือไทยเล่มที่แต่งดีว่าเล่มใดเป็นยอดหนังสือในประเภทนั้นๆ โดยมีคณะกรรมการคณะหนึ่งมีหน้าที่ตรวจคัดเลือกหนังสือที่แต่งดี ซึ่งจะได้รับพระบรมราชานุญาตให้ประทับตราพระราชลัญจกรรูปพระเศวตฉัตรไว้ข้างหน้าหนังสือเป็นสำคัญ และมีรางวัลพระราชทานด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๗ มีการจัดตั้งราชบัณฑิตยสถานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยมีกิจกรรมสำคัญประการหนึ่ง คือ การประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้แสดงความสามารถและเขียนหนังสือทางพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กมากขึ้น ให้เด็กมีหนังสือพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับวัยสำหรับอ่านและสามารถทำความเข้าใจได้ด้วยตนเอง ปลุกใจให้เด็กเกิดความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และเพื่อจัดพิมพ์พระราชทานในงานพระราชกุศลวิสาขบูชาเป็นประจำทุกปี การประกวดและมอบรางวัลนี้ยังคงดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน

ในรัชสมัยปัจจุบัน กิจการทางวรรณกรรมได้รับการส่งเสริมในวงกว้าง กล่าวคือนอกจากภาคราชการแล้ว ภาคเอกชนไม่ว่าจะเป็นองค์กรการ สถาบัน สมาคม ต่างสนใจให้การส่งเสริมวรรณกรรมดีให้ปรากฏ ด้วยการจัดประกวดวรรณกรรมเพื่อรับรางวัลในโอกาสต่างๆ รางวัลวรรณกรรมเหล่านี้บางรางวัลจัดสืบต่อเป็นประจำ บางรางวัลจัดเฉพาะเป็นครั้งคราว หรือเคยจัดในอดีตและยุติการดำเนินการไปแล้ว เช่น รางวัลหนังสือดีขององค์การยูเนสโก รางวัลวรรณกรรมขององค์การ ส.ป.อ. การประกวดวรรณกรรมไทยของธนาคารกรุงเทพ จำกัด รางวัลเคนเนดีทางวรรณคดีของมูลนิธิจอห์น เอฟ. เคนเนดี แห่งประเทศไทย รางวัลของคณะกรรมการสวัสดิการเด็กสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ รางวัลของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ รางวัลมูลนิธิเสรีयरโกเศศ-นาคะประทีป

รางวัลวรรณกรรมไทยบัวหลวงของธนาคารกรุงเทพ จำกัด รางวัลวรรณกรรมอาเซียน รางวัลกองทุนอนุรักษ์ จอห์น เอ. เอ. กิ้น รางวัลวรรณกรรมเยาวชน ว.ณ ประมวญมารค ของมูลนิธิวิภาวดีรังสิต เป็นต้น

การจัดประกวดเพื่อมอบรางวัลให้แก่วรรณกรรมที่ดีซึ่งมีการจัดดำเนินการในระดับชาติต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน และได้รับความสนใจอย่างแพร่หลาย ได้แก่ รางวัลการประกวดหนังสือดีเด่นประจำปีของคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๑๕-ปัจจุบัน) รางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนหรือรางวัลซีไรต์ (พ.ศ. ๒๕๒๒-ปัจจุบัน) รางวัลสัอมวลชนดีเด่นเพื่อเยาวชน (พ.ศ. ๒๕๒๓-ปัจจุบัน) ของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ

การประกวดหนังสือดีเด่นประจำปีของคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ เพื่อเป็นกิจกรรมหนึ่งในการเฉลิมฉลองปีหนังสือสากล พ.ศ. ๒๕๑๕ ขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ในส่วนประเทศไทย กระทรวงศึกษาธิการได้รับผิดชอบการดำเนินงาน โดยจัดกิจกรรมสำคัญคืองานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติและการประกวดหนังสือดีเด่น มีการมอบรางวัลดีเด่นและรางวัลชมเชยแก่หนังสือภาษาไทยที่พิมพ์ในประเทศไทยในรอบปีเพื่อมอบรางวัลให้ในปีถัดไป โดยจำแนกประเภทเป็นหนังสือสารคดี นวนิยาย กวีนิพนธ์ รวมเรื่องสั้น หนังสือสำหรับเด็กเริ่มหัดอ่าน (อายุ ๓-๕ ปี) หนังสือสำหรับเด็กเล็ก (อายุ ๖-๑๑ ปี) หนังสือสำหรับเด็กก่อนวัยรุ่น (อายุ ๑๒-๑๔ ปี) หนังสือการ์ตูน หนังสือสวยงาม (หนังสือสวยงามทั่วไปและหนังสือสวยงามสำหรับเด็ก)

รางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนหรือรางวัลซีไรต์ (Southeast Asia Award-S.E.A. Write) เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๒ ประเทศไทย โดยบริษัทการบินไทย จำกัด และโรงแรมโอเรียนเต็ล ได้ร่วมกันจัดตั้งรางวัลวรรณกรรมดีเด่นสำหรับนักเขียนในกลุ่มประเทศอาเซียน ๕ ประเทศ ได้แก่ ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย และไทย โดยมีเจตนารมณ์เพื่อส่งเสริมนักเขียนในกลุ่มประเทศอาเซียน และเผยแพร่วัฒนธรรมทางวรรณกรรมของภูมิภาคนี้ ต่อมากลุ่มองค์กรเอกชนอื่นๆ เช่น บริษัทอิตัลไทย มูลนิธิเอเชีย ได้ร่วมให้การสนับสนุนรางวัล การพิจารณารางวัลให้เป็นสิทธิ์ขาดของแต่ละประเทศที่จะพิจารณาคัดเลือกวรรณกรรมที่สมควรได้รับ

รางวัล ในส่วนประเทศไทย สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ร่วมกับสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยเป็นคณะกรรมการพิจารณาคัดเลือกวรรณกรรมไทยเพื่อรับรางวัล โดยกำหนดประเภทของวรรณกรรมคือ กวีนิพนธ์ นวนิยาย เรื่องสั้น และบทละคร และกำหนดคุณสมบัติของงานวรรณกรรมว่าเป็นงานเขียนภาษาไทย ที่เป็นงานริเริ่มของผู้เขียนเอง มิใช่งานแปล-แปลงจากผู้อื่น ผู้เขียนยังมีชีวิตอยู่ขณะส่งงานเข้าประกวด เป็นงานที่พิมพ์เผยแพร่เป็นเล่มย้อนหลังไม่เกิน ๕ ปี งานที่เคยได้รับรางวัลวรรณกรรมอื่นใดในประเทศมาแล้วก็สามารถส่งเข้าประกวดได้

รางวัลสื่อมวลชนดีเด่นเพื่อเยาวชน ของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยจัดให้มีพิธีประกาศเกียรติคุณสดุดีผู้ผลิตผลงานหรือกิจกรรมดีเด่นเพื่อเยาวชน โดยพิจารณาจากสื่อมวลชนสาขาต่างๆ และสถานีวิทยุโทรทัศน์ที่ให้การสนับสนุนรายการสำหรับเยาวชน วารสาร หนังสือพิมพ์ หนังสือ หนังสือการ์ตูน

การประกวดวรรณกรรมและรางวัลวรรณกรรมต่างๆ นับว่ามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้มีการผลิตวรรณกรรมที่ดี ช่วยเลือกสรรวรรณกรรมดีให้แก่ผู้อ่านและยกระดับมาตรฐานวรรณกรรมไทยด้วย คณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า การได้มาซึ่งวรรณกรรมไทยที่มีคุณค่า เพื่อการยกย่องให้ได้รับรางวัลหรือประกาศเกียรติคุณ จำต้องมีการประเมินคุณค่า ผู้อ่าน ครู อาจารย์ บรรณารักษ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมและการอ่านจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทยเพื่อได้รับประโยชน์จากวรรณกรรมที่ดี จึงสนใจศึกษาค้นคว้า วิจัย เพื่อพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย อันจะเป็นแนวทางแก่ผู้อ่าน ครู อาจารย์ บรรณารักษ์ ในการเลือกสรรวรรณกรรมที่ดี การแนะแนวการอ่านและการใช้ประโยชน์ รวมถึงแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการเลือกสรรและประเมินค่าวรรณกรรมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย ซึ่งครอบคลุมวรรณกรรม ๑๐ ประเภท ได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ สารคดี หนังสือสำหรับเด็ก หนังสือเรียน ตำรา วารสารวิชาการ นิตยสาร และหนังสือพิมพ์

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมและเกณฑ์การประเมินวรรณกรรมทั้ง ๑๐ ประเภท รูปแบบการประเมิน และเกณฑ์การประเมินวรรณกรรม

๒. ดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาตามกระบวนการวิเคราะห์เนื้อหา จากข้อมูลที่รวบรวมโดยยึดหลักเกณฑ์ความสอดคล้องและยึดหลักความจำเป็นเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๓. สังเคราะห์เนื้อหาโดยนำผลจากการวิเคราะห์เนื้อหามาเป็นแนวทางในการสร้างเกณฑ์ประเมินค่าด้านการกำหนดรูปแบบการประเมิน เกณฑ์การประเมิน คะแนนของเกณฑ์แต่ละข้อ และคะแนนรวมของวรรณกรรมแต่ละประเภท

๔. สร้างแบบประเมินวรรณกรรมทั้ง ๑๐ ประเภท โดยกำหนดรายละเอียดด้านรูปแบบการประเมิน เกณฑ์การประเมิน และคะแนนสำหรับเกณฑ์ในการประเมิน

๕. นำเกณฑ์การประเมินที่สร้างขึ้นไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มที่ ๑ จำนวน ๕ คน สำหรับวรรณกรรมแต่ละประเภท พิจารณาเพื่อหาค่าความสอดคล้องและข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุง

๖. นำเกณฑ์การประเมินที่สร้างขึ้นและข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงของผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มที่ ๑ ไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิกลุ่มที่ ๒ อภิปรายแสดงความคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะโดยการจัดประชุม

๗. สรุปข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขเกณฑ์การประเมินวรรณกรรมแต่ละประเภท

ผลการวิจัย

๑. ค่าความสอดคล้องของวรรณกรรมแต่ละประเภท

วรรณกรรมแต่ละประเภทมีค่าดัชนีความสอดคล้องของเกณฑ์การประเมินโดยเฉลี่ยตั้งแต่ .๕ ขึ้นไป แสดงว่าอยู่ในระดับที่ใช้ได้ วรรณกรรมที่มีค่าดัชนีความสอดคล้องมากที่สุดคือ วารสารวิชาการ มีค่า .๘๖ และวรรณกรรมที่มีค่าดัชนีความสอดคล้องน้อยที่สุด คือ สารคดีและหนังสือพิมพ์ ซึ่งมีค่า .๕๒ และ .๕๓ ตามลำดับ

๒. เกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมแต่ละประเภท

นวนิยาย ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ เนื้อหาและแนวคิด กลวิธีการนำเสนอ การใช้ภาษา คุณค่าของเรื่อง คะแนนรวม ๑๘๐ คะแนน

เรื่องสั้น ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ เนื้อหาและแนวคิด กลวิธีการนำเสนอ การใช้ภาษา คุณค่าของเรื่อง คะแนนรวม ๒๔๖ คะแนน

กวีนิพนธ์ ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ เนื้อหา รูปแบบการประพันธ์ สุนทรียภาพในการประพันธ์ และคุณค่า คะแนนรวม ๘๗ คะแนน

สารคดี ครอบคลุม ๓ ประเด็นใหญ่ คือ เนื้อหา วิธีการนำเสนอ การใช้ภาษา คะแนนรวม ๑๐๒ คะแนน

หนังสือสำหรับเด็ก ครอบคลุม ๕ ประเด็นใหญ่ คือ รูปเล่ม การจัดหน้า เนื้อหา แนวการเขียน และภาษา คะแนนรวมแยกตามวัยและประเภทของงานเขียนดังนี้

วัย ๓-๕ ปี คะแนนรวม ๓๐๐ คะแนน

วัย ๖-๑๑ ปี จำแนกตามประเภทงานเขียน ได้แก่ สารคดี ๒๔๓ คะแนน บันเทิงคดี ๒๓๑ คะแนน และกวีนิพนธ์ ๒๓๑ คะแนน

วัย ๑๒-๑๔ ปี จำแนกตามประเภทงานเขียน ได้แก่ สารคดี ๒๑๓ คะแนน บันเทิงคดี ๑๗๔ คะแนน และกวีนิพนธ์ ๒๑๖ คะแนน

หนังสือเรียน ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ คือ ผู้เขียนและผู้จัดพิมพ์ เนื้อหาสาระ การนำเสนอ รูปเล่มและการพิมพ์ คะแนนรวม ๒๘๕ คะแนน

ตำรา ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ ผู้เขียนและผู้จัดพิมพ์ เนื้อหาสาระ การนำเสนอ รูปเล่มและการพิมพ์ คะแนนรวม ๑๒๐ คะแนน

วารสารวิชาการ ครอบคลุม ๔ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ ผู้จัดทำ เนื้อหาสาระ การนำเสนอ รูปเล่มและการพิมพ์ คะแนนรวม ๑๒๐ คะแนน

นิตยสาร ครอบคลุม ๕ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ เนื้อหาสาระ ภาพ การนำเสนอ รูปเล่ม การจัดหน้าและการพิมพ์ โฆษณา คะแนนรวม ๑๕๐ คะแนน

หนังสือพิมพ์ ครอบคลุม ๗ ประเด็นใหญ่ ได้แก่ ข่าว คอลัมน์ สารคดี และบทความ บทบรรณาธิการ ภาพ โฆษณา ภาษาหนังสือพิมพ์ การพิมพ์และการจัดหน้า คะแนนรวม ๑๕๐ คะแนน

อภิปรายผลการวิจัย

๑. นวนิยายและเรื่องสั้น

๑) เกณฑ์การประเมินค่านวนิยายและเรื่องสั้น ส่วนใหญ่ใช้เกณฑ์เดียวกัน ได้แก่ เนื้อหาและแนวคิด โครงเรื่อง การดำเนินเรื่อง จาก ตัวละคร บทสนทนา การใช้ภาษา และคุณค่าของเรื่อง ส่วนเรื่องสั้นมีเกณฑ์ที่แตกต่างจากนวนิยายคือเพิ่มประเด็นแก่นเรื่องซึ่งพิจารณาจาก มีแก่นเรื่องเดียว แก่นเรื่องมีความชัดเจน นอกจากนี้ยังแตกต่างกันในรายละเอียดของประเด็นโครงเรื่อง คือ นวนิยายพิจารณาจากโครงเรื่องมีความสัมพันธ์และเป็นเอกภาพ ส่วนเรื่องสั้นพิจารณาจากมีโครงเรื่องเดียวและยังแตกต่างกันในส่วนการดำเนินเรื่อง คือเรื่องสั้นเพิ่มประเด็นการพิจารณาในด้านเสนอเหตุการณ์ในระยะเวลาสั้น เกณฑ์ของนวนิยายและเรื่องสั้นส่วนใหญ่ที่ใช้เหมือนกันนี้สอดคล้องกับการประเมินค่านวนิยาย ซึ่งกุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๒๒ : ๑๒) กล่าวว่าคือการอธิบายในแง่ต่างๆ เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรม หรือการแยกแยะส่วนประกอบของวรรณกรรมเพื่ออธิบาย ซึ่งส่วนประกอบของนวนิยายและเรื่องสั้นแตกต่างกันเพียงโครงเรื่องและแก่นเรื่องเท่านั้น

๒) การกำหนดคะแนนของเกณฑ์การประเมินนวนิยายและเรื่องสั้น กำหนดคะแนนของประเด็นแต่ละประเด็นเท่ากัน คือ เนื้อหาและแนวคิด กลวิธีการนำเสนอ การใช้ภาษา และคุณค่าของเรื่อง เนื่องจากเป็นส่วนประกอบของวรรณกรรมที่มีความสำคัญเท่ากัน นอกจากนี้การกำหนดคะแนนในประเด็นย่อยของเกณฑ์การประเมินค่านวนิยายและเรื่องสั้นยังเท่ากัน จะแตกต่างกันเฉพาะประเด็นคุณค่าของเรื่อง ซึ่งให้คะแนนด้านความบันเทิง และข้อคิดเห็นที่ทำให้ตระหนักและเข้าใจชีวิตอย่างลุ่มลึกสูงกว่า ด้านจรรโลงจิตใจ และจรรโลงสังคม ซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของนวนิยายที่แต่งขึ้นเพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นสำคัญ และแนวทางในการพิจารณนวนิยายด้านคุณค่าของสังคม ซึ่งสิทธา พินิจกุล (๒๕๒๘ : ๙๕) กล่าวว่าคุณค่าประการหนึ่งคือพยายามเข้าใจพฤติกรรมของคนในสังคมทั้งส่วนดีและส่วนบกพร่อง

การกำหนดคะแนนของเกณฑ์การประเมินเรื่องสั้น มีบางประเด็นที่กำหนดคะแนนของประเด็นย่อยไม่เท่ากัน คือการดำเนินเรื่อง ซึ่งให้คะแนนด้านดำเนินเรื่องตามปมปัญหาหรือความขัดแย้งอย่างชัดเจนและน่าติดตาม และเสนอเหตุการณ์ใน

ระยะเวลาสั้น สูงกว่า การเปิดเรื่องน่าสนใจ และการปิดเรื่องน่าประทับใจ การกำหนดคะแนนเช่นนี้สอดคล้องกับภิญโญ กองทอง (๒๕๒๘ : ๓๖๗-๓๖๘) ซึ่งกล่าวว่า ลักษณะของเรื่องสั้นปัจจุบัน การขึ้นต้นก็ไม่จำเป็นต้องเรียกร้องความสนใจด้วยการเปิดเรื่องอย่างน่าตื่นเต้นและจบลงอย่างพลิกความคาดหมาย

๒. กวีนิพนธ์

เกณฑ์การประเมินค่ากวีนิพนธ์ มีประเด็นการพิจารณา ๔ ประเด็นใหญ่ คือ เนื้อหา รูปแบบการประพันธ์ สุนทรียภาพในการประพันธ์ และคุณค่าของกวีนิพนธ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของอัศนี พลจันทร (๒๕๓๔) จินดา ดวงจินดา (๒๕๓๕-๒๕๓๖) วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๑๙) และสุจิต เพียรชอบ (๒๕๒๖) ที่กล่าวถึง ลักษณะที่ดีของกวีนิพนธ์ที่ต้องประกอบด้วยประเด็นตามที่กล่าวมานี้อย่างครบถ้วน

คะแนนที่กำหนดให้แต่ละประเด็นให้คะแนนรวมเนื้อหา รูปแบบการประพันธ์ สุนทรียภาพในการประพันธ์ และคุณค่าอย่างเท่าเทียมกัน สอดคล้องกับงานเขียนของอัศนี พลจันทร (๒๕๓๔) และนภาลย์ สุวรรณธาดา (๒๕๒๖) ที่กล่าวว่ากวีนิพนธ์ที่มีคุณค่าต้องมีความสมบูรณ์ครบทุกส่วน และไม่ควรเด่นด้านใดด้านหนึ่งโดยขาดคุณค่าด้านอื่นๆ

ด้านเนื้อหา แนวคิดสร้างสรรค์ และแนวคิดสากล มีคะแนนเท่ากัน แนวคิดสร้างสรรค์และแนวคิดที่เป็นสากลเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ผู้อ่านติดตาม อันจะเป็นแนวทางให้เกิดความซาบซึ้งลาด รวมทั้งอาจผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนาในด้านต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ของกวีหรือให้เกิดทัศนคติในทางสร้างสรรค์ การเรียนรู้ในสิ่งที่ เป็นสากลอันเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความเป็นอมตะให้แก่บทกวีนั้นๆ สอดคล้องกับงานเขียนของอัศนี พลจันทร (๒๕๓๔) และคำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์ ประจำปี ๒๕๔๑ (๒๕๔๑) ซึ่งตัดสินให้กวีนิพนธ์เรื่องในเวลา ได้รับรางวัลซีไรต์

ด้านรูปแบบการประพันธ์ กำหนดคะแนนรูปแบบถูกต้องตามฉันทลักษณ์ รูปแบบประยุกต์จากฉันทลักษณ์เดิม และรูปแบบเหมาะสมกับเนื้อหาเท่ากัน กวีนิพนธ์เป็นร้อยกรองที่มีฉันทลักษณ์บังคับเพื่อความเป็นระเบียบแบบแผนในการประพันธ์ และเป็นกรรมวิธีในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดมาทางภาษาที่งดงาม แต่อย่างไรก็ตาม

กวีนิพนธ์บางเรื่องอาจใช้รูปแบบที่ประยุกต์จากฉันทลักษณ์เดิม ซึ่งยังคงถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดมาได้อย่างดีงามเช่นเดียวกับการใช้ฉันทลักษณ์ที่ถูกต้องตามรูปแบบที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว แต่รูปแบบต้องสัมพันธ์เหมาะสมกับเนื้อหา ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานเขียนของอัสนี พลจันทร์ (๒๕๓๔) และจินดา ดวงจินดา (๒๕๓๕-๒๕๓๖) ที่กล่าวถึงความสำคัญของฉันทลักษณ์และรูปแบบการเขียนซึ่งต้องสัมพันธ์กับเนื้อหา

สุนทรียภาพทางการประพันธ์ กำหนดคะแนนความมีเสียงเสนาะ การสรรคำ ได้อย่างเหมาะสม ให้คะแนนสูงสุด เพราะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดอรรถรสทางวรรณศิลป์ สอดคล้องกับคำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์ ประจำปี ๒๕๒๙ (๒๕๓๕-๒๕๓๖) และคำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์ ประจำปี ๒๕๔๑ (๒๕๔๑) ที่ตัดสินให้กวีนิพนธ์เรื่อง *ปณิธานกวี* และในเวลา ได้รับรางวัลดังกล่าว โดยพิจารณาสุนทรียภาพทางการประพันธ์เป็นส่วนประกอบ

คุณค่าของกวีนิพนธ์กำหนดคะแนนการจรรโลงสังคมสูงกว่าการให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ การสร้างจินตนาการ การตระหนักและเข้าใจชีวิตอย่างลุ่มลึกหรือให้แง่คิดแก่ผู้อ่าน สอดคล้องกับงานเขียนของ อัสนี พลจันทร์ (๒๕๓๔) นภลัย สุวรรณธาดา (๒๕๒๖) ที่กล่าวว่า กวีนิพนธ์ที่ดีเป็นเครื่องจรรโลงและพัฒนาจิตใจของผู้คนในสังคมสะท้อนชีวิตและสังคมในแง่มุมต่างๆ และวิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๑๙) ซึ่งอธิบายว่าเมื่อกวีได้สะท้อนสภาพของสังคมตามความเป็นจริงอย่างดีที่สุดแล้ว สุนทรียภาพในกวีนิพนธ์นั้นจะเกิดขึ้นเอง

๓. สารคดี

๑) เกณฑ์การประเมินค่าสารคดี ครอบคลุม ๓ ประเด็นคือ เนื้อหา วิธีการนำเสนอ ได้แก่ ชื่อเรื่อง การเปิดเรื่อง การลำดับเรื่อง การปิดเรื่อง กลวิธีการนำเสนอ และการใช้ภาษา สอดคล้องกับลักษณะของสารคดี ซึ่งมาลี บุญศิริพันธุ์ (๒๕๓๐) ถวัลย์ มาศจรัส (๒๕๓๘) และเสาวณีย์ สีขาบัณทิต (๒๕๔๐) ได้เสนอไว้ นอกจากนี้รายละเอียดลักษณะของสารคดียังสอดคล้องกับประเด็นย่อยของประเด็นทั้ง ๓ ด้วย

๒) การกำหนดคะแนนสำหรับเกณฑ์การประเมินสารคดี กำหนดคะแนนให้ประเด็นเนื้อหาถึง ๖๐ คะแนน ส่วนวิธีการนำเสนอและการใช้ภาษาให้เพียง ๒๔ คะแนน

และ ๑๘ คะแนนตามลำดับ ในประเด็นเนื้อหาซึ่งมีคะแนน ๖๐ คะแนน ให้คะแนนประเด็นย่อย คือ การให้สาระความรู้ที่เพิ่มพูนองค์ความรู้ใหม่ และหรือประเทืองปัญญาถึง ๒๑ คะแนน สอดคล้องกับความหมายของสารคดีที่ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๑๘: ๑๐) ได้กล่าวว่า สารคดีคือวรรณกรรมที่ให้ความรู้หรือความคิดที่เป็นประโยชน์ ส่วนเสาวณีย์ สิกขาบัณฑิต (๒๕๔๐ : ๖๒) ได้สรุปว่า สารคดีควรให้แง่คิดที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านด้วย เพื่อส่งเสริมให้ผู้อ่านมีความคิดที่กว้างขวางยิ่งขึ้น การกำหนดคะแนนส่วนนี้ให้น้ำหนักมากกว่าส่วนอื่นจะแสดงคุณค่าอย่างแท้จริงของหนังสือสารคดีเล่มที่ประเมิน

๔. หนังสือสำหรับเด็ก

๑) เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็ก แบ่งเป็น ๓ เกณฑ์ ตามระดับช่วงวัยของเด็ก ในงานวิจัยนี้แบ่งตามการพิจารณาตัดสินรางวัลหนังสือสำหรับเด็กของคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติซึ่งกำหนดแบ่งกลุ่มหนังสือตามวัยของเด็กออกเป็น ๓-๕ ปี, ๖-๑๑ ปี และ ๑๒-๑๔ ปี จากการวิจัยนี้เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็กมีความแตกต่างกันมากหรือน้อยตามพัฒนาการของเด็กแต่ละช่วงวัย สอดคล้องกับงานของจินตนา ไบกาซูย์ (๒๕๓๔) ซึ่งกล่าวถึงลักษณะต่างๆ ของหนังสือสำหรับเด็กว่าควรสัมพันธ์กับวัยและความสนใจของเด็ก หนังสือสำหรับเด็กวัยเริ่มหัดอ่าน ๓-๕ ปี มีประเด็นพิจารณา คือ เนื้อหา การจัดหน้า รูปเล่ม แนวการเขียนและภาษา โดยไม่แยกประเภทของหนังสือเป็นสารคดี บันเทิงคดี และกวีนิพนธ์ สอดคล้องกับงานวิจัยของนิศา ชูโต และกล่อมจิตต์ พลายเวช (๒๕๒๖) ที่กล่าวว่า เป็นการยากที่จะแยกประเภทระหว่างหนังสือสารคดีและบันเทิงคดีสำหรับเด็กวัย ๓-๕ ปีอย่างชัดเจน ส่วนเกณฑ์การประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็กวัย ๖-๑๑ ปี และ ๑๒-๑๔ ปี มีประเด็นใหญ่ที่เหมือนกันคือเกณฑ์ทั่วไป ได้แก่ รูปเล่ม การจัดหน้า และเกณฑ์เฉพาะประเภท ซึ่งแบ่งเป็นสารคดี บันเทิงคดี และกวีนิพนธ์ ภายในแต่ละประเภทยังมีการแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็นใหญ่ๆ ที่เหมือนกันคือ เนื้อหา แนวการเขียน และภาษา ภายในประเด็นใหญ่เหล่านี้ก็ยังมีเกณฑ์ย่อยที่มีรายละเอียดบางประการแตกต่างกันตามประเภทของหนังสือ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของสมพร จารุณัฐ (๒๕๓๔) ที่กล่าวถึงการเขียนสารคดีและบันเทิงคดีสำหรับเด็ก และณรงค์ ทองปาน (๒๕๒๖) ซึ่งกล่าวถึงภาษาที่ใช้ในการเขียนหนังสือสำหรับเด็กที่ควรใช้คำง่าย ถูกต้อง แต่ในการเขียนกวีนิพนธ์ก็จะมีการใช้ภาษาที่แตกต่างกันบางประการ

๒) คณะกรรมการประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็ก คณะกรรมการประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็กวัย ๓-๕ ปี, ๖-๑๑ ปี และ ๑๒-๑๔ ปี กำหนดคะแนนของเนื้อหาในระดับสูง สอดคล้องกับงานเขียนของฉวีวรรณ คูหาภินันท์ (๒๕๒๗) ซึ่งกล่าวว่า เนื้อหาของหนังสือเด็กที่ดีจะส่งเสริมสติปัญญา ประสบการณ์ ความคิดสร้างสรรค์ จริยธรรมและคุณธรรม และงานวิจัยของศิวะพรรณ โหระกุล (๒๕๓๕) ซึ่งศึกษาหนังสือสำหรับเด็กประเภทบันเทิงคดีของวิริยะ สิริสิงห์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๕ ถึง ๒๕๓๒ พบแนวคิดประการหนึ่งที่แสดงออกคือ การให้ความรู้ แทรกคำสอน คุณธรรม

คะแนนระดับรองลงมาในเกณฑ์การประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็กวัย ๓-๕ ปี และ ๖-๑๑ ปีคือการจัดหน้า ได้แก่ การพิจารณาภาพประกอบ ในขณะที่เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือสำหรับเด็กวัย ๑๒-๑๔ ปี มิได้กำหนดน้ำหนักคะแนนระดับรองลงมา ให้แก่การจัดหน้า แต่ให้น้ำหนักคะแนนแก่ภาษาและแนวการเขียนมากกว่า สอดคล้องกับงานเขียนของจินดนา ไบกาซูย์ (๒๕๓๔) ที่กล่าวว่าภาพประกอบเป็นส่วนสำคัญของหนังสือสำหรับเด็ก แต่ความสำคัญ ปริมาณ อัตราส่วนของภาพประกอบกับข้อความ ย่อมขึ้นอยู่กับพัฒนาการและความสนใจของเด็กแต่ละช่วงวัยด้วย

๕. หนังสือเรียน

๑) เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือเรียน ครอบคลุม ๔ ประเด็น คือ ผู้เขียน และผู้จัดพิมพ์ เนื้อหาสาระ การนำเสนอ รูปเล่มและการพิมพ์ สอดคล้องกับลักษณะรูปแบบ และเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเรียนที่ประภาศรี สีหอำไพ (๒๕๒๔) วาริ ธีระจิตร (๒๕๓๑) จินดนา ไบกาซูย์ (๒๕๓๘) และชุตินา สัจจนันท์ (๒๕๓๓) ได้เสนอไว้ ซึ่งรายละเอียดของแต่ละประเด็นมีความสอดคล้องกับประเด็นหลักของหนังสือเรียน

๒) การกำหนดคะแนนสำหรับเกณฑ์การประเมินค่าหนังสือเรียน มีคะแนนเต็ม ๒๘๕ คะแนน โดยกำหนดคะแนนให้ประเด็นเนื้อหาสาระถึง ๑๒๐ คะแนน การนำเสนอ ๘๖ คะแนน รูปเล่มและการพิมพ์ ๕๗ คะแนน ส่วนผู้เขียนและผู้จัดพิมพ์ กำหนดไว้เพียง ๑๒ คะแนน ซึ่งการกำหนดคะแนนในประเด็นเนื้อหาสาระไว้มากที่สุดนั้น ตรงกับงานวิจัยเกี่ยวกับการประเมินค่าหนังสือเรียนของฮาซาน อาลี แอล นาจี แอล โมห์ด (๑๙๘๗) และมารี บี. โคลส์ (๑๙๙๓) ที่พบว่าเนื้อหาสาระเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการประเมินค่าหนังสือเรียน ส่วนการกำหนดคะแนนในประเด็นผู้เขียนและผู้จัดพิมพ์

ไว้เพียง ๑๒ คะแนนนั้นตรงกับข้อค้นพบมารี บี. โคลส์ (๑๙๙๓) ที่พบว่าองค์ประกอบในการประเมินค่าหนังสือที่สำคัญน้อยที่สุดคือผู้เขียน

ส่วนการกำหนดคะแนนในประเด็นย่อยของเนื้อหาสาระ ในประเด็นเนื้อหาสาระสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในรายวิชาของหลักสูตร เนื้อหาสาระครบถ้วนตามที่รายวิชาของหลักสูตรกำหนด เนื้อหาสาระถูกต้องตามหลักวิชา และเนื้อหาเหมาะกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียน กำหนดให้มีคะแนนเต็มประเด็นละ ๒๑ คะแนน เนื่องจากประเด็นดังกล่าวเป็นหัวใจหลักของหนังสือประเภทนี้ ตามที่กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๘ : ๕๐) กำหนดไว้ว่าหนังสือเรียนคือหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้สำหรับการเรียน มีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรอย่างถูกต้อง ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้เนื้อหาสาระจะต้องเหมาะสมกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียนด้วย ซึ่งประเด็นนี้ตรงกับความเห็นของประภาศรี สีหอำไพ (๒๕๒๔) แสร์ ชิงเกอร์ และแดน ดอนลัน (๑๙๘๙) ส่วนประเด็นเนื้อหาสาระพัฒนาความรู้และความคิดนั้นได้กำหนดคะแนนไว้ ๑๕ คะแนน สอดคล้องกับจินตนา ไบกาซูยี (ม.ป.ป. : ๔๔-๔๙) ที่กล่าวถึงความคิดเห็นของหนังสือเรียนในอุดมคติของนักวิชาการที่เน้นว่าควรมุ่งพัฒนาให้เกิดความคิด

๖. ตำราและวารสารวิชาการ

๑) เกณฑ์การประเมินค่าตำราและวารสารวิชาการ มีประเด็นหลักตรงกันเรียงตามลำดับค่าคะแนนดังนี้ เนื้อหาสาระ ผู้เขียนและผู้จัดพิมพ์/ผู้จัดทำ การนำเสนอรูปเล่มและการพิมพ์ และมีประเด็นย่อย รวมทั้งค่าคะแนนในรายประเด็นย่อยใกล้เคียงกันเนื่องจากทั้งตำราและวารสารวิชาการต่างเป็นงานเขียนทางวิชาการ สอดคล้องกับความหมายและลักษณะของตำราที่ทบวงมหาวิทยาลัย (๒๕๔๒) และผู้ทรงคุณวุฒิอีกหลายท่านอธิบายไว้คือ ชูติมา สัจจามันท์ (๒๕๓๓) บันลือ พงกษะวัน และดำรงศิริเจริญ (๒๕๓๓) ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๒๓) ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๓๙) ปิฎฐะ บุณนาค (๒๕๒๓) ตำราและวารสารวิชาการมีลักษณะกลุ่มเป้าหมายหรือกลุ่มผู้อ่านเป็นนิสิตนักศึกษาระดับอุดมศึกษา อาจารย์และนักวิชาการ ผู้อยู่ในวงวิชาการเฉพาะด้าน แม้ตำราจะมุ่งใช้ในการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาเป็นหลัก แต่ด้วยความลุ่มลึกทางด้านเนื้อหาสาระจึงมีคุณค่าเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทั้งของนักศึกษา อาจารย์ นักวิชาการ หรือผู้อยู่ในวงการวิชาชีพ ตลอดจนผู้สนใจในสาขาวิชานั้นๆ เช่นเดียวกับวารสารวิชาการด้วย ประเด็นที่ต่างกันของตำราและวารสารวิชาการคือ

รูปเล่มของสิ่งพิมพ์ คือดำราจัดทำเป็นรูปเล่มหนังสือ มีส่วนประกอบสำคัญคือ ปก หน้าปกใน คำนำ สารบัญ เนื้อหา (แบ่งเป็นบทๆ) บรรณานุกรม ภาคผนวก จึงมีส่วนประกอบของรูปเล่มต่างจากวารสารวิชาการซึ่งเป็นสิ่งพิมพ์ต่อเนื่อง มีชื่อและกำหนดออกที่แน่นอน มีผู้เขียนหลายคน ประกอบด้วยบทความทางวิชาการหลายบทความ

๒) การกำหนดคะแนนของเกณฑ์การประเมินค่าดำราและวารสารวิชาการ ประเด็นย่อยหลายประเด็นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือประเด็นเนื้อหาสาระของดำรา ให้คะแนนสูงในด้านการเสนอองค์ความรู้ ทรรศนะ หรือประเด็นใหม่ การเสนอแนวคิดเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ มีความถูกต้อง มีข้อมูลและหลักฐาน มีความทันสมัย มีความลึกซึ้งครบถ้วนสมบูรณ์ การกำหนดคะแนนเช่นนี้สอดคล้องกับลักษณะของดำราที่ดี มีคุณภาพ ตามเกณฑ์ของทบวงมหาวิทยาลัย (๒๕๔๒) ซึ่งจำแนกเป็น ๓ ระดับ คือ ดี ดีมาก และดีเด่น ดังได้กล่าวมาแล้ว และลักษณะของดำราที่ดีตามที่ปรีชา ช่างขวัญยืน (๒๕๓๙) อธิบายไว้ รวมทั้งผลการวิจัยของฉวีวรรณ สวัสดิ์ (๒๕๒๑) รวมทั้งเกณฑ์การคัดเลือกดำราเพื่อจัดพิมพ์ของโครงการส่งเสริมการแต่งดำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการมอบรางวัลดำรา TTF Award ของมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย ซึ่งล้วนเน้นประเด็นเนื้อหาสาระเป็นหลัก เช่นเดียวกับผลการศึกษาเอกสารและการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประเมินค่าวารสารวิชาการของมารศรี ศิวรักษ์ (๒๕๑๘) พรทิพย์ อาณาประโยชน์ (๒๕๓๓) อุมพร กุหลาบ (๒๕๒๕) และวนิดา วิศวลักษณ์กิจ (๒๕๒๙) ซึ่งพบสอดคล้องกันในการให้ความสำคัญของประเด็นย่อยดังกล่าว

๗. นิติสาร

๑) นิติสารแม้จะเป็นสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องซึ่งมีกำหนดออก มีส่วนประกอบของรูปเล่มและลักษณะของสิ่งพิมพ์ประเภทเดียวกันกับวารสารวิชาการ แต่มีเนื้อหาสาระวัตถุประสงค์ และกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกัน กล่าวคือ นิติสารเสนอความรู้ทั่วไป สารบันเทิงสำหรับผู้อ่านทั่วไป ในขณะที่วารสารวิชาการมีเนื้อหาสาระทางด้านวิชาการ มุ่งเสนองานเขียนทางวิชาการอันเป็นผลจากการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางวิชาการใหม่ๆ มีกลุ่มเป้าหมายคือนักวิชาการและนักวิชาชีพในสาขาวิชานั้นๆ ดังนั้นเกณฑ์การประเมินค่านิติสารและวารสารวิชาการจึงต่างกันไป อย่างไรก็ตามแม้เนื้อหาสาระ

จะต่างกัน แต่ก็ยังเป็นประเด็นหลักที่มีค่าคะแนนสูงเป็นอันดับหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญต่อเนื้อหาสาระในนิตยสารเช่นเดียวกับวารสารวิชาการ อย่างไรก็ตามในการประเมินค่านิตยสารมีประเด็นหลักเรื่องภาพและโฆษณาเพิ่มขึ้น และประเด็นเรื่องรูปเล่ม การจัดหน้า และการพิมพ์ได้รับความสำคัญ มีค่าคะแนนระดับสูงเป็นอันดับสอง สอดคล้องกับ ชวรัตน์ ชาญชัย (๒๕๒๐ : ๓๘๘) ซึ่งอธิบายไว้ว่า ภาพให้ทั้งความสวยงามและความถูกต้องด้านคุณภาพและลักษณะ

๒) เกณฑ์การประเมินค่านิตยสารมีค่าคะแนนในรายประเด็นย่อยแตกต่างกัน โดยรายประเด็นย่อยในส่วนเนื้อหาสาระได้รับค่าคะแนนสูงทุกประเด็นคือเนื้อหาสาระ ให้ความรู้ ให้ความเพลิดเพลิน มีความหลากหลาย ตอบสนองความสนใจของผู้อ่านกลุ่มเป้าหมาย ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมคุณธรรมและศีลธรรม นอกจากนี้ประเด็นย่อยอื่นๆ ก็ได้รับค่าคะแนนระดับสูงเช่นเดียวกัน ในประเด็นหลักเรื่องการนำเสนอคือ ภาษาสุภาพและถูกต้อง ภาษาเหมาะสมกับรูปแบบการเขียน ประเด็นรูปเล่ม การจัดหน้า และการพิมพ์ ประเด็นย่อยรูปเล่ม ปก สวยงาม สะดุดตา ในประเด็นหลักเรื่องภาพ มีประเด็นย่อยภาพสวยงาม มีเทคนิคการถ่ายภาพ มีศิลปะไม่เป็นภาพเสื่อมเสียศีลธรรม ประเด็นเรื่องโฆษณา ต้องไม่ขัดคุณธรรม ศีลธรรม ไม่โฆษณาเกินความจริงหรือโฆษณาเลือบแฝง

๘. หนังสือพิมพ์

๑) เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือพิมพ์ให้ความสำคัญในประเด็นหลักคือข่าว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเอกสารต่างๆ ที่เห็นว่าข่าวคือหัวใจของหนังสือพิมพ์

๒) เกณฑ์การประเมินค่าหนังสือพิมพ์มีค่าคะแนนในรายประเด็นย่อยต่างกัน รายประเด็นย่อยที่ได้รับค่าคะแนนสูงคือ ในประเด็นหลักข่าว การพาดหัวข่าวสร้างสรรค์ ข่าวถูกต้อง เทียงตรง การเสนอข่าวเจาะลึกรอบด้าน ไม่ขัดคุณธรรมและศีลธรรม ประเด็นหลักคอลัมน์สารคดีและบทความทั่วไป มีประเด็นย่อย คือความมีสาระและน่าสนใจ คุณค่าในทางสร้างสรรค์ ประเด็นหลักภาพ มีประเด็นย่อย คือไม่เป็นภาพอุจาดลามก นำหวาดเสียว ประเด็นหลักภาษาหนังสือพิมพ์ มีประเด็นย่อย คือภาษาสุภาพและถูกต้อง ประเด็นหลักโฆษณา มีประเด็นย่อย คือไม่โฆษณาเกินความจริงหรือโฆษณาเลือบแฝง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้
ควรพิจารณาในเรื่องต่างๆ ดังนี้

เกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทยแต่ละประเภทที่นำเสนอเป็นแนวทางที่ใช้
ประเมินค่าวรรณกรรมแต่ละประเภทโดยทั่วไป การให้ความสำคัญหรือให้น้ำหนัก
ประเด็นแต่ละประเด็นโดยกำหนดค่าคะแนนอาจแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์
การนำไปใช้ เช่น การประเมินค่าหนังสือประเภทสยองขวัญ จะประเมินค่าในด้านรูปเล่ม
ภาพประกอบ หรือคุณค่าด้านศิลปะมากกว่าด้านเนื้อหา การนำไปใช้จึงต้องประยุกต์
คะแนนให้เหมาะสม

เกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทยแต่ละประเภทที่นำเสนอ มิได้กำหนด
คะแนนให้ชัดเจนว่าผ่านหรือไม่ผ่าน หรือกำหนดช่วงคะแนนเป็นระดับพอใช้ ดี หรือ
ดีมาก ผู้นำไปใช้ต้องเป็นผู้กำหนดเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์การนำไปใช้ว่าเป็น
การประเมินเพื่อพิจารณาเลือกหนังสือไปใช้หรือตัดสินใจให้รางวัลหนังสือ

ในการนำเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทยไปใช้ มิได้ตัดสินคุณค่าของ
วรรณกรรมจากคะแนนรวมอย่างเดียว ควรพิจารณาจากลักษณะเด่นของวรรณกรรม
แต่ละประเภทด้วย วรรณกรรมที่ได้คะแนนระดับสูงในประเด็นที่ครอบคลุมลักษณะเด่น
ย่อมมีคุณค่ามากกว่าวรรณกรรมที่ได้คะแนนระดับต่ำในประเด็นที่ครอบคลุมลักษณะเด่น
แต่ได้คะแนนประเด็นทั่วไประดับสูงหรือระดับปานกลาง

ในการนำเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทยไปใช้สามารถนำเกณฑ์จาก
วรรณกรรมต่างประเภทมาใช้ด้วยกันได้ เช่นเกณฑ์การประเมินค่านิยายสยองขวัญ ประเด็น
เนื้อหาสาระซึ่งมีเนื้อหาในรูปแบบนวนิยาย เรื่องสั้น และกวีนิพนธ์ อาจใช้เกณฑ์
การประเมินวรรณกรรมเหล่านี้มาประเมินนิยายสยองขวัญ

บรรณานุกรม

- กล่อมจิตต์ พลายเวช. หนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๒๖.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒.
- _____. วรรณคดีวิจารณ์ ชุดที่ ๑ เอกสารประกอบคำบรรยาย ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง. (เอกสารอัดสำเนา)
- “คำประกาศของคณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์ ประจำปี ๒๕๒๙,” ภาษาและหนังสือ ๒๔, ๑-๒ (เมษายน ๒๕๓๕ - มีนาคม ๒๕๓๖) : ๒๓๔-๒๓๕.
- “คำประกาศของคณะกรรมการตัดสินวรรณกรรมซีไรต์ ประจำปี ๒๕๔๑,” ใน ในเวลา โดย แรดำ ประโดยคำ. กรุงเทพมหานคร : รูปจันทร์, ๒๕๔๑.
- จินตนา ไบกาชุย. การเขียนสื่อการเรียนการสอน. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ม.ป.ป.
- _____. แนวการจัดทำหนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๓๔.
- _____. รุปลักษณะหนังสือเรียนมัธยมศึกษา. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๓๔.
- จินดา ดวงจินดา. “เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ กับ ‘เพียงความเคลื่อนไหว,’” ภาษาและหนังสือ ๒๔, ๑-๒ (เมษายน ๒๕๓๕ - มีนาคม ๒๕๓๖) : ๒๓-๒๔.
- ฉวีวรรณ คูหาภินันท์. บทสรุปปฎิการจัดทำหนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๒๗.
- ฉวีวรรณ สวัสดิ์. “การประเมินคุณค่าหนังสือตำราแพทย์ของโครงการตำราศิริราช,” วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- ชวรัตน์ เชิดชัย. การบรรณานิกรหนังสือพิมพ์และนิตยสาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.
- ชุดิมา สัจจันันท์. “การเลือกสิ่งพิมพ์,” ใน เอกสารการสอน ชุดวิชาการพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ เล่ม ๑ หน่วยที่ ๗. นนทบุรี : สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓, ๓๓๕-๓๔๒.
- ณรงค์ ทองปาน. การสร้างหนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๒๖.

ถวัลย์ มาศจรัส. การเขียนสารคดี. กรุงเทพมหานคร : มิติใหม่, ๒๕๓๘.

ทบวงมหาวิทยาลัย. “การแก้ไขหลักเกณฑ์การพิจารณากำหนดตำแหน่งทางวิชาการ,”

บันทึก ที่ ทม ๐๒๐๒.๒/ว ๑๓ ลงวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๔๒.

นภลัย สุวรรณธาดา. “ความรู้เบื้องต้นทางการประพันธ์,” ใน เอกสารการสอน
ชุดวิชาภาษาไทย ๒ การประพันธ์ไทย เล่ม ๑ หน่วยที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖, ๑-๖๒.

บันลือ พุกกะวัน. วรรณกรรมกับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

บุญเหลือ เทพยสุพรรณ. ม.ล. แนวทางการศึกษาวิชาวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร :
บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๘.

_____. “ประสบการณ์จากการเขียนตำราและเอกสารวิชาการ,” ใน แนวทางการ
เขียนตำราและบทความวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสตรีอุดมศึกษา
แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

ปรีชา ช่างขวัญยืน, บรรณาธิการ. เทคนิคการเขียนและผลิตตำรา. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ปิฎกะ บุญนาค. “ประสบการณ์และข้อเสนอแนะในการเขียนตำราและบทความวิชาการ
เกษตร,” ใน แนวทางการเขียนตำราและบทความทางวิชาการ. กรุงเทพ-
มหานคร : สมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓, ๓๒-๓๗.

พรทิพย์ อาณาประโยชน์. “การประเมินคุณค่าของวารสารไทยทางการแพทย์,” วิทยา-
นิพนธ์มหาวิทยาลัย ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ภิญโญ กองทอง. “ลักษณะก้าวหน้าของเรื่องสั้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๖,” ปริญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๘.

มารศรี ศิวรักษ์. “การประเมินค่าวารสารภาษาไทยที่ใช้ในการวิจัยด้านสังคม-
ศาสตร์,” วิทยานิพนธ์ ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณา-
รักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

มาลี บุญศิริพันธุ์. การเขียนสารคดีสำหรับสื่อสิ่งพิมพ์. กรุงเทพมหานคร : โครงการ
วิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

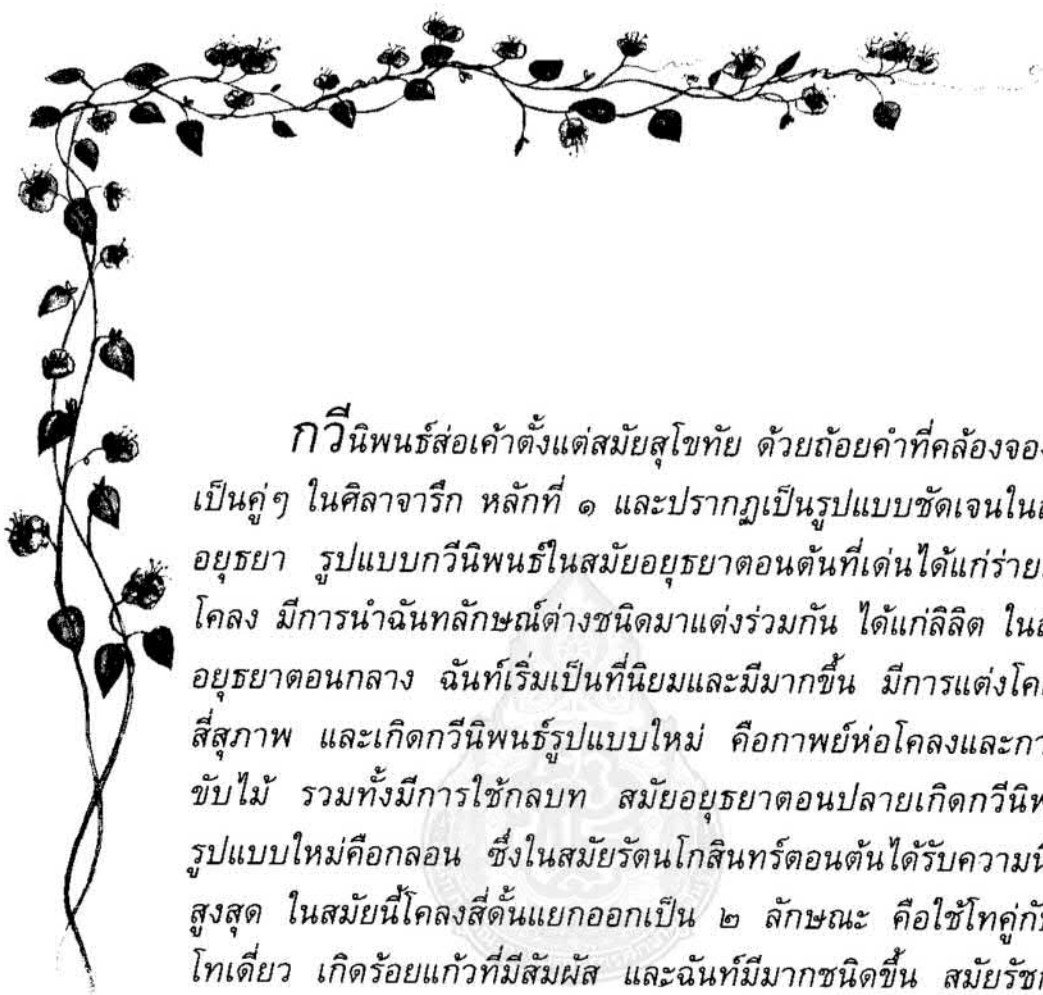
- วนิดา วิศาลรักษกิจ. “สถานภาพวารสารวิชาการภาษาไทยทางด้านวิทยาศาสตร์,”
วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- วารี ธีระจิตร. **หลักการวิเคราะห์แบบเรียนในระดับประถมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร :
โครงการพัฒนาการเรียนการสอนร่วมกับโครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑. (เอกสารอัดสำเนา)
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : อักษร-
เจริญทัศน์, ๒๕๑๙.
- _____. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร:ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.
- ศิระพรรณ โหระกุล. “การวิเคราะห์วรรณกรรมสำหรับเด็กของ วิริยะ สิริสิงห ในช่วง
ปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๓๒,” ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๕.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. “คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก ๒๒๙/๒๕๓๘ เรื่อง การ
กำหนดหนังสือสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตาม
หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง
พ.ศ. ๒๕๓๓),” กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘.
- สมพร จารุณภู. “การคัดเลือกและประเมินคุณค่าวรรณกรรมสำหรับเด็ก,” ใน **หนังสือ
กับการส่งเสริมการอ่าน**. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ, ๒๕๓๔.
- สิทธา พินิจภูวดล. **วรรณคดีฝรั่งเศษร่วมสมัยและการวิจารณ์วรรณคดี**. กรุงเทพ-
มหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘.
- สุจิต เพียรชอบ. “การวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองระดับมัธยมศึกษา,” ใน **เอกสาร
การสอนชุดวิชาภาษาไทย ๒ การประพันธ์ไทย หน่วยที่ ๘-๑๕**. กรุงเทพ-
มหานคร : สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖,
๘๖๙-๙๓๑.
- เสาวนีย์ ลิกขาบัณฑิต. **การเขียนสำหรับการสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๔๐.
- อัศนี พลจันทร. **ศิลปการแห่งกาพย์กลอน**. กรุงเทพมหานคร : ทะเลหญ้า, ๒๕๓๔.
- อุมาพร กุหลาบ. “วิเคราะห์วารสารภาษาไทยที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒,” ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, ๒๕๒๕.

Al-Moh 'd, Hasan Ali Al-Naje. **An Investigation of Textbook Indentification, Selection, Adoption, and Evaluation Practices in Public Schools** (CD-ROM). Kansas State University, 1987. Abstract from UMI : DAO

Koals, Marie B. "Trade Books Used in the Teaching of Reading," Paper presented at the Annual Meeting of the National Reading Conference (43rd, Charleston, Sc, December 1-4, 1993). Abstract from : Silver Platter File : ERIC.

Singer, Harry and Donlan, Dan. **Reading and Learning from Text**. 2nd ed. Hillsdale, N.J. : Lawrence Erlbaum Associates, 1989.

กวีนิพนธ์ส่อเค้าตั้งแต่สมัยสุโขทัย ด้วยถ้อยคำที่คล้องจองกันเป็นคู่ๆ ในศิลาจารึก หลักที่ ๑ และปรากฏเป็นรูปแบบชัดเจนในสมัยอยุธยา รูปแบบกวีนิพนธ์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่เด่นได้แก่ร่ายและโคลง มีการนำฉันทลักษณ์ต่างชนิดมาแต่งร่วมกัน ได้แกกลิลิต ในสมัยอยุธยาตอนกลาง ฉันท์เริ่มเป็นที่นิยมและมีมากขึ้น มีการแต่งโคลง-สี่สุภาพ และเกิดกวีนิพนธ์รูปแบบใหม่ คือกาพย์ห่อโคลงและกาพย์ขับไม้ รวมทั้งมีการใช้กลบท สมัยอยุธยาตอนปลายเกิดกวีนิพนธ์รูปแบบใหม่คือกลอน ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับความนิยมสูงสุด ในสมัยนี้โคลงสี่ด้นแยกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือใช้โทคู่กับใช้โทเดี่ยว เกิดร้อยแก้วที่มีสัมผัส และฉันท์มีมากขึ้น สมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๖ มีการนำรูปแบบคำประพันธ์ท้องถิ่นมาแต่งร่วมกับฉันทลักษณ์แบบฉบับ เริ่มมีการรับรูปแบบกวีนิพนธ์ต่างประเทศ มีการพิมพ์จำหน่ายตำราฉันทลักษณ์ มีผลให้รูปแบบของกวีนิพนธ์ถูกจำกัดเป็นกรอบเดียวกัน ปัจจุบันผู้เขียนบทกวีต่างพยายามแสดงอัตลักษณ์ของตน แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นไปในด้านกลวิธีการแต่งและเนื้อหาของกวีนิพนธ์มากกว่าด้านรูปแบบ

การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย

สุภาพร มากแจ้ง*

การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย ของ รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพร มากแจ้ง แห่งภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี เป็นงานวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๓๓ เกิดขึ้นเนื่องจากผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทยชนิดต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมไม่สอดคล้องกับฉันทลักษณ์ตามตำราคำประพันธ์ และความแตกต่างนี้ปรากฏอยู่อย่างเป็นระบบในวรรณกรรมทุกสมัย ทั้งของกวีคนเดียวและต่างคนกัน จึงน่าจะมีความเป็นไปได้ที่กวีนิพนธ์ไทยแต่ละชนิดจะมีรูปแบบฉันทลักษณ์หลากหลายกว่าที่ปรากฏอยู่ในตำราคำประพันธ์ จึงควรจะได้ทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างจริงจัง ตำราคำประพันธ์สมัยต่างๆ ตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ที่ผู้วิจัยใช้เป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์ ได้แก่

จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี และฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท

คัมภีร์กาพย์ สारวิลาสินี และ กาพย์คันถะ

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

ฉันทศาสตร์ ของนายฉันท ขำวิไล

ประชุมลำนํ้า ของหลวงธรรมาภิมณฑ์

ชุมนุมตำรากลอน ขององค์การคำของครูสุภา

ฉันทลักษณ์ ของพระยาอุปทิศศิลปสาร

* รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี รายงานจาก สุภาพร มากแจ้ง. "การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย," งานวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๓๓.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย ทั้งกวีนิพนธ์แบบฉบับ และกวีนิพนธ์ท้องถิ่น ที่ปรากฏทั้งในวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ
๒. เพื่อเปรียบเทียบฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทยกับฉันทลักษณ์ในตำรา คำประพันธ์
๓. เพื่อเสนอพัฒนาการและประดิษฐ์การของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ ๓ ประการได้แก่

๑. เป็นการวิจัยเอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว
๒. เป็นการวิจัยวรรณกรรมร้อยกรอง
๓. เป็นการวิจัยเฉพาะฉันทลักษณ์ของร้อยกรองตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน โดยครอบคลุมข้อดกลงต่อไปนี้
 - ๓.๑ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ศึกษาวรรณกรรมทุกเรื่องเท่าที่มีต้นฉบับตีพิมพ์
 - ๓.๒ สมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ศึกษาเฉพาะงานวรรณกรรมของกวีที่เด่น
 - ๓.๓ สมัยปัจจุบันศึกษาเฉพาะวรรณกรรมร้อยกรองฉบับที่ได้รับรางวัลระดับประเทศและระดับนานาชาติ

วิธีดำเนินการวิจัย

สำหรับวิธีดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์โดยมีขั้นตอนการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. รวบรวมวรรณกรรมร้อยกรองตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ. ๒๕๓๑ เท่าที่มีต้นฉบับตีพิมพ์
๒. ศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ทุกประเภทที่ปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรอง
๓. จำแนกฉันทลักษณ์ออกตามสมัยวรรณกรรม
๔. ศึกษาพัฒนาการและประดิษฐ์การของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท

๕. เปรียบเทียบฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมแต่ละประเภทกับฉันทลักษณ์ในตำราคำประพันธ์

๖. เสนอรูปแบบของฉันทลักษณ์ทุกประเภทที่ผ่านการวิเคราะห์เปรียบเทียบ

ผลการวิจัย

๑. พัฒนาการทางฉันทลักษณ์

กวีนิพนธ์แบบฉบับปรากฏขึ้นในสมัยอยุธยา ประกอบด้วย ร่าย โคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอน ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่เริ่มขึ้นในสมัยปลายอยุธยา พัฒนาการของฉันทลักษณ์แต่ละประเภทมีดังนี้

๑) ร่าย

ร่ายปรากฏในวรรณกรรมครั้งแรกสมัยต้นอยุธยา ใน โองการแช่งน้ำ ร่ายในยุคแรกจำนวนคำในวรรคและการลงท้ายยังมีรูปแบบไม่แน่นอน อยู่ในลักษณะของ ร่ายโบราณ ยังไม่แยกออกเป็นร่ายสุภาพ ร่ายด้น และร่ายยาว ดังตัวอย่าง

หมื่นคงศีหมื่นแก้ว ลำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก ดกนอกฟ้าแมน แดนฟ้า
ตั้งฟ้าต่อ หล่อหลวงเหง้าภูตพนันศบดี ศรีพรหมรักษ ยักษกุมาร หลายบานหลายท่า
ล้วนผีห้าผีเหว เรายิ่งลมบ้า หน้าเท่าแฉ่ง แรงไถ่เอาขวัญ ครั้งมาถึง ถับเสียง
เย็บขรแรงขรแรง แผงข้าวยีนเย็บขรรางขรราง รางซางจุปาก เย็บจเจียวจเจียว
เขี้ยวสรदान อานมลิ้น เย็บลลลลลลลล トラบมีในฟ้าในดิน บินมาเย็บพะพล่ง
จุงมาสูบเอา เขาผู้บื้อ ชื่อใครใจคดขบถเจียวกาย ว่ายกระทุฟาดฟัน ความแควน
มัดคอก หอกคนด้าวเถาถก หลกเท้าให้ ไปมีทันตาย หงายระงมระงม ยมพบาล
ลากไป ไฟนรกปลาบปลิ้นดินพลาง เขาวางเหนืออพิจี ผู้บื้อบื้อ ชื่อใครใจคด
ขบถแก่เจ้าผู้ผ่านเกล้าอยุธยา สมเด็จพระรามาริบทินทร ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิ
ศรราชธีราช ท่านมีอำนาจมีบุญ คุณเอนกอันหาใครยรม และอาจข่มชั๊ก หักกิ่งฆ่า
อาจถอนด้วยฤทธาภาพ บาปเบียนตน พันธุ์พวกพ้องญาติกามาใครยไรใจจอด
ทอดใจรักชั๊กเกลอสหาย ดนทั้งหลายมาเพื่อจะทำขบถ ทดโทรทแก่เจ้าตนได้
จงเทพยดาผู้นี้ ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนไหวในสามปี
อย่ามีสุขสวัสดิ์เมื่อใด อย่ากินข้าวเพื่อไฟจนตายฯ

(โองการแช่งน้ำ)

จะเห็นได้ว่า ร่ายในยุคแรกๆ มีลักษณะเด่นชัดอยู่ที่การส่งสัมผัสต่อเนื่องกันไปทุกๆ วรรค แต่จำนวนคำในวรรคยังไม่แน่นอน มีตั้งแต่ ๓ คำขึ้นไปจนเกินห้าคำ

รูปแบบของ ร่ายยาว เริ่มพัฒนาขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ใน มหาชาติคำหลวง มาลงรอยเป็นระบบสมบูรณ์ในสมัยปลายอยุธยาต่อต้นรัตนโกสินทร์ ใน เทศน์มหาชาติ นั้นไทป็นันทสูตรคำหลวง และ มหาชาติกลอนเทศน์ ส่วนวน เจ้าพระยาคลัง (หน) โดยมีลักษณะที่น่าสังเกตคือ จำนวนคำในวรรคของร่ายยาว สมัยหลังๆ นี้มีมากกว่า ใน มหาชาติคำหลวง และยิ่งเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่าง

สดธา อันว่าพระสรรเพชญ์พุทธอยู่เกล้า อุปนิสสาย เจ้ากูรเสด็จอาศรัย
กบิลวดุฤ์ แก่พิชยักบิลพัสดุ์ บุรีรัตนพิศาล วิหรนโต ฐเสด็จสิงสำรวจุสวารี
นิโครธาราม ในพิจิตรนิโครธาราม อารพภ พระผู้ผจญเบญจกามพิชย ตั้งเหตุย
เสด็จเฉพาะ ไปกุขรวลสุ์ อนุเคราะห์แก่โภกขรพรรษธรา อิท ฌมมเทศน์ ยง
พระธรรมเทศนามาฐร คากาสทสสปฎิมนุหิต์ อันบริบูรณ์ประดับนิตยคาถาถึงสหัส
อักษรอรธอบเอ ฯ

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร)

อันว่าพระญานนโทปนันทนาถ เมื่อล้าบามีมาตรอันยิ่ง กร่าพึงด้วย
จิตรวารอันลามก ว่าอาดมจเคี้ยวมุนทกสมณภายา ให้กร่วมกร่วมด้วยทาณาทั้งสี่
อันมีพิศม์คมปละแปล่มแหลมหนักหนา เมื่อมุนทกสมณะมาถึงเขี้ยว อาดม-
จเคี้ยวให้เป็นภักศม พระญานาคกตริอรธทวนท้าวกกล่าวพจนแก่พระมหาเถร
อันว่าสมณะชินนทรบุตรา ย่อมมีธรรมบุเรกษาเป็นประธาน กมีสันกาลทั้งปวงแท้
แม้อันว่าท่านจเป็นสมณะ ดูจนียมนั้นกบมาน เหตุท่านทำกรรมแก่ข้า เห็น
หยาบข้าพันประมาณนัก แลลักษณอันท่านกล่าวแก่ข้า ว่าทำด้วยกรุณาและเมตตริ
แลบมีทำด้วยใจอันไพโรธ แลท่านโลดได้ปรีญญาน พจนแห่งท่านกบังควร
เห็นบริวารดังนี้ มาตารเปนแต่่วจีสุญเปล่า แล

(นันโทปนันทสูตรคำหลวง)

สา อมิตดาปนา ส่วนว่านางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ
ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผัวแก่แล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้ว
ก็ตามกรรม สมมา ปฏิชคฺคิ เป็นต้นว่า หาทองต้มต้กด้าทุกคำเข้าไม่ช่วยเงินและ
อายุเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำเวลาค่ำเจ้าก็มีให้เดือนทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า
ทั้งพินเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หาเฝ้าปฏิบัติเฒ่าชรา ทุกเวลาเวลานั้นแล

(มหาชาติกลอนเทศน์)

อนึ่ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีเค้าเงื่อนว่าได้มีการพัฒนารายยาวมาเป็น
ร้อยแก้วที่มีสัมผัส ทำให้เกิดเป็นสำนวนภาษาร้อยแก้วที่ไพเราะสละสลวยถึงร้อยกรอง
ดังปรากฏ ใน ปฐมสมโพธิกถา และคำประกาศในพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติต่างๆ ดัง
ตัวอย่าง

...“หญิงร้าย โฉนเจ้ามากล่าวคำพินาศนิบหนวยปรารถนาจะกระทำอันตราย
แก่โอรสผู้ใหญ่ของเราดังนี้” แลนางนั้นก็คอยทวงที่เมื่อเสด็จเข้าสู่ที่ศิริกรรม
ไสยยาสน์ กระทำประโลมด้วยอดีตมายา ยังพระภัสดาให้ยินดีด้วยวิธีกามเสวนกิจ
แล้วเพ็ดทูลวิงวอนว่า “พระองค์เป็นปฐมกษัตริย์ได้ออกพระโอรสพระราชทาน
พระอนุชาตแก่ข้าเจ้าพระบาทแล้ว ซึ่งจะมีได้โปรดพระราชทานให้สมซึ่งประสงค์
แห่งข้าพระองค์นั้นมีสมควร” สมเด็จพระเจ้าเอกภากราชทรงคิดละอายพระทัย
ด้วยได้สิ้นพระโอรสออกแล้วเกรงจะเสียสัตย์ จึงดำรัสให้หาพระราชโอรสทั้ง ๔
มาเฝ้า แล้วตรัสเล่าความตามหนหลังแล้วตรัสว่า “เจ้าจะปรารถนาช้างม้าและ
รถรีพลสักเท่าใด ก็จงนำไปเท่านั้น เหลือไว้แต่คชาชาติอัสตุงครกซึ่งสำหรับ
พระนคร จงพาจตุรงคนิกรทั้งปวงไปจากราชพารา ช่วยรักษาสัตย์ของบิดาไว้
ต่อเมื่อบิดาสวรรคาลัยแล้ว จึงกลับคืนมาเฝ้าราชสมบัติ...

(ปฐมสมโพธิกถา)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชกรณียกิจอุทิศพระองค์
เพื่อประโยชน์ของประเทศและประชาชนอย่างจริงจัง ตลอดระยะเวลา ๔๓ ปีที่
ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงมิได้ประทับอยู่แต่เพียงในพระบรมมหาราชวัง
แต่เสด็จฯ ร่วมทุกข์สุขกับประชาชนทุกหนแห่ง แม้ในแหล่งที่แห้งแล้งกันดาร

พระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานาประการที่ทรงปฏิบัติล้วนเป็นไปเพื่อขจัดทุกข์ และบำรุงสุขแก่ประชาราษฎร์ทั่วราชอาณาจักร ทำให้ทรงรอบรู้เหตุที่เป็นปัญหา ของประเทศและประชาชนอย่างแท้จริงและลึกซึ้ง จึงทรงสามารถวางโครงการ พัฒนาด้านต่างๆ ได้ถูกต้องและเหมาะสม ผสมผสานเป็นแนวทางให้ราษฎร ไปศึกษาและปฏิบัติ บังเกิดผลสำเร็จอย่างเด่นชัดและสมบูรณ์ เกื้อกูลผลประโยชน์ ให้ประเทศและประชาชนตลอดระยะเวลาอันยาวนาน เกิดโครงการอันเนื่องจาก พระราชดำริมากมายกระจายอยู่ทั่วไป...

(คำกล่าวสดุดีเฉลิมพระเกียรติและถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้า- อยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในพิธีถวายพระพรและสดุดีเฉลิมพระเกียรติ วันรัชมังคลาภิเษก ๒ กรกฎาคม ๒๕๓๑)

ส่วนร่ายสุภาพและร่ายฉัน มีรูปแบบชัดเจนแล้วตั้งแต่ใน ลิลิตพระลอ และ ลิลิตยวนพ่าย แต่จำนวนคำยังไม่สู้แน่นอน จนมาถึงปลายสมัยอยุธยาในงานพระราช- นิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร จำนวนคำในวรรคจึงลงตัวแน่นอน นอกจากนี้ใน กลบทศรีวิบูลกิตติ์ หลวงศรีปริชายังได้พัฒนาร่ายวรรคละ ๓ คำไว้อีกด้วยโดยจัดเป็น กลบท ชนิดหนึ่งเรียกว่า ‘คุณบท’ ดังตัวอย่าง

คุณบท

เดชกุศลผล ดนข้าแปล แก่คำภีร์ ที่ชาฎก ยกจากอรรถ จัดปัญญาส ชาติโพธิสัตว์ คัดประจง ลงเป็นกลอน ก่อนจากอรรถ จัดเป็นไทย ใส่ด้วยบท จดลิลิต คิดเป็นฉันท์ ผันเป็นโคลง โยงเป็นกาพย์ อาบคุณบท หมดมั่วสุม ชุ่มน่มกลอน ช้อนบาฬี มีคำไทย ใส่ประกอบ สอดตำรา หาคำภีร์ อสัติธาตุ ราชฤกษ์ เบิกพยากรณ์ ผ่อนเข้าหมด จดหาผล ชนหญิงชาย หมายถึงแบบ แอบอ้างอรรถ จัดเข้าสิ้น จินดามูนี้ มีเสร็จสุด สมุดเล่มหนึ่ง ถึงเล่มสอง ต้องเล่มสาม ตามเล่มสี่ มีเล่มห้า ข้าประสงค์ จงสำเร็จ เสร็จเป็นพระ ละกิเลส เฉกประทาน ผลาญราคน สิ้นโทษทั้ง มิหนัสน์ ปันกองบาป ปราบโลภะ ละทุฏฐะ วิจิกิจะ จิตระประเจิด เปิดห้องแก้ว แลวันนิพพาน ญาณสัพพัญญู ปัญญาธิกะ ชนะแก่มาร การปรารภณา ข้าจงประสิทธิ์ คิดจงประสาท มาตรจงสำเร็จ เสร็จแก่โพธิญาณ ในชาติอวสาน ดังจิตระคิดมีฯ

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพิ่มรูปแบบของรายด้นขึ้นอีกรูปแบบหนึ่ง คือทรงจบบรรทัดด้วยโคลงสองด้นในพระราชนิพนธ์ ลิลิตนารายณ์สิบปาง ทำให้มีรูปแบบที่กวีจะเลือกใช้ได้มากขึ้น ดังตัวอย่าง

ครานั้นข่าวระบือ ฎาไปทั่วสากล ว่าจอมพลทรงฤทธิ์ จอมมหิษบัติ
จับอสุรีราพณ์ได้ เอามัดไว้กลางเวียง เสียงภาสั่นทั่วหล้า ถึงฟากฟ้าสุรแมน
ทุกแดนภาค่อยๆ ต่างเป็นยอเกียรติคุณ แห่งอรุณราชา ช่างมาถึงดาบส
นามนารทมนี โดยทันทีเชอนั้น พลันไปหาเปาลัสตย์ รีบรัดแถลงข่าว ราวเรื่อง
ร้ายสิ้นสรรพ อันเปาลัสตย์ทราบข่าว เดือดร้อนราวเหตุภัย รีบไปมีหึง
ถึงมหิษบัติ มุนีตรงเข้าไป เฝ้าให้หยักราชา ครานั้นท้าวอรุณ สุนทรราชคำนับ
ต้อนรับพระมุนี เชิญนั่งที่สูงกว่า แล้ววันทาได้ถาม ความทุกข์สุขใดมี จึงมุนี
ตอบถ้อย ทูลแถลงเรียบร้อย หนักหนา

(ลิลิตนารายณ์สิบปาง)

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจบบรรทัดด้วยโคลงสองสุภาพ และ
เรียกรายชนิดนี้ว่า รายคำหลวง ดังตัวอย่าง

รายคำหลวง

ฝูงมนุษย์พุทธศาสนิกนิกรฯ ต่างพร้อมกลมกลืนโมสรสนนินาต ใน
พระพุทธศาสนาคลาคล่ำ เพื่อจะฟังพระสัทธรรมกถุญาณ แม้ทักขิณบรรณาการ
ธรรมพลี อุทิศส่วนกุศลบุญราศี สัจริตปฏิบัติถวายแด่บรมกษัตริย์สยาม
ปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ เทพบิดรของไทยเรา
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าชีวิตของตัวตัวรัก โดยสวามิภักดิ์พร้อม...
ประจักษ์สร้างสถาปเจดีย์อักษร สู่ปรกรณ์รำลึก นึกถึงพระคุณบรมบพิตร เจ้าชีวิตของ
ไพร่ฟ้า อันเป็นปิยมหาราชเจ้า สมเด็จพระจุลจอมเกล้า ปกเกล้าเราเกษม
โสดถึแลฯ

(ลิลิตคำหลวง)

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา กวียึดถือเป็นแบบแผนเคร่งครัด กำหนดให้แต่งรายด้นกับโคลงด้นและรายสุภาพกับโคลงสุภาพ

๒) โคลง

จากหลักฐานทางวรรณกรรม โคลงต้นปรากฏก่อนโคลงสุภาพ โดยปรากฏในรูปโคลงห้าและโคลงสี่ใน *โองการแข่งน้ำ สมัยอยุธยาตอนต้น* ส่วนโคลงสองต้นและโคลงสามต้น ปรากฏในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สำหรับโคลงสุภาพปรากฏครบทุกชนิด ตั้งแต่สมัยอยุธยา

โคลงที่ใช้แต่งเป็นเรื่องยาวตลอดเรื่อง ได้แก่ โคลงสี่และโคลงห้า ส่วนโคลงสองและโคลงสาม ไม่มีที่ใช้แต่งตลอดเรื่อง

โคลงสี่ เป็นโคลงที่กวีนิยมแต่ง และเป็นโคลงที่มีพัฒนาการทางฉันทลักษณ์เด่นชัดที่สุด สามารถจำแนกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่คือ

ก. *การบังคับเอก-โท* ใน *ภาพยัสสารวิลาสินี ภาพยัคันถะ* และ *จินตามณี* ซึ่งเป็นตำราคำประพันธ์สมัยอยุธยา จำแนกโคลงสี่ไว้ ๓ ประเภทคือ *ประเภทบังคับเอก-โท* *ประเภทบังคับโท* และ *ประเภทไม่บังคับวรรณยุกต์* ส่วนในวรรณกรรมจากการศึกษาวิเคราะห์ โคลงสี่เกือบทั้งสิ้นอยู่ในประเภทบังคับเอก-โท แต่โคลงสี่ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีลักษณะการใช้เอก-โทแตกต่างกันเป็น ๒ แบบ คือ

ใช้เอก ๗ โท ๔ และ ๕ และใช้โทคู่ในโคลงสี่สุภาพ โดยเพิ่มโทที่บาทสุดท้ายอีกตำแหน่งหนึ่ง พบใน *ลิลิตพระลอ* *มหาชาติคำหลวง* *โคลงมั่งทรงรบเชียงใหม่* และ *โคลงนิราศหริภุญไชย* ซึ่งเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยกัน โดยเฉพาะ *ลิลิตพระลอ* พบมากถึง ๑๑๖ บท ดังตัวอย่าง

ความคิดผิดริตได้
หญิงสื้อชักชวนชาย
เจ็บเฝือว่าแขนงตาย
เผื่อหากรักท้าวท้าว

ความอาย พี่เอย
สู่หย้า
ดีกว่า ไสร์น้า
ไปรู้จักเผื่อ

(ลิลิตพระลอ)

ข้าเฝ้าบเอียดถ้อย
เพราะทนทึงเห็นขุน
ธเห็นดิฐสิ่ง
ประกาศแก่ข้าเฝ้า

มาถึง
ชี้เกล้า
สังวาส
ท่านร้าพระเอย

(มหาชาติคำหลวง : มหาพน)

อันเจ็บหนามดอกเด้า
ก็ไปปานปูนเจ็บ
แม่นงูตอดเต็มเจ็บ
เจ็บจากเรียมร้างเก่า

ชาวเลียบ
จากเจ้า
อมสวาด หายเฮย
ถ่านแวนเจ็บ

(โคลงมัทราบบเชียงใหม่)

ดวงเดียวอาสาศเลียง
ทั้งสี่สรรเพชญ์ลับ
อาไรมิทันผับ
เจียนจูงละน้อยแก้ว

ภักทรกับ
ลวงแล้ว
วรศาส นาแอ
ก่อนแล้วดุสิตา

(โคลงนิราศทริภุญไชย)

ลักษณะการใช้ท่อนในบาทสุดท้ายของโคลงสี่สุภาพเชื่อมความนิยมลง
ในสมัยอยุธยาตอนกลาง โคลงสี่สุภาพในสมัยอยุธยาตอนกลางบังคับเอก ๗ โท ๔
เช่นที่ปรากฏอยู่ใน จินตามณี ฉบับพระโหราธิบดี เป็นแบบฉบับมาจนปัจจุบัน

ใช้เอก ๗ โท ๓ และไม่ใช่ท่อนในโคลงสี่ต้น โดยลดโทที่บาทสุดท้ายลง
หนึ่งตำแหน่ง พบในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย โคลง
ทวาทศมาส และ กำสรวลโคลงต้น โดยใน ลิลิตยวนพ่าย กวีแต่งโคลงสี่ต้นบาทกฤษณ
บังคับเอก ๗ โท ๓ ถึง ๘๘ บทจาก ๒๙๔ บท และใน กำสรวลโคลงต้น บังคับเอก ๗
โท ๓ จำนวน ๓๒ บทจากจำนวนโคลงต้นบาทกฤษณ ๑๒๙ บท ดังตัวอย่าง

พรหมพิษณบรมเศเจ้า
ยมเมศมารุดอร
พรุณคนิกุเพนทรา
เรื่องรวีวรจำ

จอมเมรุ มาศแอ
อาศนม้า
สุรเสพย
แจ่มจันทร

(ลิลิตยวนพ่าย)

ศรีสวัสดิ์กมลาล้า	เลอสรวง
ภูลภิรมยนาถ	ส่องสร้อย
ไตรรัตน์จุฑาดวง	กมลาค
บานเบิกบงกชช้อย	ช่อมาลัย

(โคลงทวาทศมาส)

เย็บมาบางผืนแผ่	รวงเรียง
ถนัดแผ่นธรณีปาน	แผ่นผืน
เทิรทวรทหึงเสียง	ตัวต่าง
เย็บตัวแดนซึ่ง	ต่อแดน

(กำสรวลโคลงสั้น)

การใช้โทคู่และโทเดี่ยวในบาทสุดท้ายของโคลงสี่ด้นมาแยกกันชัดเจนเป็น ๒ รูปแบบในสมัยรัตนโกสินทร์ คือแบบหนึ่งบังคับเอก ๗ โท ๔ และเป็นโทคู่ ส่วนอีกแบบหนึ่งบังคับเอก ๗ โท ๓ ซึ่งเป็นโทเดี่ยว กวีผู้แสดงรูปแบบของเอก-โทแบบนี้ คือ พระยาตรังคภูมิบาล ในการแต่งโคลงสี่ด้น ๒ เรื่อง ได้แก่

โคลงนิราศสำนวนน้อย แต่งแบบใช้โทคู่ คือเอก ๗ โท ๔

โคลงสั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่งแบบใช้โทเดี่ยว คือเอก ๗ โท ๓

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอีกพระองค์หนึ่งซึ่งนอกจากจะทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่ด้นโดยใช้โทเดี่ยวแล้ว ยังทรงพระราชนิพนธ์โคลงสองด้น และโคลงสามด้นโดยใช้โทเดี่ยวใน ลิลิตนารายณ์สิบปาง อีกด้วย ตัวอย่าง

โคลงสองด้น

ทูลคดีแต่ไท่	อีกขอพระจูงได้
ด้นเข็ญ	
พระเป็นเจ้าจึงได้	ตรัสตอบว่าท่านไซ้
ทุกข์เหลือ	

โคลงสามต้น

ประมาณได้โยชนหนึ่ง	จึงพระดาบสเก่า
สั่งสองโอรสเจ้า	หยุดพลัน
นักธรรมให้รามลักษณ์	วักน้ารดเศไชว์
แล้วพระดาบสให้	พระพร

ข. การบังคับสัมผัส ในการแต่งโคลงติดต่อกันหลายๆ บท กวีนิยมส่งสัมผัสระหว่างบท เรียกว่า 'ร้อยโคลง' ซึ่งในตำราคำประพันธ์มีแบบแผนการร้อยโคลงที่แตกต่างกันระหว่างโคลงสี่ชนิดต่างๆ แต่เท่าที่ปรากฏในวรรณกรรม กวีเลือกใช้การร้อยโคลงแบบต่างๆ ตามความพอใจ นอกจากนี้กวีสมัยรัตนโกสินทร์ยังได้ดัดแปลงบังคับสัมผัสของโคลงสี่ ทำให้เกิดโคลงชนิดต่างๆ ขึ้นอีกหลายชนิด แม้จะไม่แพร่หลายก็ตาม

ค. การใช้คำสร้อย ในวรรณกรรมคำโคลงตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คำสร้อยของโคลงสี่มี ๒ แบบ คือ

คำสร้อยท้ายบาทแรกและท้ายบาทที่สาม ดังที่กำหนดในตำราฉันทลักษณ์
คำสร้อยท้ายบาทแรก ท้ายบาทที่สาม และท้ายบาทที่สี่ ดังตัวอย่าง
จากวรรณกรรมสมัยต่างๆ

ตัวอย่างดังต่อไปนี้

เมื่อคำพรางเสียงสั่ง	สารหา
น่านแพร่พลอยภาณพราง	พรอกพร้อม
เพราะแรงอิริชยา	เบียนเบียด กันนา
ความบมีเขาย้อม	กล่าวให้เป็นตัว

(ลิลิตยวนพ่าย)

โถมแม่ฝากน่านน้ำ	อรรณพ แลฤฯ
เยียวนาคเขยชมอก	พีใหม่
โถมแม่รำพึงจบ	จอมสวาสดี ภูเอย
โถมแม่ใครสงวนได้	เท่าเจ้าสงวนเอง

(กำสรวลโคลงต้น)

สตูดุเต้าเถื่อน
เคล้าคลุกมธุราेम
แม่นางมิ่งมิตดา
เชือชอบใจช้อยให้

ถือมา
โอช้อย
ผดุงแต่ง
แก่เจ้าจงเอา ก็นเทอญ
(มหาชาติคำหลวง)

ฤดูไพศายสร้อย
คิดสุมาลัยมาไลย
ฤดูรดีกรรม
เจ็บกระอุแทบท้อ

ฝนสรวรค์
แหล่งน้อง
รมเยศ
ที่ขวันสตือนาง
(โคลงทวาทศมาส)

กระวีวรีขึ้นช้อย
พระนิตยทูลจำรัส
จินตามณีศัพท์
เป็นด้าเลิงศรีหน้า

ชมฉบับ
แหล่งหล้า
สนองแวัน ทองนา
กาพย์เกลี้ยงเกลากลอน
(จินตามณี)

ปราการแก้วที่ขึ้น
รื้อก่อใหม่ควรชม
อย่างเชื่อนฝรั่งขวาง
จรดพระระเบียงท่อนท้าย

เขตต์กลาง วัดแฮ
เช่นย้า
แคว้นสกัต เก้าเอย
ที่ล้อมเจดีย์
(โคลงตันปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ)

นากลัวตายน้อยกว่า
ทเบียนลบจบโถมประเด็น
อุทกทพิยิบเย็น
ชีพสังด้วนาคุ่ม

กลัวเป็น
ดับคลุ้ม
สยัตรวัด นรินทร์แฮ
อยู่รู้ไนราไฉน สูเอย
(รู้ไบยาค)

จรงพจนจรตถ้อยห่าง	ทางกวี
ยังทิวาราตรี	ไม่น้อย
เทพใดฤทัยมี	มาโนชญ์
เชิญช่วยอวยให้ช้อย	คล่องถ้อยคำแถลง เกิดรา

(สามกรุง)

สำหรับคำสร้อยท้ายบาทสี่นี้ในโคลงสี่ด้นใช้เป็นคำส่งสัมผัสด้วย

โคลงสี่ในสมัยอยุธยาตอนต้นจะนับคำแยกพยางค์ และเพิ่มความไพเราะด้วยการซ้ำคำหรือซ้ำเสียงพยัญชนะ รวมทั้งการเลือกใช้คำเสียงหนักหรือคำเสียงเบา เพื่อสื่ออารมณ์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางกวีนิยมใช้คำมากพยางค์ และเพิ่มสัมผัสสระในคำที่ ๒-๓ หรือ ๓-๔ ทุกบาท สมัยรัตนโกสินทร์กวีเพิ่มสัมผัสอักษรขึ้นในคำที่ ๕-๖ ทุกบาท

โคลงกระทู้ นิยมใช้ท้ายเรื่องเพื่อบอกชื่อผู้แต่งและจุดมุ่งหมายในการแต่ง โดยใช้กับวรรณกรรมร้อยกรองทุกประเภท

๓) ฉันท

นิยมแต่งในวรรณกรรมเป็นฉันทประเภทวรรณพฤติ กวีไทยแรกพัฒนาฉันท โดยนำเอาฉันทอื่นเดิมาจัดวรรคและเพิ่มสัมผัส ฉันทในยุคแรกสมัยอยุธยามีเพียง ๖ ชนิด ได้แก่ อินทวิเชียรฉันท โดฏกฉันท วสันตดิลกฉันท มาลินีฉันท สัททูลวิกิพิตฉันท และสัทธราฉันท กำหนดครูลหุโดยการออกเสียง เมื่อเกิดตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว การใช้ฉันทในวรรณกรรมจึงหลากหลายขึ้น

การแต่งฉันทได้รับความนิยมมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีกำหนดครูลหุจากลักษณะทางอักขรวิธีอย่างเคร่งครัด ทำให้บางครั้งต้องมีการเปลี่ยนแปลงรูปคำเพื่อให้ลงครูลหุ หรือใช้ศัพท์แปลกที่ผู้อ่านไม่คุ้นเคย เพื่อรักษาฉันทฉันท ดังตัวอย่าง

อุปนทรวิเชียรฉันท์

สุมิตรคนนั้น
ฉะนั้นนะตัวเจ้า
มิให้อะไรขาด
ดำรงสพรทรงภพ

นะก็ดูจนุชเรา
แหละประจณการศพ
เพราะวะปราศะเคารพ
คนนี้จะทำตาม

(มัทนะพาธา)

ประดิษฐ์กรรมทางฉันทลักษณ์ของฉันทน์มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยการผสมฉันทน์ ๒ ชนิดเข้าด้วยกัน ปรากฏหลักฐานใน *จินตามณี* ได้แก่ โद्यกติดฉันทน์วิเชียรติดฉันทน์ และติดกวีเชียรฉันทน์ สมัยรัตนโกสินทร์กวีผู้ประดิษฐ์ฉันทน์ใหม่ โดยผสมฉันทน์เดิมเข้าด้วยกันได้แก่ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ใน *เฉลิมเกียรติยศรัศมีคำฉันท์* เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และ คมทวน คันธนู ใน *กถาจรดปากาสิตสามแพรงชีวิตคำฉันท์* โดยเฉพาะ คมทวน คันธนู ประดิษฐ์ฉันทน์ใหม่ถึง ๑๕ ชนิด ด้วยการผสมฉันทน์ ๙ ชนิด และเปลี่ยนแปลงครุลหุในฉันทน์เดิม ๖ ชนิด

การประดิษฐ์ฉันทน์ใหม่อีกแบบหนึ่ง กวีทำโดยดัดแปลงจากคำประพันธ์ของต่างชาติ หรือความบันเทิงใจอื่นๆ เช่น น.ม.ส. ทรงดัดแปลงฉันทน์อื่นโมเรียม ของอังกฤษ มาเป็น สยามรัตนฉันทน์ สยามมณีฉันทน์ และสยามวิเชียรฉันทน์ หรือสุภร ผลชีวิติน ประดิษฐ์มุกตนาทฉันทน์และเปชณนาทฉันทน์ จากเสียงเครื่องดนตรีและเสียงครกตำข้าว เป็นต้น

นอกจากนี้ก็ยังได้ประดิษฐ์คำประพันธ์รูปแบบต่างๆโดยนำคำฉันทน์ชนิดต่างๆ มาดัดแปลง คงไว้แต่จำนวนคำสัมผัสและวรรค ไม่บังคับครุลหุ การดัดแปลงฉันทน์นี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานอยู่ใน *จินตามณี* เรียกชื่อคำประพันธ์ที่ดัดแปลงนี้ว่า 'กลอนทำบุก' ในสมัยรัตนโกสินทร์ *หลวงธรรมาภิมณฑ์* ได้รวบรวมฉันทน์ดัดแปลงไว้หลายชนิดใน *ประชุมลำนน้ำ* ใช้ชื่อเรียกว่า 'ลำนน้ำประเทียบฉันทน์' มีข้อควรสังเกตคือฉันทน์ดัดแปลงเหล่านี้ไม่ปรากฏที่ใช้ในวรรณกรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า กวีไม่นิยมแต่ฉันทน์ร่วมกับคำประพันธ์ชนิดอื่น นอกจากกาพย์

๔) กาพย์

ปรากฏในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น ทั้งกาพย์ยานี กาพย์ฉับ และ กาพย์สุรางคนางค์ ใน มหาชาติคำหลวง กาพย์ที่ใช้ในทั้ง ๓ ชนิดนี้ไม่ปรากฏชื่อใน ตำรากาพย์ กาพย์ยานี ในยุคแรกบังคับเฉพาะสัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท ฉันทลักษณ์ของกาพย์ยานีพัฒนาถึงระดับสูงสุดในสมัยอยุธยาตอนกลางในงานของ พระศรีมโหสถ ซึ่งเป็นกวีคนแรกที่ประดิษฐ์รูปแบบของกาพย์ห่อโคลง โดยนำกาพย์-ยานี ๑๑ มาแต่งสลับกับโคลงสี่สุภาพ กวีผู้รับอิทธิพลการแต่งกาพย์ยานีในลีลาของ พระศรีมโหสถ คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและสุนทรภู่ ดังตัวอย่าง

กาพย์ยานี

โดยทศสุตรมี
สมญาชื่อเสียงพรหม-
อาจผจญบุรีอิน-
มหามหาพาร

พระนครอันควรชม
บุรีบูรณกาล
ทรอันเทพนฤมาน
จรรโลงธาราษตรี
(สมุทรโฆษคำฉันท์)

ละมุนบุญแต่งแล้ว
สะไบไปปลูชชาย

ละม่อมแก้วแผ้วผืนผาย
ละเมียดมาย่ำย่ำขำเลื่อง
(กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ)

พระเสด็จโดยแดนชล
กึ่งแก้วแพรวพรรณราย
นาวาแน่นเป็นขนัด
เรือร้วทิวธงสลอน

ทรงเรือต้นงามเจ็ดฉาย
พายอ่อนหยับจับงามอน
ล้วนรูปสัตว์แสนยาก
สาครล้นครั่นครั่นฟอง
(กาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร)

ขึ้นกบจบแม่มด
ผาสุกรุกขมูล
ระงับหลับเนตรนึ่ง
เหมือนกับหลับสนิทนอน

พระดาบศบาคุณท์
พลสวัสดิ์สัตถาวร
เอนองค์อิงพิงสิงขร
สังวรศีลอภิภูญาณ

(ภาพย์พระไชยสุริยา)

กวีในสมัยอยุธยานิยมใช้ ภาพย์ฉับ เป็นบทนมัสการต้นเรื่อง นิยมใช้
กลบทนาครบริพัทธ์และกลบทนาครเกี้ยวสองชั้นกับภาพย์ฉับ ใช้กลบทคลาซอนลูกกับ
ภาพย์สุรางคนางค์ ส่วนกวีสมัยรัตนโกสินทร์นิยมใช้ภาพย์ฉับเป็นบทส่งท้าย

พัฒนาการทางฉันทลักษณ์ของภาพย์ฉับและภาพย์สุรางคนางค์ปรากฏใน
สมัยรัตนโกสินทร์ โดย **สุนทรภู่** เป็นผู้เสนอรูปแบบของภาพย์ฉับและภาพย์สุรางคนางค์
ที่มีสัมผัสครบทุกวรรคใน **ภาพย์พระไชยสุริยา** ดังตัวอย่าง

ภาพย์ฉับ ๑๖ เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคที่ ๒ กับวรรคที่ ๓ ทำให้มีสัมผัส
ครบทุกวรรค

ขึ้นกมสมเด็จจอมอารย เอ็นดูภูบาล
ผู้ผ่านพาราสาเวณี
ชื่อตรงหลงเล่ห์เสนี กลอกกลับอัปรีดิ์
บุรีจิ่งลุ่มจมไป

ภาพย์สุรางคนางค์ ๒๔ เพิ่มสัมผัสจนครบทุกวรรคเช่นเดียวกัน

ขึ้นใหม่ในกน กกว่าปน ระคนกันไป
เอ็นดูภูธร มานอนในไพร มณฑลตันไทร แทนไพชยนต์สถาน
ส่วนสุมาลี วันทาสามี เทวียูงาน
เฝ้าอยู่ดูแล เหมือนแต่ก่อนกาล ให้พระภูบาล สำราญวิญญาณ์

กวีสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากจะปรับปรุงสัมผัสของกาพย์แล้ว ยังได้ประดิษฐ์กาพย์ชนิดต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก ได้แก่ กาพย์นางกราย กาพย์ธนูชยางค์ ซึ่งประดิษฐ์จากกาพย์ทั้ง ๓ ชนิดที่มีอยู่เดิม และกาพย์ดอกแคว้ง ซึ่งประดิษฐ์จากเพลงพื้นบ้าน ดังตัวอย่าง

กาพย์ธนูชยางค์

ฝ่ายทัพเรือพม่า	เลียบฝั่งเข้ามา	ยึดเมืองตะกั่วป่า	ตะกั่วทุ่งตามทาง
แล้วข้ามสู่เกาะ	มุ่งเหมาะเมืองกลาง	เคราะห์ดีมีนาง	พี่น้องนารี
เจ้าเมืองม้วยมรณ	ลงไปเสียก่อน	ที่ทัพสาคร	ข้ามมาราวี
แต่คุณหญิงจัน	ไม่พริ้นไพร	นางมุกภคินี	อยู่ด้วยเช่นกัน
เกลี้ยกล่อมชักชวน	ไม่ให้ปันป่วน	จัดสรรปันส่วน	สู้รบครบครัน
ไม่เสียเมืองกลาง	เพราะนางแข็งขัน	มานขาดเสบียงพลัน	เลิกทัพกลับไป

(สามกรุง)

กาพย์ดอกแคว้ง

กาพย์แก้วกระมล

จะห่างร้างหน	แรมไกล
แต่นี้เมื่อไร	
แม่จะชื่นใจ	เชยชม
เวรกรรมจึงตรม	
เจ้าต้องชานชม	เซซัง
เหมือนนกไรรัง	
สู่ไพรล่ำพัง	ลูกเอย

(เพื่อนแก้วคำกาพย์)

ภาพย่นางกราย

รูปแบบนางกราย	กำหนดบททนาย	ไว้เป็นลำนนำ
ตามแบบแบบควรจำ	โบราณทำไว้เป็นทาง	
บทที่หนึ่งห้าวรรค	สามแรกประจักษ์	อย่างสร้างคนางค์
สองหลังตั้งแบบวาง	อย่างคณะของยานี้	
ลีลาประสม	ก็พอนิยม	ขึ้นชมวิธี
กุลบุตรไทยกระวี	วานแต่งเขียนเรียนนางกราย	

(สมุดไทย เรื่อง หอยสังข์)

ภาพย่นทั้ง ๓ ชนิดคือยานี้ ฉับ และสร้างคนางค์ นอกจากจะแต่งสลับกัน
ในลักษณะกลอนสวดแล้ว ยังแต่งร่วมกับคำประพันธ์อื่น ได้แก่ ร่าย โคลง และฉันท
เกิดเป็นคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ได้แก่ ภาพย่นเหวี่ยง ภาพย่นห่อโคลง คำฉันท และคำภาพย่น

ภาพย่นขับไม้ เป็นภาพย่นที่ใช้เฉพาะในวรรณกรรมพิธีการ คือพิธีสมโภช
เสวตฉัตรและขึ้นระวางช้างสำคัญ โดยใช้ร่วมกับฉันทดุขะฎีสังเวย และมีขนบการแต่ง
เป็นการเฉพาะ ดังตัวอย่าง

ภาพย่นขับไม้

จักแสดงพระเดช	องค์ไท่หนุเบศ	ปิ่นเกล้ากรุงศรี
ผ่านเทพอยุธยา	เรื่องพระเดชา	ทั่วท้องธรณี
อันตรายไฟรี	บอจกรวี	ด้วยพระสมภาร
ท่านได้ไปปราบ	เกรงพระอานุภาพ	ทั่วทุกทิศาร
ท้าวราชนครเศ	ทั้งจันดประเทศ	บเคยบันดาล
ถวายสุวรรณมัลย์	ทั้งบรรณาการ	มากราบถวายเมือง

(จินดามณี)

๕) กลอน

กลอนปรากฏในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ยุคแรกมีรูปแบบ
ปะปนกันระหว่างกลอนแบบฉบับกับกลอนชาวบ้านพบในละครครั้งกรุงเก่า หลวงศรีปริษา

เป็นผู้เริ่มเสนอรูปแบบของกลอนที่มีจำนวนคำเท่ากันทุกวรรคขึ้นหลายชนิดในกลบท ศิริวิบุลยกิจดี และสุนทรภู่เป็นผู้นำกลอนชนิดวรรคละ ๘ คำมาพัฒนาจนได้รับความนิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดการจำแนกกลอนออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ กลอนที่มีจำนวนคำเท่ากันทุกวรรค เรียกว่า กลอนสุภาพ กับกลอนที่กำหนดจำนวนคำในวรรคโดยประมาณเรียกว่า กลอนเพลง ดังตัวอย่าง

กลอนในยุคแรก

เจ้าขวัญข้าว
เชิญเกิดกัลยาตามด
ยืนร้องอยู่ไยว่ากระไรน้อง
ขอเชิญเทวีบอกพี่มา
เจ้าไม่เจรจาเหมือนบ่าว
บัดเดี๋ยวนี้ไซ้รังไปดู
ถกเขมรบันเดี้ยวบัดเดี้ยวใจ

เมื่อนั้น
ดูเห็นพรานป่าจะจรัส

นางทรมวย
ภูจะแข็งตัวอยู่ไม่สู้ดี
คิดแล้วเท่านั้นมิทันช้า

กลัวพี่ไยเล่าเจ้าเทวี
ขึ้นมาหาพี่เกิดน้องยา
แค้นคัดขัดขิงสิ่งใดหนา
หรือจะให้พรานป่าไปอ้อมชู
จะตีจะร้ายจะได้รู้
ดีร้ายจะได้รู้ซึ่งคดี
ทำที่จะลงไปในสระศรี ๗๗ คำฯ

โฉมเจ้ามโนห์ราमारศรี
แต่งกายกายีจะลงมา ๗๒ คำฯ

ตรองตริกนึกในใจจินดา
พรานป่ากาลิจะยื้อคร่า
ดำเนินเดินมามีทันนาน ๗๓ คำฯ
(บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องมโนห์รา)

กลอนของหลวงศรีปรีชาในกลบทศิริวิบุลยกิจดี

กลอนสี่

จักริตจกกราย
ไม่เมินไม่มอง
งามเนื่องงามน้อม
ดูคิ้วดูคาง
ดั่งดาวดั่งเดือน

จกย้ายจกย่อง
ไม่หมองไม่หมาง
งามอ้อมงามย่าง
ดูปรางดูปรุง
ดั่งจะเลือนดั่งจะลอย

พิศแซมพิศซ้อย
ช่างปลอดช่างเปลื้อง
ทรงแดงทรงดุ้ง

พิศส้อยพิศสูง
ช่างเรื่องช่างรุ่ง
ทรงรุ่งทรงแวง

(กลบทจตุรงคนายก)

กลอนหก

เสื่อร้องสองเรียงเสียงราน
นอนแอบแนบอิงนั่งอ้วน
ชมมองช่องไม้ซ้ายมือ
เห็นหมู่หมู่มาทางมน

ก้องหาญการอีกก็ก๊วหน
ครีกรวนครวญรำคำรน
ครีกหือครือหวนครวญหน
โถมต้องจ้องตนจนตัว

(กลบทกบเต้นสามตอน)

กลอนเจ็ด

ราชาราชันนั่งนิกฟัง
เพ็ชฌมาเพ็ชฌมาฎมาทเมียงมูล
ตั้งงูตั้งงอดคนคันตี
ให้ปลอยให้ปละซ้างชาญแรง

วาทาวาทังสังเสียดสูญ
โกรธนูลโกรธเนตรเดือดดุแดง
กริ้วทุกกกริ้วทันทไทแสง
ซบมันซบมันแทงทันท

(กลบทอักษระโกศล)

กลอนแปด

อดีเตแต่นานนิทานหลัง
ชื่อจัมบากหลากเลิศประเสริฐดี
ดำรงภพลบเลิศประเสริฐโลกย์
อานุภาพปราบเปรีื่องกระตื่องปรา

มีนครั้งหนึ่งกว้างสำอางศรี
เจ้าธานียศกิตติมหัสรา
เป็นจอมโจกจุลจักรอัครมหา
กฎเดชาเป็นเกษนิเวศน์เวียง

(กลบทมธุรสวาท)

กลอนเก่า

น้ำใจตรีภักกจิตตรงต่างทองเทียน	ยกหัตถ์น้อมยอมหัตถ์นั้งขึ้นตั้งเศียร
บุคลบงยังคู่บาทพระศาสดา	แจ่มจ่านองจองจำเนียรบังคมคล
เคารพธรรมคำรพที่ไม่ลือธรรม	เป็นเทวินทร์ปิ่นทิวาโลกาสรพ
	ส่องดาวใจใสตั้งจันทรแจ่มอัมพร

(กลบทกบเต้นด้อยหอย)

กวีรัตนโกสินทร์ค้นคว้าทดลองและปรับปรุงกลอนทั้งด้านรูปแบบและกลวิธีการแต่ง ได้แก่ จังหวะการลงเสียงท้ายวรรค การใช้สัมผัสในแบบต่างๆ ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ทำให้กลอนกลายเป็นคำประพันธ์ที่มีฉันทลักษณ์ตายตัว เช่นเดียวกับโคลงและฉันท์

กวีสำคัญอีกผู้หนึ่งที่พัฒนาฉันทลักษณ์ของกลอนให้มีรูปแบบการแต่งมากขึ้นคือ หลวงธรรมาภิมณฑ์ ใน ประชุมลำนํ้า หลวงธรรมาภิมณฑ์จำแนกกลอนออกเป็น ๓ ประเภทตามลักษณะการส่งสัมผัส ได้แก่ กลอนสุภาพ กลอนสังขลิก และกานท์ (กลอนหัวเดียว) รวมทั้งกำหนดรูปแบบของ 'บท' และ 'ลำนํ้า' ขึ้นจากการบังคับขึ้นต้นและจำนวนคำของกลอนโดยกำหนดให้ 'บท' เป็นกลอนที่วรรคแรกมีคำขึ้นต้น 'ลำนํ้า' เป็นกลอนที่จำนวนคำในวรรคคู่กับวรรคคี่ไม่เท่ากัน ถ้าเป็นกลอนที่มีลักษณะเป็นบททั้งบทและลำนํ้าก็เรียกว่า 'บทลำนํ้า' ดังตัวอย่าง

บทลำนํ้ากลอน

เจ้านกกระทุงเอย	ทำกันตุงๆ ว่าจะไข
สานพ้อมให้ใบใหญ่	เอาไวใส่ไข่นกกระทุง
ไอ้ไข่มันโตเหลือโต	เท่ากับแดงโมบางละมุง
ไข่หล่นลงต่ำผลุง	นกกระทุงก็บินไปเอย

บทลำนากานท์

ไอ้เจ้าศรีสดเอย	เจ้าปลุกตันกรดไ่วริมท่า
ลมพระพายชายพัด	ละลอกก็ซัดอยู่ฉ่ำๆ
สาวน้อยเจ้าเดิรมา	จับหน้าเจ้าเป็นนวนเอย

บทลำนาสังขลิก

เจ้าตุกตุเอย	อยู่ในรูไม้ไผ่
เห็นคนเดินไป	ร้องเรียกให้กินหมาก
ตุกตุเพื่อนยาก	มากินหมากด้วยกัน

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปแบบของกลอนเริ่มเปลี่ยนแปลง เนื่องจากกวีหันมาใช้กลอนเพื่อแสดงทัศนะมากกว่าเพื่อแสดงจินตนาการ กลอนสุภาพจึงเพิ่มบทบาทขึ้น เนื่องจากรูปแบบที่เป็นอนเอกประสงค์ไม่จำกัดด้วยการขึ้นต้น การลงท้าย หรือการนำไปใช้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉันทลักษณ์ของกลอนพัฒนาจนถึงระดับสูงสุด กวีพัฒนารูปแบบของกลอนหกและกลอนเจ็ดขึ้นใช้ในวรรณกรรมใน กนกนคร และ สามกรุง ใช้เครื่องหมายวรรคตอนประกอบการแต่ง มีการตีพิมพ์ตำราแต่งคำประพันธ์ ทำให้แบบแผนของการแต่งกลอนถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบเดียวกัน ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ความผันผวนทางการเมืองส่งผลกระทบให้รูปแบบของกลอนเริ่มคลี่คลาย ฉันทลักษณ์ของกลอนชาวบ้านได้รับการฟื้นฟู กลอนสมัยปัจจุบันชื่อ 'सार' มากกว่า 'เสียง' มีรูปแบบหลากหลาย อาจจัดกว้างๆ ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือกลุ่มที่ยึดรูปแบบของกลอนทั้งกลอนแบบฉบับและกลอนชาวบ้าน กับกลุ่มที่ยืดเฉพาะสัมผัสนอกเป็นกรอบกำหนด ส่วนจำนวนคำ กลวิธี และท่วงทำนองการแต่งอื่นๆ เป็นไปโดยอิสระ

นอกจากการศึกษาวิเคราะห์ผู้วิจัยยังพบว่า กวีทุกสมัยนิยมแทรกกลบทไว้ในกวีนิพนธ์โดยพิจารณาตามความเหมาะสมกับลีลาของคำประพันธ์แต่ละประเภท กลบทที่กวีนิยมใช้คือกลบทประเภทบังคับเสียงและบังคับคำ

ส่วนฉันทลักษณ์ของร้อยกรองท้องถิ่นนั้น จากการศึกษารียบเทียบได้พบว่า ร้อยกรองภาคเหนือและภาคอีสานมีลักษณะร่วม คือบังคับเสียงวรรณยุกต์ ส่วนภาคกลางและภาคใต้มีลักษณะร่วม คือไม่นิยมใช้โคลง ภาคกลางนิยมใช้กลอน และภาคใต้นิยมใช้กลอนและกาพย์

๒. ประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์

กวีสมัยต่างๆ ได้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ประเภทต่างๆ ดังนี้

๑) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของร้อย ได้แก่ เจ้าฟ้าธรรม-ธิเบศร หลวงศรีปริษา กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของโคลง ได้แก่ สมเด็จพระ-นารายณ์มหาราช สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สุนทรภู่ พระยาตรังคภูมิบาล และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของกาพย์ ได้แก่ พระศรีมโหสถ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร สุนทรภู่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) และศิวกานท์ ปทุมสูติ

๔) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของฉันท ได้แก่ สมเด็จพระ-มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชิต บุรทัต และประสาธพร ภูติลปรร (คมทวน คันธนู)

๕) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของกลอน ได้แก่ หลวงศรีปริษา สุนทรภู่ หลวงธรรมาภิมณฑ์ อังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

๖) กวีผู้เสนอประดิษฐ์การทางฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ท้องถิ่น ได้แก่ หลวงธรรมาภิมณฑ์

๓. การเปรียบเทียบฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์กับตำราคำประพันธ์

ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทยมีพัฒนาการและประดิษฐ์การมากกว่าในตำราคำประพันธ์

สรุปผลการวิจัย

อนึ่ง จากผลการวิจัยทั้ง ๓ หัวข้อสามารถสรุปเป็นพัฒนาการของกวีนิพนธ์ไทย ได้ดังต่อไปนี้

๑. พัฒนาการด้านรูปแบบของกวีนิพนธ์

จากประวัติวรรณคดี กวีนิพนธ์ส่อเค้าตั้งแต่สมัยสุโขทัยด้วยถ้อยคำที่ คล้องจองกันเป็นคู่ๆ ใน ศิลาจารึกหลักที่ ๑ และปรากฏเป็นรูปแบบชัดเจนในสมัย ยุคอยุธยา พัฒนาการด้านรูปแบบของกวีนิพนธ์จึงเริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา โดย เริ่มจากวรรณคดี ๗ เรื่อง ในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่

โองการแข่งน้ำ	ร่ายกับโคลงห้า
มหาชาติคำหลวง	โคลง ฉันท์ กาพย์ และร่ายยาว
ลิลิตพระลอ	ร่ายกับโคลงสี่สุภาพ
ลิลิตยวนพ่าย	ร่ายต้นกับโคลงสี่ด้น
โคลงนิราศทริภุญไชย	โคลงสี่สุภาพ
โคลงมัทธการบเชิงใหม่	โคลงสี่สุภาพ
กาพย์มหาชาติ	ร่ายยาว

รูปแบบกวีนิพนธ์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่เด่นได้แก่ร่ายและโคลง มีการนำ ฉันทลักษณ์ต่างชนิดมาแต่งร่วมกันได้แก่ลิลิต ส่วนฉันท์และกาพย์อยู่ในระยะแรกเริ่ม โดยเฉพาะฉันท์มีเพียง อินทรวีเชียร ๑๑ กับวสันตดิลก ๑๔ ต่อมาในสมัยอยุธยา ตอนกลาง ฉันท์จึงเริ่มเป็นที่นิยมและมีมากขึ้น มีวรรณกรรมคำฉันท์ ๕ เรื่อง คือ ฉันท์ดุขภูสังเวกกล่อมช้าง สมุทโฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และ ราชา พิลิปคำฉันท์ ความนิยมในการแต่งโคลงหันมาสู่โคลงสี่สุภาพ ซึ่งปรากฏในวรรณกรรม ถึง ๗ เรื่อง คือ โคลงพาสีสองน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ โคลง เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โคลงนิราศนครสวรรค์ โคลงอักษรสามหมู่ และ โคลงทวาทศมาส วรรณกรรมที่แต่งด้วยโคลงสี่ด้นมีเพียงเรื่องเดียวคือ โคลงกำสรวล เกิดกวีนิพนธ์รูปแบบใหม่คือกาพย์ห่อโคลงและกาพย์ขับไม้ และมีการใช้กลบทใน กวีนิพนธ์

สมัยอยุธยาตอนปลายเกิดกวีนิพนธ์รูปแบบใหม่คือกลอนทั้งกลอนเพลงยาว กลอนกลบท กลอนนิทาน กลอนเสภา และกลอนบทละคร เกิดกาพย์เห่เรือ วรรณกรรม

คำโคลงยังคงนิยมโคลงสี่สุภาพ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔) กลอนเป็นกวีนิพนธ์ที่เป็นที่นิยมสูงสุด เกิดกลอนแปด กลอนนิราศ โคลงสี่ด้น แยกออกเป็น ๒ ชนิด คือ ชนิดโทคู่และชนิดโทเดี่ยว เกิดร้อยแก้วที่มีสัมผัสใน *ปฐมสมโพธิกถา* จันท์มีมากรูปแบบขึ้นเนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพจพิ

สมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๖ เริ่มมีการนำรูปแบบคำประพันธ์ท้องถิ่นมาแต่งร่วมกับรูปแบบแบบฉบับในบทละครเรื่อง *เงาะป่า* และในงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กวีศึกษาค้นคว้าและปรับปรุงประดิษฐ์กวีนิพนธ์รูปแบบต่างๆ ทั้งกวีนิพนธ์ท้องถิ่นและกวีนิพนธ์แบบฉบับ เกิดกลอนหก กลอนเจ็ด โคลงไม่บังคับเอก-โท ภาพย่นฉลุอย่างค้ำ สุรางคนางค์จันท์ ฯลฯ เริ่มมีการรับรูปแบบกวีนิพนธ์ต่างประเทศ พัฒนาการส่วนใหญ่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ ๖ กวีเคร่งครัดกับการแต่งบทกวีให้ต้องตามฉันทลักษณ์มากที่สุด การศึกษาและการพิมพ์เจริญขึ้น ทำให้การเรียนรู้เรื่องการแต่งคำประพันธ์แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว มีการพิมพ์จำหน่ายตำราฉันทลักษณ์ ซึ่งมีผลให้รูปแบบของกวีนิพนธ์ถูกจำกัดเป็นกรอบเดียวกัน รูปแบบของกวีนิพนธ์จึงหยุดนิ่งขาดพัฒนาการไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง

ปัจจุบันเป็นระยะเวลาที่กวีนิพนธ์มีหลากหลายรูปแบบทั้งกวีนิพนธ์แบบฉบับ กวีนิพนธ์ท้องถิ่น และกวีนิพนธ์ที่รับรูปแบบจากต่างประเทศ ผู้เขียนบทกวีต่างพยายามแสดงอัตลักษณ์ของตน แต่เนื่องจากรูปแบบของกวีนิพนธ์ไม่อาจพัฒนาไปได้มากกว่าที่มีมาแล้ว อัตลักษณ์ส่วนใหญ่จึงเป็นไปในด้านกลวิธีการแต่ง และเนื้อหาของกวีนิพนธ์มากกว่าด้านรูปแบบ

๒. พัฒนาการด้านกลวิธีการแต่งกวีนิพนธ์

พัฒนาการในด้านกลวิธีการแต่งกวีนิพนธ์เริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นต้นมา ได้แก่ การใช้คำมากพยางค์ในโคลงสี่สุภาพ การเพิ่มสัมผัสสระในโคลงสี่สุภาพ และภาพย่น ๑๑ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระศรีมโหสถ และเจ้าฟ้าธรรม-ธิเบศร การใช้กลบทในฉันท กภาพย่น และโคลง

สมัยรัตนโกสินทร์สุนทรภู่ปรับปรุงกลวิธีการแต่งกลอนด้วยการเพิ่มสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ปรับปรุงการลงเสียงท้ายวรรคของกลอนทำให้กลอนเป็น คำประพันธ์ที่นิยมแต่งกันทั่วไป สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงปรับปรุงสัมผัสอักษรระหว่างคำที่ ๕-๖ ในโคลงสี่

กลวิธีต่างๆ ที่กล่าวมา รวมทั้งการเลือกใช้รูปแบบและถ้อยคำที่มีเสียง เหมาะสมกับลีลาและอารมณ์ของกวีนิพนธ์ เป็นสิ่งที่กวีทุกสมัยแม้จนปัจจุบันต่างก็ยัง พยายามพัฒนาอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง ดังตัวอย่างใน ไฟ ของ ประเสริฐ จันดำ ที่ผู้แต่ง เลือกเสนอผลงานในรูปแบบของกลอนเปล่าที่ใช้จำนวนคำน้อย ไร้สัมผัส เพื่อสื่ออารมณ์ กระวนกระวาย ทูรันทุรายและสิ้นหวัง ของคนที่ติดอยู่ในดึกขณะที่ไฟกำลังไหม้

ไฟ

ช่วยด้วย

ผมถูกขังไว้ที่แฟลตชั้นเจ็ด

ไฟกำลังไหม้

เอาผมออกไปที่

ลูกกรงกันอยู่

ออกไม่ได้

ไม่มีลูกกุญแจ

ผมกำลังจะตาย

ช่วยเร็วเข้า

นี่ไม่ได้ยินเสียงผมหรือ

พวกคุณหุหนวกกันไปหมดหรือไง

แย่แล้ว

คุณไม่ได้ยินเสียงไฟแตกเปรี๊ยะประ

เสร็จแน่

ดีเหมือนกัน

ผมจะลองตายดู

แต่คุณต้องตายจริงๆ

เสียใจด้วยนะ

ลาก่อน

๓. พัฒนาการด้านเนื้อหาของกวีนิพนธ์

จากประวัติวรรณคดีเนื้อหาของกวีนิพนธ์ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่มี ๒ ลักษณะ คือ เนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีศาสนาและเนื้อหาเกี่ยวกับข้อเท็จจริง เช่น เหตุการณ์บ้านเมือง การเดินทาง เป็นต้น จุดมุ่งหมายในการเขียนของกวีมี ๔ แบบคือ เพื่อเป็นเครื่องเพลิดเพลิน เพื่อบันทึกเหตุการณ์ เพื่อใช้ในพิธีกรรม และเพื่อสอน

พัฒนาการด้านเนื้อหาของกวีนิพนธ์เริ่มเมื่อปลายสมัยอยุธยา โดยเริ่มมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งเช่น เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา สมัยรัชกาลที่ ๓ มีเพลงยาวว่าพระยามหาเทพ (ทองปาน) ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาเนื้อหาของกวีนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นการแสดงความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ในสังคมและความสะท้อนอารมณ์มากกว่าจะเป็นบันทึกเหตุการณ์ หรือเป็นเครื่องเพลิดเพลิน ดังเช่น งานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ชิต บุรทัต จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น

ปัจจุบันเนื้อหาของกวีนิพนธ์มี ๒ แนวใหญ่ๆ คือ การแสดงความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ในสังคมกับแนวความสะท้อนอารมณ์ โดยมีข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบันทั้งส่วนบุคคลและสังคม ทั้งระดับประเทศและระดับโลก จุดมุ่งหมายในการเขียนส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อกระตุ้นผู้อ่านให้ตระหนักถึงความเป็นจริง ความรับผิดชอบ ตลอดจนหน้าที่ที่ควรปฏิบัติ และการแก้ปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ดังเช่น คำให้การของแม่ใหญ่ โดยประเสริฐ จันดำ ซึ่งเรียกร้องให้ดูแลคนชรา

คำให้การของแม่ใหญ่

อยากพักเหนื่อยเต็มทีแล้วละลูก
เรี่ยวแรงน้อยถอยลดเหนื่อยเหลือเกิน
เจ็บปวดหลังไหล่ปวดไปหมด
ก็จำใจแบกเสียมลงทุ่งนา
ไม่หาใครจะหาให้แกลกิน
นานที่มีคนเขาแบ่งปัน
อยู่กระต๊อบโดดเดี่ยวท่ายสวน
หน้าหนาวแหม่นอนผิงไฟ

แม่เคยสร้างเคยปลูกมานานเนิ่น
เจ็บไข้ไม่มีเงินเสียค่ายา
หลังโกงโค้งคดหมดท่า
เหี่ยวหาเชียดหอยอยู่ทุกวัน
ลูกเต้าติดปีกบินไปจากฉัน
ข้าวถ้วยน้ำชันทักใจ
ไม่ยากจนคนอื่นจะว่าได้
ผ้าห่มไม่ได้ใช้เพราะไม่มี

ถ้าแม่ตายลงในวันหนึ่ง
 พวกเขาอยู่ไหนบ้างไม่รู้ซี
 คำคินดูมิตยียัตยานัก
 เหมือนไต่ยีนแรงการ้องแซ่แซว
 เพียงแต่หายใจยังเหนื่อยหอบ
 ไม่มีคนอยากผ่านไปมา
 รุ่งแจ้งหรือยังละลูกเอ๋ย
 นี่เกิดอาเพศเหตุใด
 โลกมีสี่เดิยวตำสนิท
 หูเหืองมิไต่ยีนเขาพูดกัน
 แม่ใหญ่พูดเสียงแผ่วแล้วก็เจี๊ยบ
 เรื่องของผู้ชราถูกทอดทิ้ง

ลูกคนไหนจะคิดถึงมาเผาผี
 ขอให้เขาอยู่ดีพอใจแล้ว
 ได้หยุดลงปลงพักนอนชมแซว
 เห็นโลงศพเป็นแถวที่ป่าช้า
 ร่ายรอบเรือกสวนอนาถา
 กระต๊อบหญิงชราผู้ยากไร้
 แม่เคยเห็นตะวันวันใหม่
 จึงไม่ได้เห็นแสงตะวัน
 มืดมืดหมดทั่วทุกทางนั้น
 ไม่ใช่เรื่องน่าขันแต่เป็นจริง
 ความเย็นเยียบมาเยือนในทุกสิ่ง
 เพิ่มมากยิ่งขึ้นทุกวันนี้

นางนิ่ม เกิดบาง

ชาตะ เดือนอ้าย ๒๔๔๗

มรณะ เดือนห้า ๒๔๖๘

สิริรวมอายุ ๘๑ ปี ๔ เดือน

(ศพไม่มีญาติ)

ประเสริฐ จันดำ ผู้จัดทำคำให้การ

๔. พัฒนาการด้านขนาดกวีนิพนธ์

ขนาดของกวีนิพนธ์เป็นพัฒนาการที่สัมพันธ์กับเนื้อหา ในประวัติศาสตร์ กวีนิพนธ์มีขนาดยาว มุ่งแสดงเนื้อเรื่อง เพราะอาศัยเนื้อเรื่องจากนิทาน ตำนาน หรือ ศาสนา ต่อมาเมื่อจุดมุ่งหมายของกวีนิพนธ์เป็นไปเพื่อแสดงข้อเท็จจริง เข้าสู่ยุค ‘กาพย์กลอนเพื่อปัญญา’ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ มาจนถึงปัจจุบัน ขนาดของกวีนิพนธ์จึง สั้นลง นอกจากนั้นความจำกัดของเนื้อที่ในการตีพิมพ์ก็มีส่วนทำให้ขนาดของกวีนิพนธ์ สั้นลงด้วย เพราะในปัจจุบันสนามของกวีอยู่ตามนิตยสาร วารสาร และหนังสือพิมพ์ ซึ่งเน้นเนื้อหาร้อยแก้ว กวีนิพนธ์เป็นเพียงเครื่องประดับอย่างหนึ่ง อาจใช้เพื่อบรรยาย ภาพเหตุการณ์ หรือลดความแน่นของหน้าหนังสือ ช่วยให้ผู้อ่านสบายตา พื้นที่สำหรับ กวีนิพนธ์จึงมักมีเพียงหนึ่งคอลัมน์ กวีจึงต้องพยายามเสนอความคิดในเนื้อที่จำกัด

เป็นผลให้กวีนิพนธ์มีขนาดสั้นลงโดยปริยาย กวีนิพนธ์ขนาดยาวที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นกวีนิพนธ์ที่แต่งขึ้นตามข้อกำหนดเพื่อชิงรางวัลของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง เช่น รางวัลวรรณกรรมของมูลนิธิธนาการกรุงเทพ เป็นต้น หรือแต่งขึ้นเพื่อพิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสสำคัญ เช่น กวีนิพนธ์เฉลิมฉลองวาระสองร้อยปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ผลของการวิจัย การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย ผู้วิจัยคาดว่าจะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ดังต่อไปนี้

๑. ผลสรุปเกี่ยวกับพัฒนาการทางฉันทลักษณ์แต่ละสมัย จะช่วยให้นักวรรณคดีกำหนดสมัยของงานวรรณกรรมที่เป็นปัญหาได้ทางหนึ่ง
๒. ผลสรุปเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์ทางฉันทลักษณ์ของกวี และผลสรุปเกี่ยวกับพัฒนาการของกวีนิพนธ์จะช่วยขยายความรู้เกี่ยวกับฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทยให้กว้างขวางขึ้นกว่าที่ปรากฏในตำราคำประพันธ์ เป็นแนวทางในการผลิตกวีนิพนธ์ที่มีคุณภาพ ถึงพร้อมด้วยสุนทรียะ ทั้งสุนทรียะทางภาษาและสุนทรียะทางฉันทลักษณ์
๓. เป็นเอกสารอ้างอิงเรื่องฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ทุกประเภท พร้อมทั้งพัฒนาการและประดิษฐ์การทั้งกวีนิพนธ์แบบฉบับและกวีนิพนธ์ท้องถิ่น

การศึกษาวรรณคดีให้ลึกซึ้ง ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้และ
ประสบการณ์ทางวรรณคดีเป็นอย่างดี ต้องเข้าใจเรื่องรสนิยม ค่านิยม
และอุดมคติของสังคมในแต่ละสมัย การตีความ ‘สาร’ ที่กวีสื่อถึง
ผู้อ่านเป็นสิ่งสำคัญ ผู้อ่านที่มีความรู้และประสบการณ์ทางวรรณคดี
มาอย่างดี ย่อมจะตีความได้ถูกต้อง มีเหตุผล หรือมีฉันทานุโลม
ความเป็นจริงมากที่สุด ‘สัญลักษณ์’ ที่ปรากฏในวรรณคดี เป็นลักษณะ
ของความงามระดับสูง ซึ่งก่อให้เกิดจินตนาการได้ลึกซึ้งและกว้างขวาง
ผู้ศึกษาวรรณคดีจึงมีหน้าที่วิเคราะห์วรรณคดี เพื่อค้นหาสัญลักษณ์นั้น
แล้ววิจารณ์ความหมายให้เป็นที่เข้าใจของคนทั่วไป วรรณคดีเรื่องหนึ่งๆ
มิได้มีเพียงสัญลักษณ์เดียว หากมีสัญลักษณ์ต่างๆ ประกอบเกี่ยว
เนื่องกันประดุจสายไข่ ทุกสัญลักษณ์มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน
และมีความสัมพันธ์ต่อวรรณคดีโดยส่วนรวม ทั้งช่วยสร้างความสัมพันธ์
และความเข้าใจระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่านวรรณคดีอีกด้วย

วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย

เพ็ญศรี จันทรดวง*

วรรณคดีให้ทั้งความรู้ ความคิด และความจรรโลงใจ แต่มีปัญหาว่าผู้อ่านสามารถเข้าใจวรรณคดีได้ลึกซึ้งเพียงใด ทั้งนี้เพราะภาษาในวรรณคดีเป็นภาษาสัญลักษณ์ที่มีความหมายกว้างและลึกซึ้งกว่าความหมายตามหลักไวยากรณ์ โดยเหตุที่กวีมุ่งที่จะให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตน กวีจึงใช้กลวิธีเพื่อให้คิดแทนการบอกตรงๆ ด้วยการใช้ภาษาสัญลักษณ์ให้ผู้อ่านเกิดความคิดและเกิดภาพขึ้นในใจ ภาษาที่กวีใช้นี้เรียกกันว่า โวหารภาพพจน์ ผู้อ่านวรรณคดีจะต้องมีความเข้าใจในเรื่อง สัญลักษณ์ จึงจะเข้าถึงความรู้และความคิดของกวีได้ ลัดดา ปานุทัย จึงได้ทำวิจัยเรื่อง 'วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย' ขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ในเชิงวิชาการ
๒. เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยจากการวิเคราะห์และวิจารณ์ของนักวรรณคดีประกอบเนื้อหาในวรรณคดี
๓. เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยที่ปรากฏในโวหารภาพพจน์
๔. เพื่อรวบรวมสัญลักษณ์ตามแบบแผนในวรรณคดีและเสนอสัญลักษณ์เฉพาะบุคคลในวรรณกรรมปัจจุบัน

* อาจารย์ ๓ ระดับ ๔ อดีตหัวหน้าหมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนเบญจมราชาลัย กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ รายงานจาก ลัดดา ปานุทัย. "วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒.

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันรวม ๖ ประเภท ได้แก่ วรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีประวัติศาสตร์และมหากาพย์ วรรณคดีการละคร วรรณคดีนิราศ วรรณคดีจากประเพณีและวรรณคดีที่มีเค้าเรื่องจากคติชนวิทยา และวรรณกรรมปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

สำหรับวิธีดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าความหมายของสัญลักษณ์ในเชิงวิชาการ
๒. ศึกษาสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยจากการวิเคราะห์และวิจารณ์ของนักวรรณคดีประกอบเนื้อหาในวรรณคดี โดยมีได้สอดแทรกความคิดเห็นของผู้วิจัยประกอบ
๓. วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีที่ปรากฏในโศกนาฏกรรม
๔. รวบรวมสัญลักษณ์ตามแบบแผนในวรรณคดีไทย และสัญลักษณ์เฉพาะบุคคลในวรรณกรรมปัจจุบัน ซึ่งเป็นข้อมูลจากวรรณคดีไทย ๒๓ เรื่อง และวรรณกรรมปัจจุบัน ๒ เรื่อง
๕. สัมภาษณ์นักเขียนวรรณกรรมปัจจุบัน ๒ คน เพื่อศึกษาแนวคิดในการใช้สัญลักษณ์

ผลการวิจัย

๑. ความรู้เกี่ยวกับสัญลักษณ์และสัญลักษณ์นิยม

สัญลักษณ์ ในความหมายทั่วไป หมายถึง สิ่งที่ใช้แสดงออกแทนสิ่งอื่น เพื่อสื่อความหมายให้เกิดภาพหรือทำให้เข้าใจชัดเจนดีขึ้น นิยมใช้รูปธรรมเป็นสัญลักษณ์แทนนามธรรม สิ่งที่น่ามาใช้เป็นสัญลักษณ์จะมีส่วนสัมพันธ์กับความหมายของสัญลักษณ์อย่างใกล้ชิด เช่น ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ของสตรี ส่วนที่เป็นคุณสมบัติเด่นตรงกันคือความงาม ความอ่อนหวาน และความบอบบาง จะเห็นได้ว่าสัญลักษณ์

กับความหมายของสิ่งที่ใช้แทนมีความเหมือนกันบางส่วน หรืออาจกล่าวว่าเป็นนัยระหว่างกันอยู่ด้วย

ความหมายในทางวรรณคดี สัญลักษณ์เป็นวัตถุตีบหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในโวหารภาพพจน์แบบต่างๆ เช่น อุปมาอุปไมย อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐานและนามนัย สัญลักษณ์จะปรากฏอยู่ในวรรณคดีเป็นอันมาก ตัวอย่างการใช้อุปมาอุปไมยในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นางสายทองกล่าวแก่เณรแก้วว่า

อีคนจนสำหรับทนแต่ฝ่ายทุกข์	ครวสनुกลแล้วก็เียบอยู่ในห้อง
ตัวข้าอุปมาเหมือนใบตอง	ประคองห่อหุ้มขนมไว้
แก่สาดเสียสิ้นกินแต่ของ	อันใบตองหาทะยาทะแยไม่
เป็นคนจนก็ต้องทนระกำไป	มิให้สูญสิ้นทั้งสองเรา

ข้อความที่เปรียบเทียบชัดเจนคือ ตัวข้าอุปมาเหมือนใบตอง ใบตองคือสายทอง ขนมคือนางพิมพ์ ส่วนผู้แก่ใบตองทิ้งไปแล้วกินแต่ขนมคือเณรแก้ว ในที่นี้สิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นวัตถุตีบหรืออุปกรณ์ในโวหารภาพพจน์คือ ขนมและใบตอง

อีกตัวอย่างหนึ่งในโวหารภาพพจน์ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบโดยนัย ในบทเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน คือ ตอนขุนแผนบิภาษนางวันทอง

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้	มาแปลเป็นพลอยหุงไปเสียได้
กาลลงว่าหงส์ให้ปลงใจ	เพราะมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา

จากการเปรียบเทียบนี้ ทับทิม พลอยหุง กา และหงส์ มีความหมายที่นอกเหนือไปจากตัวของมันเอง เป็นการใช้อนุลักษณ์แบบหนึ่ง สัญลักษณ์บางอย่างก็เข้าใจความหมายได้ง่าย เช่น หงส์ หมายถึง นางผู้สูงศักดิ์ แต่บางอย่างก็ต้องอาศัยเนื้อหาประกอบ

สัญลักษณ์นิยม เป็นลัทธิทางศิลปะและวรรณคดีที่นิยมแสดงเรื่องราวโดยใช้สัญลักษณ์ คือไม่บรรยายหรือพรรณนาโดยตรง แต่จะยกสิ่งใดสิ่งหนึ่งเรื่องใดเรื่องหนึ่งขึ้นมาแสดงเป็นสัญลักษณ์แฝงความหมายที่ลึกซึ้งไว้ เป็นการสื่อสารแบบแนะให้คิด ตัวอย่างเช่น การนำตัวละครในวรรณคดีมาเขียนใหม่ เป็นการแสดงออกถึง

ความรู้สึกนึกคิด เช่น ลำนำเรื่อง กากี ของผู้ใช้นามแฝงว่า ‘สุมาลี’ มีลักษณะเป็นลำนำที่แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของกากี นางเอกในวรรณคดีไทย

เนื้อเรื่อง ที่เป็นกระแสน้ำนึกของผู้เขียนมักใช้สรรพนามว่า ‘ผม’ ‘ฉัน’ แสดงถึงความสลับภายในตัวเอง ได้แก่ อารมณ์และความรู้สึกนึกคิด หรืออาจเป็นความคิดที่แสดงออกโดยตรงไม่ได้ เพราะขัดต่อศีลธรรม เช่น บทอัสจรรย์ อาจเป็นความรู้สึกหวาดกลัว ความรู้สึกชิงชัง ความอยุติธรรม ความรัก ความเศร้าสลดใจ เป็นต้น

กลวิธีในการใช้สัญลักษณ์ ในวรรณกรรม สัญลักษณ์นิยมอาจเป็นสัญลักษณ์ทั้งเรื่อง โดยซ่อนแนวคิดหลักไว้ในแก่นเรื่อง เช่นเรื่อง *ธรรมาธรรมะสงคราม* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มโนภาพของธรรมเทวบุตรต่อสู้กับธรรมเทวบุตรเป็นมโนภาพที่เห็นได้ทันทีว่าเป็นสัญลักษณ์ มโนภาพที่สองคือ ‘การต่อสู้ ระหว่างความชั่วกับความดี’ มโนภาพนี้คือความหมายของสัญลักษณ์ การที่จะเข้าใจสัญลักษณ์เช่นนี้ได้ต้องอาศัยการตีความจากแก่นเรื่อง

๒. สัญลักษณ์ทั่วไปในวรรณคดีไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ทั่วไปในวรรณคดีโดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็น คือ

- ๑) สัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากแก่นเรื่อง
- ๒) สัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากตอนสำคัญและอนุภาค
- ๓) สัญลักษณ์เบ็ดเตล็ด

๑) สัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากแก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง โดยทั่วไปหมายถึงจุดเด่นหรือศูนย์กลางความคิดในวรรณกรรม อาจหมายถึงสาระสำคัญ ข้อคิดหรือแม้แต่คติสอนใจ ตัวอย่างแก่นเรื่อง *รามเกียรติ์* คือความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ความซื่อตรงจงรักของลูกต่อพ่อ และความยุติธรรมของจักรวาล กล่าวคือฝ่ายที่มีธรรมย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังนั้นแก่นเรื่องจึงมีความหมายคล้ายเป็นแนวสำหรับผู้ประพันธ์วางโครงเรื่อง เช่น ธรรมะย่อมชนะอธรรม แก่นเรื่องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

แก่นเรื่องใหญ่ (main theme) คือแก่นหรือแกนของเรื่องซึ่งผูกพันเกี่ยวข้องกับเรื่องทั้งหมด เช่น ในเรื่องอิเหนา แก่นเรื่องใหญ่คือ การพลัดพรากจากกัน และการเดินทางติดตามหากัน

แก่นเรื่องย่อย (sub-theme) หมายถึง แก่นหรือแกน พุทธิกรรมหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งดำเนินอยู่ในเรื่อง เช่น ในเรื่อง อิเหนา มีการต่อสู้แสดงอำนาจปราบปรามบ้านเมืองอื่นๆ เป็นแก่นเรื่องย่อยอย่างหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง

วรรณคดีบางเรื่องอาจไม่ปรากฏแก่นเรื่องใหญ่ชัดเจน มีแต่แก่นเรื่องย่อย เพราะเป็นเรื่องที่ต้องการเล่าความเป็นไปของตัวละครและพฤติกรรมต่างๆ วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีแต่แก่นเรื่องย่อย

ผู้วิจัยได้รวบรวมการวิเคราะห์แก่นเรื่องในแง่สัญลักษณ์ไว้หลายลักษณะ ซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

ก. ความเชื่อในเรื่องกรรม วรรณคดีไทยส่วนมากมีแก่นเรื่องแสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องกรรมอย่างชัดเจน ตัวอย่าง ลิลิตพระลอ มีสัญลักษณ์ที่นำไปสู่แนวคิดสำคัญ คือความเชื่อในเรื่องกรรมทั้งสิ้น กรรมที่พระลอกระทำอาจเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ได้ พระลอได้กล่าวถึงกรรมทั้งสองอย่างไว้โดยใช้คำว่า กุศล และบาป เช่น

ถึงกรรมจักอยู่ได้	ฉันใด พระเอย
กรรม บ่ มีมีใคร	ฆ่าข้า
กุศลส่งสนองไป	ถึงที่ สุขนา
บาปส่งจำตกช้า	ช่วยได้ฉันใด

ข. การแสวงหาสิ่งที่รักและปรารถนา แก่นเรื่องที่พบบ่อยในวรรณคดีไทยคือการแสดงถึงความรักจากการพลัดพราก ตามหลักธรรมที่ว่า ‘การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์’ วรรณคดีนิราศได้แสดงแนวคิดในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน กวีนำธรรมชาติและสิ่งสมมุติอื่นๆ มาเป็นสัญลักษณ์แทนนางผู้เป็นที่รัก แม้ในวรรณคดีจะมีแนวคิดหลายอย่าง แต่แนวคิดที่ปรากฏเป็นแก่นเรื่องอยู่เสมอคือ การแสวงหาสิ่งที่รักและปรารถนา เช่น ใน นิราศนรินทร์ มีข้อความที่แสดงถึงการดิ้นรนหานางผู้เป็นที่รัก ดังนี้

พระลบสุริยเสี้ยว	ไศลลา โลกเอย
ทุกทิศพระมัวมา	มืดแล้ว
เนตรหนึ่งว้ายนภา	เพียงเมฆ
เนตรหนึ่งตรวจไตรแพ้ว	แผ่นฟ้าหาสมร
โพธิ์สลับโพธิ์เทพไท้	เทพา พ่อฤา
เอาพระโหมษผของยา	สวาทซู้
อาราธน์พระเอยอา	รักษ์เร่ง ราพอ
เชิญช่วยพาสมรู้	รสน้องแรมนาน

ในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน แม้ว่านางพิมจะได้กล่าวแก่เนตรแก้วว่า “อดข้าวดอกกะเจ้าชีวาวาย ไม่ตายดอกเพราะอดเสนาหา” แต่ตลอดเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ก็เป็นเรื่องราวของการไขว่คว้าหาสิ่งที่ตนปรารถนา การแสวงหาความรัก การแสวงหาความรู้และวัตถุวิเศษ เช่น กุมารทอง ดาบฟ้าฟัน และม้าสีหมอก เป็นต้น ดังนี้

ได้ดาบดังเทพศาสตรา	ต้องตำราฤทธิ์แรงกำแหงหาญ
มาถึงเรือนไว้นมัสการ	แล้วคิดอ่านไปหาม้าสำคัญ

ค. ความประทับใจในธรรมชาติ วรรณคดีไทยส่วนมากให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติมาก โดยเฉพาะในวรรณคดีนิราศ กวีนำธรรมชาติมาแสดงถึงความประทับใจที่มีต่อนางอันเป็นที่รัก และความคิดอื่นๆ ตามโลกทรรศน์ของตน ธรรมชาติที่ปรากฏในนิราศจึงถูกดัดแปลงไปใช้เป็นสัญลักษณ์ เพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึกของกวี ตัวอย่างใน นิราศอิเหนา สุนทรภู่ ใช้โวหารแสดงว่า ธรรมชาติมีความเศร้าโศกตามอิเหนาไปด้วย ดังนี้

ไอน์กเอ๋ยเคยอยู่มาสู่ถิ่น	แต่ยุพินลิบลับไม่กลับหลัง
ครันแลดูสุริยแสงก็แดงดัง	หนึ่งน้ำคลั่งคล้าฟ้านภาลัย
เหมือนครั้งนี้พี่มาโคกแสนเทวษ	ชลเนตรแดงเดือดดังเลือดไหล
ไธ้ตะวันครันจะลบภพใด	ก็อาลัยโลกยังหยุดตรึงรอ

สุนทรภู่ นำอาการที่พระอาทิตย์ลับลงช้าๆ ในขณะที่กำลังจะตกดินเป็นสัญลักษณ์ของความอาลัยของอิเหนาที่มีต่อบุษบา

ตัวอย่างการแสดงออกซึ่งความเศร้าถึงนาง โดยใช้อาทิตยอัสดงเป็นสัญลักษณ์แทนอารมณ์ ใน กาพย์เห่เรือ ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ดังนี้

รอนรอนสุริยไธ	อัสดง
เรื้อยเรื้อยลับเมรุลง	คำแล้ว
รอนรอนจิตจำนง	นุชพี่ เพียงแม่
เรื้อยเรื้อยเรียมคอยแก้ว	คลับคล้ายเรียมเหลียว

อีกตัวอย่างหนึ่งใน กำสรวลศรีปราชญ์ นำอาการของคลื่นมาเป็นสัญลักษณ์ของอารมณ์ปั่นป่วนเพราะความรักความใคร่ ดังนี้

สรวลเสียงพระสมุทรครัน	ครวญคะนอง
คลื่นก็คลีคลายฟอง	เฟื่องพิน
ดลทรวงป่วงกามกอง	กลอยสวาท แม่ฮา
ออกโอรุ้ออกโอยสะอื้น	อ่าวอ้ออลเวง

ง. **ธรรมะย่อมชนะอธรรม** แก่นเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรมในวรรณคดีไทยมีอยู่มาก ในข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์มีแก่นเรื่องที่เห็นได้ชัดเจนคือ **รามเกียรติ์** และ **ธรรมาธรรมะสงคราม**

รามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นว่า ‘ธรรมะย่อมชนะอธรรม’ ฝ่ายพระรามเป็นสัญลักษณ์ของธรรมะ และฝ่ายทศกัณฐ์เป็นสัญลักษณ์ของอธรรม ‘พระราม’ เป็นแบบฉบับของความดีความงามซึ่งควรยึดถือเป็นแบบอย่าง เช่น เป็นโอรสที่ซื่อสัตย์ มีเมตตาต่อญาติ และเป็นสามีที่ซื่อตรงต่อภรรยา เป็นกษัตริย์ชาตินักรบที่กล้าหาญและเป็นธรรม เรานำ ‘พระราม’ มาเป็นสัญลักษณ์ของธรรมะ และ ‘ทศกัณฐ์’ เป็นสัญลักษณ์ของอธรรม เป็นการสอนเรื่องธรรมะโดยการทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เช่นเดียวกับเรื่อง **ธรรมาธรรมะสงคราม** ที่มีแก่นเรื่องใหญ่ว่า ‘ธรรมะย่อมชนะอธรรม’ โดยตรง เป็นการเสนอเรื่องโดยใช้รูปแบบนิทานเปรียบเทียบ

๒) สัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากอนุภาค

อนุภาค คือ คำหรือแบบของความคิดที่เกิดขึ้นซ้ำๆ กันในสถานการณ์ที่คล้ายกัน หรือสิ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์คล้ายๆ กัน อนุภาคเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงไปยังจุดเด่นที่ประทับใจ เป็นจุดที่ผูกร้อยกันขึ้นในงานศิลปะ วรรณคดี เช่น การลักพาเจ้าหญิงหรือราชินี การแสวงหาบางสิ่งบางอย่าง เช่น ตามหาบิดา แสวงหาสิ่งที่เชื่อมั่น และการเสาะหาหนทางที่ถูกต้องของชีวิต เป็นต้น ความหมายของอนุภาคที่ใช้ในบางแห่งหมายถึงจุดที่เล็กมาก เป็นความคิดพิเศษหรือจุดเด่นเล็กๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรม เช่น ไม่เท่ากายสิทธิ์ นาฬิกา กลาสีชาเดียว

ผู้วิจัยได้รวบรวมสัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากอนุภาคไว้หลายประเภท ในที่นี้จะยกตัวอย่างสัญลักษณ์ที่วิเคราะห์จากอนุภาคบางประเภทดังนี้

ก. ความฝัน สัญลักษณ์ความฝันวิเคราะห์จากความฝันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงตามเนื้อเรื่อง

ในวรรณคดีศาสนาถือว่าความฝันเกิดขึ้นได้ ๔ ประการคือ ฝันบอกกลาง ฝันเพราะเทวดาดลใจ ฝันเพราะจิตกังวล และฝันเพราะธาตุไม่ปกติ การวิเคราะห์อนุภาคความฝันพบว่า ความฝันที่ปรากฏในวรรณคดีไทยมีประเภทฝันบอกกลาง (บุพนิมิต) มากที่สุด ในคราวที่จะเกิดเหตุสำคัญตัวละครจะฝันล่วงหน้า เมื่อทำนายฝันจะมีการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในความฝันนั้นแล้วทำนายอย่างถูกต้องแม่นยำ

ตัวอย่างนางวันทองฝันในคราวที่ต้องตกทุกข์ได้ยาก เมื่อตอนขุนแผนลักพานางวันทองไปจากเรือนขุนช้าง ตอน 'ขุนแผนลู่แก่โทษ' ความว่า

วันทองน้องนอนสนิทฝัน	ถนัดจำสำคัญหาสิไม่
สิ้นฝันพลันตื่นด้วยตกใจ	ปลอบปลุกผิวให้ทำนายนาง
น้องฝันว่าได้เฝ้าถึงอากาศ	ประหลาดเด็ดสุริยาลงมาล่าง
ถนอมชมอมชื่นแล้วกลืนพลาง	สว่างทั่วตัวนางถนัดตา
แล้วยังมีชายหนึ่งนั้นสามารถ	องอาจแคะควักเอาตาขวา
ทิ้งไปให้มืดทุกเวลา	น้องนี้ไศกาอนาใจ
ดวงตาควักไปไม่ได้คืน	กลับเอาดวงอื่นมาเย็บให้
มืดมัวชั่วช้ากว่าเก่าไป	จะตีร้ายฉันใดช่วยบอกมา

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในความฝันของนางวันทองนั้น ‘ดวงดา’ คือ บุคคลอันเป็นที่รัก ได้แก่ สามีภรรยา หรือบุตรธิดา ถ้าพิจารณาแง่กลวิธีการใช้สัญลักษณ์ จะเห็นว่ากวีมีวิธีบอกให้ผู้อ่านรู้เรื่องราวล่วงหน้าด้วยการให้ตัวละครฝัน ส่วนสัญลักษณ์ที่ใช้ในการทำนายฝันนั้นกวีก็ได้จากสถิติการฝันตามตำราโหราศาสตร์และเป็นสัญลักษณ์ในวรรณคดีนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากที่ขุนแผนทำนายฝันให้นางวันทองว่า

ขุนแผนฝันให้วันจิต	คิดเห็นทั้งคุณโทษเป็นหนักหนา
ดวงใจเจ้าจะได้ซึ่งลูกยา	เหมือนฝันว่าได้ชมพระอาทิตย์
จะสิ้นความทุกข์ร้อนผ่อนวิโยค	ที่ร้อนโรคลึ่งไรจะไปล่ปลิด
ลูกในครรภ์เจ้านั้นจะเรืองฤทธิ์	เป็นคู่คิดควรเราจะพึ่งพา
ที่ฝันว่าดวงดากระเด็นจาก	จะลำบากมากมายไปภายหลัง
ครั้นจะบอกออกอรรถให้ชัดมา	กลัวว่าวันทองจะหมองใจ

‘ดวงอาทิตย์’ ในความฝันของวันทองคือลูกชายที่กล่าหาญ ได้แก่พลายงาม ‘ดาชา’ ที่ถูกควักคือขุนแผน

ข. ภาพหลอน ในวรรณคดีไทยมีอนุภาคที่เป็นภาพหลอนปรากฏอยู่ส่วนมากเป็นจิตประหวัดถึงนางเมื่อเห็นสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ กวีนำลักษณะภาพหลอนมาเป็นกลวิธีแสดงความรู้สึกให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความรักและความห่วงใยคนที่รักของตน ภาพหลอนที่ปรากฏใน นิราศนรินทร์ เป็นภาพที่กวีเห็น ‘ดวงจันทร์’ เป็นใบหน้านางอันเป็นที่รัก ดังนี้

แลไกลลงาดเลี้ยว	ลับแสง
สอดชิงดาเรียมแสง	ทั่วพื้น
จวบจันทร์แจ่มโลกแปลง	มาเปลี่ยน
หวนว่ามุขแม่ฝัน	เยียมฟ้าหาเรียม
ชมแซ่คิดไซ้หน้า	นวลนาง
เดือนตำหนิวงกลาง	ด่ายแถม
พิมพ์พักตร์แม่เพ็ญปราง	จักเปรียบ ไฉนเลย
ขำกว่าแซ่ไซ้แยม	ยิ่งยิ้มอัปสร

ค. เสียงหลอน เสียงที่ปรากฏใน เพ็ชรขวัญ ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีลักษณะชัดเจนกว่าที่ปรากฏในเรื่องอื่นๆ ดังตัวอย่าง

เสียงสรวลระรี่	เสียงใด
เสียงนุชพีหรือใคร	ใครรู้
เสียงสรวลเสียงทรมว้ย	นุชพี มาแม่
เสียงบังอรสมรผู้	อันนั้นฤา

ง. **บทอศรกรรย์** คือบทที่แสดงถึงสิ่งอันเป็นธรรมชาติในเรื่องเพศของมนุษย์ โดยใช้สัญลักษณ์นั้นให้ทราบโดยนัยถึงธรรมชาติเหล่านี้ เช่น อาการของเมฆลาล่องแกว่งแกว่งมธุรส แผ่นดินไหว น้ำเป็นคลื่นตีฟอง คลื่นซัดฝั่ง เสียงบรรเลงดนตรีไพเราะ และการเกิดฝนตก ดังตัวอย่างในเนื้อเรื่องกาพย์

ลมพัดกลัดเมฆเกลื่อน	ฟ้าลั่นเลื่อนแสงแสงพราย
เวลาหกตกโปรยปราย	สายสินธุ์นองท้องธารา
เหราว่าเร้งรีน	ว้ายเกล้าคลื่นหื่นหรรษา
สองสมกลมกริษา	เป็นผาสุกทุกนิรันดร์

จ. **พระอินทร์กับการช่วยเหลือคนดี** เรื่องเกี่ยวกับพระอินทร์ปรากฏในวรรณคดีศาสนาในลักษณะผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ผู้กำลังบำเพ็ญบารมี เพื่อบรรลุพระโพธิญาณในวรรณคดีชาดกได้แก่ มหาเวสสันดรชาดก และสุวรรณสิงขรชาดก เป็นต้น ในบทละครเรื่องสังข์ทอง พระอินทร์ได้มาช่วยเหลือเจ้าเงาะให้ได้ถอดรูปเป็นพระสังข์

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสหสนันย์ไตรตรึงศา
ทิพยอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา	กระด้างดังศิลาประหลาดใจ
จะมีเหตุมันแม่นในแดนดิน	อมรินทร์เร่งคิดสงสัย
จึงสอดส่องทิพเนตรดูเหตุภัย	ก็แจ้งใจในนางรจนา
แม่นมิไปช่วยจะม้วยมอด	ด้วยสังข์ทองไม่ถอดรูปเงาะป่า
จำจะยกพลพลเทวา	ลงไปล้อมพาราสามนต์ไว้

ฉ. **เวทมนตร์และการทำเสน่ห์** เวทมนตร์คาถาเป็นสัญลักษณ์ เราต้องตีความและหยั่งลงไปถึงความหมายที่แฝงอยู่ ใน ลิลิตพระลอ พระเพื่อนพระแพงจำเป็นต้องอาศัยอำนาจของปู่เจ้าตั้งดูตให้พระลอเสด็จมาหานาง ไก่แก้วหรือเวทมนตร์อันตั้งดูต

พระลอนั้นถือเป็นเสน่ห์แห่งบุคลิกลักษณะนั่นเอง เช่นเดียวกับมนตร์ของขุนแผนก็คือ ความมีเสน่ห์ของขุนแผนซึ่งติดตราอยู่ในใจของนางวันทอง นอกจากนั้นอาจกล่าวได้ว่า ความคิดฝันของมนุษย์ หรือความคิดฝันของกวีก็ขึ้นอยู่กับรากฐานของความจริงนั่นเอง ดังตัวอย่าง

มนตร์เสน่ห์ของเณรแก้วในคราวเทศน์กัณฑ์มัทรี มีอยู่ว่า

นั่งต่ำมากกว่าสงฆ์สรวมกาย	ชม่ายเห็นเจ้าพิมผู้โน้มหน้า
พิมน้อยพอชะม้ายไปปะดา	อายหน้าก้มนั่งอยู่ในที่
เณรพลายจึงร้ายละลวยซ้ำ	ประจกจิตประสบเนตรวิเศษศรี
กำลังมนตร์ดลพิมให้ยินดี	ไม่ขาดที่จะแลล่อไปต่อตา
พอสบพักตร์เณรพยกให้ทันใด	ด้วยน้ำใจผูกพันกระสันหา
เชษฐภรรยาบังเกิดสีกา	ท่านสมภารไม่มาอาพาธไป

ข. การกระทำสัตยาธิษฐานและการเสี่ยงทาย การกระทำสัตยาธิษฐาน เป็นการตั้งใจมั่นที่จะกระทำให้สิ่งใดอย่างจริงจัง จะมีการเสี่ยงทายเพื่อช่วยในการตัดสินใจ และเพื่อทำนายผลของการกระทำด้วย ดังตัวอย่าง เมื่อพระลอเดินทาง ไปเมืองสรอง ระยะแรกด้วยอารมณ์รักรุนแรงของชายหนุ่มก็ไม่ได้คิดหน้าคิดหลัง จนเมื่อ เกือบถึงเขตเมืองสรองก็เกิดลังเลใจ ดังคำประพันธ์ว่า

เจ็บรักเจ็บจากซ้ำ	เจ็บเยี่ยว ยากนา
เจ็บใครคินหลังเหลียว	สู่เหย้า
เจ็บเพราะลูกมาเดียว	แดนท่าน
เจ็บเร่งเจ็บองค์ท้าว	ธิดาร้อนใจถึง (ลูกฤา)

ด้วยความลังเลใจที่เกิดขึ้นทำให้พระลออยากทราบว่ เมื่อพระองค์เสด็จ ไปเมืองสรองแล้วจะมีเหตุร้ายอย่างไรหรือไม่ พระองค์จะรอดชีวิตกลับไปบ้านเมืองหรือ จะสิ้นชีวิตเสียที่เมืองนั้น การหาคำตอบของพระลอคือการเสี่ยงทาย 'เสี่ยงน้ำ' ที่แม่น้ำ กาทหลง

มากจะเสียงน้ำ	นองไป ปรีนา
น้ำซื่อกาหลงไหล	เชียวแท้
ผิวจะคลาไคล	บรอด คินนา
น้ำจุ่นเวียนแม่	รอดใสจ้งไหล

เมื่อสิ้นคำเสียงทลาย พระลอกก็เห็นน้ำไหลวนเป็นสีเลือด ซึ่งแสดงว่าพระองค์จะไม่รอดชีวิต แต่ความเชื่อเช่นนั้นจะต้องมีอยู่ในจิตของพระลอเนื่องจากเมืองสรวงกับเมืองสรองเป็นศัตรูกัน ดังนั้นคำตอบที่ได้จึงไม่มีผลให้พระองค์กลับเมือง

๓) สัญลักษณ์เบ็ดเตล็ด

การใช้สัญลักษณ์นอกจากปรากฏในแก่นเรื่องและอนุภาคต่างๆ แล้ว ยังมี การใช้สัญลักษณ์ในรูปแบบอื่นๆ อีกมากโดยเฉพาะในวรรณกรรมยุคหลังๆ พอสรุปได้ดังนี้

ก. **ตัวละครที่เป็นสัญลักษณ์** การสร้างตัวละครจากสิ่งที่ไม่มีความหมาย โดยใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (บุคคลวัต) เช่น การกล่าวถึงกลางวันและกลางคืนให้เป็นบุคคลในนั้น โทป่นให้บุตรคำหลวง การให้ 'กลี' เป็นตัวละครที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความล่มหล่นในการพนันของพระนลในเรื่องพระนลคำหลวง

ข. **การตั้งชื่อตัวละครและการตั้งชื่อเรื่องเป็นสัญลักษณ์** ชื่อเรื่องบางเรื่องเป็นสัญลักษณ์ เช่น *ธรรมาธรรมะสงคราม* เป็นการต่อสู้กันระหว่างธรรมะกับอธรรม *นิราศอิเหนา* ชื่อเรื่องเป็นสัญลักษณ์แทนกวี (สุนทรภู่) หนึ่งชื่อตัวละครหากพิจารณาจากคำแปลก็จะสอดคล้องกับแนวคิดและพฤติกรรมของตัวละคร เช่น *สีดา* แปลว่า รอยไถ เป็นสัญลักษณ์ของการกลีกรรม *กลี* นามแห่งผีร้าย เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย

ค. **ฉากที่เป็นสัญลักษณ์** ได้แก่ ฉากทะเล ใน *รำพันพิลาป* และภาพยี่เรือพระไชยสุริยา ลักษณะคล้ายฉากทะเลในเรื่อง *พระอภัยมณี* ภาพมายาในเรื่อง *รามเกียรติ์* และลิลิตเพชรมงกุฎเป็นฉากสำคัญในวรรณคดีที่กว้างทองเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่เปี่ยมมายา เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์ที่ปรากฏซ้ำๆ กันในวรรณคดี ได้แก่ มโนภาพของสวรรค์ ปรีศนาหรือการบอกใบ้ ทิศทางซึ่งมีความหมายทั้งในทางดีและทางร้าย เช่น

ทิศเหนือและทิศตะวันออกถือว่าเป็นทิศที่เป็นมงคล หนึ่งตัวเลขที่ปรากฏในวรรณคดี ก็เป็นสัญลักษณ์ที่มาจากศาสนาอีกด้วย

๓. ความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในโวหารภาพพจน์

การศึกษาโวหารเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมยและอุปลักษณ์ สิ่งที่น่าสนใจเปรียบเทียบอาจเป็นสัญลักษณ์หรือไม่ใช่สัญลักษณ์ก็ได้

สัญลักษณ์กับอุปมามีความคาบเกี่ยวกัน เช่น ดวงจันทร์ เป็นสัญลักษณ์ของความงาม กวีจะใช้ดวงจันทร์มาเปรียบเทียบกับผู้หญิง อุปมาจึงเป็นส่วนที่ใช้เมื่อต้องการจะเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นที่เข้าใจกัน

การใช้สัญลักษณ์เป็นกลวิธีอย่างหนึ่งทางวรรณคดี เป็นการใช้ภาษาเพื่อการแสดงออกในลักษณะที่ทำให้มีชีวิต วิญญาณ อาจใช้เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปมาและอุปลักษณ์ หรือเป็นการทำให้ภาพในใจเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น

๑) โวหารภาพพจน์หรือภาพพจน์

เป็นคำที่นักวรรณคดีตั้งขึ้นเพื่อให้ตรงกับคำว่า Figure of Speech คือคำที่ทำให้เกิดภาพ หรือเห็นภาพ โวหารภาพพจน์จึงหมายถึงคำหรือสำนวนโวหารที่กวีหรือผู้ประพันธ์ใช้ เพื่อสร้างมโนภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้อ่านหรือผู้ฟังบทกวีนั้นๆ ภาพพจน์เป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังนึกเห็นภาพได้ชัดเจน เข้าใจความหมาย เข้าถึงความคิดและความรู้สึกของผู้ประพันธ์ และถ่ายทอดความรู้สึกและความคิดเหล่านั้นมาเป็นของผู้อ่านเอง จนเกิดความซาบซึ้งในวรรณกรรมนั้นๆ

ผู้วิจัยได้เลือกโวหารภาพพจน์ที่นักวรรณคดีกล่าวถึงซ้ำๆ กัน มาวิเคราะห์หาความหมายไว้ ๔ ลักษณะ คือ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน (บุคลลวัต) และนามนัย ดังนี้

ก. **อุปมา** คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งอื่นที่มีลักษณะเด่นบางอย่างเหมือนกัน ในการเปรียบเทียบมักจะนำสิ่งที่เคยรู้จักแล้วมาใช้เป็นสื่อเชื่อมโยงความคิด หรือช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนขึ้น การเปรียบเทียบแบบอุปมามักจะมีคำว่า เหมือน คล้าย ดุจ ปาน ราวกับ ประหนึ่ง ดัง เป็นคำเชื่อม

ข. **อุปลักษณ์** หรือ การเปรียบเทียบโดยนัย มีลักษณะคล้ายอุปมาแต่ไม่ใช่คำว่าเหมือน หากแต่จะกล่าวว่าสิ่งนี้คือสิ่งนั้น อาจมีคำว่า ‘คือ’ หรือคำว่า ‘เป็น’ อยู่ด้วย หรือไม่ก็ได้ เช่น

เต่าเตี้ยดอกงอกยาต่อให้ตีนสูง	มิใช่ขลุ่ยจะมาย่อมให้เห็นชั้น
หิ้งห้อยๆจะแข่งแสงพระจันทร์	อย่าปั่นน้ำให้หลงตะลึงเงา

ค. **บุคลาธิษฐาน** (บุคลลวัต) คือ การสมมุติให้มีตัวตน หรือการนำสิ่งไม่มีชีวิตมากล่าวถึงราวกับมีชีวิต เช่น การกล่าวถึงดวงอาทิตย์ตอนเช้า เป็นอุษาเทพ

ง. **นามนัย** คือ การนำคุณสมบัติที่เด่นของสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากล่าวแทนการเอ่ยชื่อสิ่งนั้น หรือการเรียกบุคคลโดยนำความหมายที่ใกล้เคียงกันหรือเกี่ยวข้องกันมาเป็นสัญลักษณ์ เช่น เรียกสตรีว่า ดอกบัว (บัวบุษย์ บัวมาศ บงกชมาศ) เรียกพระมหากษัตริย์ว่า เจ้าช้าง

โวหารทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์หาความหมายของสัญลักษณ์ โดยอาศัยการตีความจากเนื้อหาในวรรณคดีเป็นสำคัญ ดังตัวอย่าง

สัญลักษณ์ ‘ดวงจันทร์’ จากโวหารภาพพจน์ใน *อนิรุทธ์คำฉันท์* หมายถึง ใบหน้าที่สวยงามของนาง

ลำคอคือมฤคิ	และประเสริฐใสสันต์
พักตราพบุพพรรณ	คือดวงจันทร์เพ็ญนาน

อีกตัวอย่างหนึ่งจากพระนลคำหลวง เป็นการเปรียบเทียบใบหน้านางกับดวงจันทร์เต็มดวง เช่นเดียวกันในการวิเคราะห์ถือว่าสัญลักษณ์ ‘ดวงจันทร์’ มีความหมายว่า ‘ใบหน้านางของนาง’ ดังในคำประพันธ์

อันนางผ่องพักตร์เพียง	เพ็ญจันทร์
นางบ่เคยทุกข์กรำ	กรากเทวด
บัดนี้สิมาศัลย์	ทรวงโศก แม่เอย
จำจะทูลอรรคเรศ	ปลอบด้วยคำดี

สัญลักษณ์ ‘ดอกหญ้า’ จากโวหารภาพพจน์ใน *ลิลิตพระลอ* หมายถึง สตรีสามัญ หรือสิ่งที่มีอยู่ดาษดื่น เช่น สุกรม ลำดวน (ดอกไม้) หมายถึง ผู้หญิง ส่วน แก้ว หมายถึง นางที่รัก

ยามไร้เด็ดดอกหญ้า	แหม่มผม พระเอย
หอมบ่หอมทัดดม	ดั่งบ้า
สุกรมล้ำदनชม	เชยกลิ่น พระเอย
หอมกลิ่นเรียมไอ้อ้า	กลิ่นแก้วติดใจ

สัญลักษณ์ 'ดวงอาทิตย์' จากโวหารภาพพจน์ใน พระนลคำหลวง ใช้เปรียบเทียบกับเดชอำนาจอันยิ่งใหญ่ ดังคำประพันธ์

มารดาแห่งเจ้าอีก	ตัวฉัน
เป็นสุดาธรรมิก	ราชท้าว
นามสุทามันทรง	ฤทธิเลิศ
ครองทศารมณเเด่นด้าว	เดชเพียงดวงตะวัน

สัญลักษณ์ 'ไฟ' จากโวหารภาพพจน์ใน ลิลิตพระลอ หมายถึง ความร้อนใจ ดังคำประพันธ์ที่กล่าวถึงความร้อนใจของพระเพื่อนพระแพง

สองบัวบุษย์อยู่ถ้ำ	ฟังข่าวพระลอช้า
กร้อนคือไฟ	

อีกตัวอย่างหนึ่งในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ใช้ไฟเปรียบกับความทุกข์ ความร้อนใจ เช่นเดียวกับตัวอย่างใน ลิลิตพระลอ ที่กล่าวไว้ข้างต้น

เป็นกุศลลลคะนึ่งหา	จะอยู่ด้วยมารดานั้นไม่ได้
แสนทุกข์สุดทุกข์ระทมใจ	ดั่งกองไฟพอนฟอกอยู่พุ่มพิน

ในการวิเคราะห์ความหมายจากตัวอย่างนี้ นับได้ว่า 'ไฟ' มีความหมายถึง ความทุกข์และความร้อนใจ

การวิเคราะห์ดังตัวอย่างข้างต้นเป็นการค้นหาความหมายของวัตถุธรรมชาติ คำและข้อความที่ใช้เป็นสัญลักษณ์เป็นการแสดงถึงความหมายของสัญลักษณ์ที่ใช้เปรียบเทียบ การวิเคราะห์นี้จะให้ความหมายเป็นแนวทางให้พิจารณาที่มาของความหมายของสัญลักษณ์ในวรรณคดีและในศิลปะต่างๆ นับเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้เห็นวิวัฒนาการของการใช้สัญลักษณ์ได้

๒) ประเภทของสัญลักษณ์

ผู้วิจัยได้แบ่งสัญลักษณ์ออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ก. สัญลักษณ์ตามแบบแผน

ข. สัญลักษณ์เฉพาะบุคคล

ก. **สัญลักษณ์ตามแบบแผน** หรือสัญลักษณ์ตามธรรมเนียมนิยม คือ สัญลักษณ์ที่ปรากฏซ้ำๆ ในวรรณคดี มีความหมายเป็นที่เข้าใจแก่ผู้อ่านทั่วไป กวีใช้สัญลักษณ์เหล่านี้ตามแบบแผนที่เคยใช้กันมา โดยตั้งใจให้เกิดความเข้าใจและเพื่อให้เกิดความงามในวรรณคดี

การใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนเป็นการนำสัญลักษณ์เก่าที่มีอยู่ในวรรณคดีมาใช้ในความหมายเหมือนเดิม เช่น แมลงภู่หรือผึ้งเป็นสัญลักษณ์หมายถึงผู้ชาย ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์หมายถึงผู้หญิง

การใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนเป็นการนำสัญลักษณ์มาใช้ในรูปแบบและเนื้อหาเหมือนเดิม เช่น การใช้สัญลักษณ์บุคคลในนิทานเปรียบเทียบ นำธรรมชาติมาเป็นสัญลักษณ์ เพื่อแสดงความประทับใจของกวีในวรรณคดีนิราศ การใช้บุคลาธิษฐานสร้างธรรมชาติให้เป็นบุคคลในวรรณคดีพุทธศาสนา

รูปแบบการใช้สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยที่นับว่าแพร่หลายมากคือการใช้สัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบในโวหารภาพพจน์แบบต่างๆ

ข. **สัญลักษณ์เฉพาะบุคคล** คือ สัญลักษณ์ที่กวีสร้างขึ้นใหม่เฉพาะครั้งคราวในการแต่งเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วอาจใช้สัญลักษณ์นั้นซ้ำๆ ในงานอื่นของตน แต่เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่มีที่ใช้แพร่หลาย ความหมายของสัญลักษณ์เฉพาะบุคคลเข้าใจยากกว่าสัญลักษณ์ตามแบบแผน เพราะเป็นการสร้างสัญลักษณ์ขึ้นใหม่ ดังตัวอย่าง

สัญลักษณ์เฉพาะบุคคลของพระสุนทรโวหาร(ภู่)ใน *ร่ำพันพิลาป* ใช้สัญลักษณ์ 'เทพธิดา' หมายถึง คนรัก ดังที่มีผู้สันนิษฐานว่า เทพธิดาคือกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ในเรื่องเดียวกันนี้พระสุนทรโวหาร ใช้สัญลักษณ์ 'แมลงภู่' หมายถึง ตัวท่านเอง ซึ่งมีชื่อเดิมว่า 'ภู่' ต่างจากแมลงภู่หรือผึ้งในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่กวีมักจะใช้สัญลักษณ์นี้แทนตัวละครชายคนใดก็ได้

สัญลักษณ์เฉพาะบุคคลเหล่านี้ เมื่อความหมายเป็นที่เข้าใจของคนทั่วไป และมีผู้นำไปใช้อย่างแพร่หลายก็จะกลายเป็นสัญลักษณ์ตามแบบแผน เช่น ดอกไม้หมายถึง ผู้หญิง ความอ่อนหวานและความรัก ต่อมาก็มีผู้นำไปใช้ในความหมายใหม่ ซึ่งก็

ไม่ไกลไปจากความหมายเดิมมากนัก เช่น พวกบุปผาชน (Hippy) ใช้ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ หมายถึง สิ่งที่อ่อนหวาน ความรัก ตรงกันข้ามกับสงครามซึ่งเป็นความโหดร้าย ดอกไม้จึงเป็นสัญลักษณ์ของสันติภาพ ในวรรณกรรมปัจจุบันของไทยและสากลจึงมีการใช้ดอกไม้หมายถึง คนที่บริสุทธิ์ รักความยุติธรรม บางครั้งใช้หมายถึงเยาวชนหรือคนในชนบทโดยไม่จำกัดเพศ และในขณะเดียวกันก็ยังคงใช้ดอกไม้ในความหมายของสันติภาพด้วย

สัญลักษณ์ 'สะพาน' ที่พบใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ใช้ในความหมายว่า การให้ทานเป็นสะพานข้ามไปสู่พระโพธิญาณ นับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้น้อยแห่งในวรรณคดีไทย ในวรรณกรรมปัจจุบันใช้ 'สะพาน' หมายถึง สิ่งที่เชื่อมโยงความคิด เช่น ในงานเขียนของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี วิทยากร เชียงกุล และคมศร ชุณหะวัณ

การแยกสัญลักษณ์ตามแบบแผนและสัญลักษณ์เฉพาะบุคคลมีการคาบเกี่ยวกันมาก วรรณกรรมปัจจุบันหากนำสัญลักษณ์ในวรรณคดีมาใช้ในการความหมายเดิม ก็ถือเป็นการใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนด้วย

๔. สัญลักษณ์ตามแบบแผนในวรรณคดีไทย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สัญลักษณ์ตามแบบแผนในวรรณคดีไทย โดยแบ่งเป็น ๔ ประเด็น คือ

- ๑) ประเภทของวรรณคดีที่ใช้สัญลักษณ์
- ๒) กลวิธีในการใช้สัญลักษณ์
- ๓) ความสามารถในการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย
- ๔) สัญลักษณ์ตามแบบแผนจากการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในโวหารภาพพจน์

๑) ประเภทของวรรณคดีที่ใช้สัญลักษณ์

วรรณคดีทุกประเภทมีการใช้สัญลักษณ์ และวรรณคดีเกือบทุกเรื่องมีการใช้สัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เพียงแต่บางเรื่องใช้สัญลักษณ์มากบางเรื่องก็ใช้สัญลักษณ์น้อย วรรณคดีแต่ละประเภทที่มีการใช้สัญลักษณ์ตามแบบแผนมีข้อน่าสังเกตดังนี้

ก. วรรณคดีศาสนา ใช้สัญลักษณ์ในรูปแบบของโวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานและโวหารเกินจริง (อติพจน์) วรรณคดีศาสนาหรือวรรณคดีที่มีแนวเช่นนี้

ใช้รูปแบบนิทานเปรียบเทียบซึ่งมีสัญลักษณ์ปรากฏมากมาย เช่น *นันทโศปน์นทสูตร* *คำหลวง* *มหาเวสสันดรชาดก* *ปฐมสมโพธิกถา* และ *ธรรมาธรรมะสงคราม*

ข. *วรรณคดีนิราศ* นิยมใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ของอารมณ์และความรู้สึก โดยบิดผันธรรมชาติออกไปบ้างเพื่อนำมาถ่ายทอดความรู้สึกให้ได้มากที่สุด ในการนำธรรมชาติมาเป็นสัญลักษณ์โดยมากก็จะใช้สัญลักษณ์เฉพาะบุคคล

ค. *วรรณคดีประวัติศาสตร์และมหากาพย์* มีบุคคลสำคัญที่เป็นตัวละครในเรื่อง ถ้าเป็นมหากาพย์จะมีความสำคัญมากเปรียบได้กับเทพซึ่งวรรณคดียุคหลังๆ ยังได้กล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ เช่น พระราม นางสีดา พระอินรุทธิ์ นางอุษา และแม้แต่พระนเรศวรก็มีการกล่าวถึง และใช้ในความหมายซ้ำๆ กันจนกลายเป็นสัญลักษณ์ เช่น พระราม เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ที่กล้าหาญ สง่างามและประกอบด้วยคุณธรรม นางสีดาเป็นสัญลักษณ์ของสตรีผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี ในบางแห่งก็มีผู้วิจารณ์ว่า นางสีดาเป็นสัญลักษณ์ของการกสิกรรม

๒) กลวิธีในการใช้สัญลักษณ์

กลวิธีการใช้สัญลักษณ์ในวรรณคดีที่พบมากที่สุด คือ การใช้สัญลักษณ์ในภาพพจน์แบบต่างๆ เช่น การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน และนามนัย ในการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์และนามนัย เป็นการใช้สัญลักษณ์ที่เห็นได้ชัดเจนกว่าแบบอื่น วรรณคดีไทยนิยมใช้สัญลักษณ์ ดังนี้

ก. *นิทานเปรียบเทียบ* เป็นการใช้สัญลักษณ์ตัวละครที่กำหนดขึ้นในลักษณะของบุคลาธิษฐาน เช่น กิเลสตันหา กำหนดเป็น พญามาร ธรรมะ กำหนดเป็น ธรรมเทวบุตร เป็นต้น

ข. *การใช้มโนภาพและฉาก* การใช้เรื่องราวในศาสนาหรือมโนภาพในวรรณคดีเก่าๆ มาเป็นสัญลักษณ์นั้น มีใช้ซ้ำๆ กันอยู่มากในวรรณคดีไทย เช่น มโนภาพของนรก สวรรค์ ป่าหิมพานต์ในวรรณคดีเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* และในคัมภีร์ศาสนาอื่นๆ แม้แต่มโนภาพของต้นไม้ในนรกก็ปรากฏแพร่หลายมาก การใช้อุกนิหารและการใช้เวทมนตร์เป็นวิธีการที่ใช้กันมาก นับเป็นการแสดงออกถึงจิตไร้สำนึกร่วมของมนุษยชาติ

ค. *สิ่งที่นำมากำหนดเป็นสัญลักษณ์* คือวัตถุธรรมชาติต่างๆ และถ้อยคำ สิ่งเหล่านี้ใช้ในความหมายที่ต้องการแสดงความรู้สึกนึกคิด หรือใช้อธิบายสิ่งที่เข้าใจยาก เช่น ธรรมะในพระพุทธศาสนา

ง. **ธรรมชาติที่นำมากำหนดเป็นสัญลักษณ์** ได้แก่ ธรรมชาติที่พบเห็นอยู่รอบๆ ตัว เช่น ต้นไม้ ดอกไม้ แมลง แม่น้ำ ฟ้า เมฆ ดาว ดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ เป็นต้น บางครั้งก็กำหนดด้วยค่านามธรรมต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ เช่น นรก สวรรค์ ทิพย์ หรือประสมเป็นคำใหม่ที่ยังคงเป็นสัญลักษณ์ เช่น น้านรก สาวสวรรค์ เนื้อทิพย์ ดอกฟ้า

๓) ความสามารถในการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย

สัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายได้ดีที่สุดคือสัญลักษณ์ในโวหารภาพพจน์ เพราะจะหาความหมายได้โดยอาศัยข้อความใกล้เคียงกัน (บริบท) หรือจากความหมายที่ผู้อ่านสะสมไว้จากการศึกษาวรรณคดีหลายเรื่อง

สัญลักษณ์ในอนุภาคต่างๆ สามารถสื่อความหมายได้ดีเฉพาะกับบุคคลบางกลุ่ม บทกวีจรรยาจะสื่อความหมายกับผู้ใหญ่ได้มากกว่าเด็ก สัญลักษณ์ในอนุภาคอีกหลายอย่างต้องอาศัยการอ่านตีความ เช่น การเสียน้ำ ความฝัน ภาพหลอน และวัตถุวิเศษ เป็นต้น

สัญลักษณ์ในแก่นเรื่อง เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยความรู้หลายแขนงวิชามาประกอบกับประสบการณ์ของผู้อ่านจึงจะเข้าใจได้

การตีความสัญลักษณ์ในอนุภาคและในแก่นเรื่องไม่จำเป็นสำหรับคนทุกระดับ แต่ผู้ที่ศึกษาวรรณคดีโดยตรงควรจะได้พิจารณาสัญลักษณ์เหล่านั้น เพราะการพิจารณาสัญลักษณ์ทำให้สามารถเข้าใจความคิดอันลึกซึ้งที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์ได้

๔) สัญลักษณ์ตามแบบแผนจากการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในโวหารภาพพจน์

จากการวิเคราะห์สัญลักษณ์ สัญลักษณ์บางอย่างมีความหมายชัดเจนเพียงอย่างเดียว สัญลักษณ์บางอย่างมีหลายความหมาย แต่จะมีเพียงความหมายหนึ่งในหลายความหมายที่ปรากฏว่าใช้มากและเข้าใจได้ชัดเจน ดังต่อไปนี้

ก. **สัญลักษณ์ตามแบบแผนที่มีความหมายชัดเจนเพียงอย่างเดียว**
ได้แก่

กระต่าย

ผู้ที่ต่ำศักดิ์ คนไฝสูง

กำแพง

สิ่งกีดขวางความคิด กีดขวางความรัก

รู้สี, ละออง	คนไร้ค่า หรือสิ่งที่ไร้ค่า
น้ำนม	ความบริสุทธิ์ สะอาด
ใยบัว	ความห่วงใย ไม่ตรี
บ้าน, เรือน	ร่างกาย
โสน	คนใจเบา เชื่อคนง่าย
เสาหิน	จิตใจที่มั่นคง
สะพาน	สิ่งเชื่อมโยงไปสู่ความสำเร็จ

ข. สัญลักษณ์ตามแบบแผนที่มีความหมายหลายอย่าง แต่มีความหมายหนึ่งซึ่งมีใช้มากจนเป็นที่เข้าใจกัน ได้แก่

กา	คนคด คนใจดำ
แก้ว	นาง คนรัก
เกือก (เกือกทอง)	ผู้จงรักภักดี
ภูเขา	สิ่งที่ยั่งยืน แข็งแรง
ครุฑ	ตัวแทนของพระนารายณ์
ควาย	ความมัวหมองในใจ
โคแก่	ชายสูงอายุที่เจ้าชู้
งู	ศัตรูที่ร้ายกาจ คนที่ไม่น่าไว้วางใจ
ต้นจิว	สิ่งที่ลึงโทะผู้ประพฤติผิดในกาม
จอกแห่น	สิ่งที่ไร้ค่า

๕. การใช้สัญลักษณ์ในวรรณกรรมปัจจุบัน

วรรณกรรมปัจจุบันได้รับแนวความคิดจากวรรณกรรมตะวันตก จึงมีแนวการเขียนแบบสัญลักษณ์นิยมอย่างชัดเจน การใช้สัญลักษณ์ในวรรณกรรมปัจจุบันจะตีความได้จากแก่นเรื่อง เช่นเรื่อง สงคราม และ ความฝันของเทือกผาหลวง วรรณกรรมที่อาจตีความจากอนุภาค เช่น บทอัศจรรย์ และการเกิด จากวรรณกรรมเรื่อง การเดินทาง ไปยังท้องทุ่ง

นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์เบ็ดเตล็ดต่างๆ เช่น การใช้ตัวละครเป็นสัญลักษณ์ ได้แก่ คนด่านน้ำ หญิงเลี้ยงผักบุ้ง คนถือฉมวก และ คนตกเบ็ด

การตั้งชื่อเรื่องเป็นสัญลักษณ์จะพบได้มากในวรรณกรรมปัจจุบัน ซึ่งผู้อ่านจะตีความได้จากการตั้งชื่อเรื่องของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี เช่น ตะวัน เส้นขอบฟ้า สงคราม นาฬิกา ดอกเบญจมาศ เป็นต้น ชื่อเรื่องดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ตรงกับแก่นเรื่อง

การตั้งชื่อตัวละครเป็นสัญลักษณ์มีอยู่ทั่วไป เช่น บทละคร ฉันทะเพียงแต่อยาก จะออกไปข้างนอก ของวิทยากร เชียงกูล ตัวละครชื่อ นายมั่งคั่ง และ นายเกียรติยศ ในเรื่องเดียวกันนี้ยังใช้สถานที่เป็นสัญลักษณ์ด้วย

การใช้ฉากเป็นสัญลักษณ์และใช้มโนภาพเป็นสัญลักษณ์ปรากฏเด่นชัดใน กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ เช่น การบรรยายฉากในบทกวี ชื่อ จินตนาการ เป็นต้น

ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะแก่ผู้สนใจศึกษาวรรณคดีไทยไว้อย่างน่าสนใจดังต่อไปนี้

ในวรรณคดีไทยมีการใช้คำ ข้อความ พฤติกรรม เครื่องหมาย มโนภาพ ธรรมชาติ และวัตถุสิ่งของต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ ดังปรากฏในถ้อยคำ โวหารภาพพจน์ และในอนุภาคต่างๆ สัญลักษณ์เหล่านี้ช่วยให้ตีความในแก่นเรื่อง หนึ่งในวรรณคดียังใช้สัญลักษณ์ในการตั้งชื่อตัวละคร ฉาก และในการพรรณนาหรือการบรรยายด้วย

การใช้สัญลักษณ์ในวรรณกรรมปัจจุบัน มีการนำสัญลักษณ์ตามแบบแผนมาใช้ในความหมายเหมือนหรือใกล้เคียงกับวรรณคดียุคก่อน แต่มักเป็นสัญลักษณ์ที่ไม่ค่อยแพร่หลายในวรรณคดียุคก่อน นอกจากนั้นวรรณกรรมปัจจุบันยังสร้างสัญลักษณ์ขึ้นใหม่โดยใช้วัตถุในสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของผู้คนในปัจจุบัน

การพิจารณาความหมายของสัญลักษณ์ในวรรณคดีนั้นต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง ได้แก่ การวิเคราะห์ความหมายของสัญลักษณ์จากโวหารภาพพจน์ต่างๆ วิธีการนี้ทำให้ตีความหมายที่เชื่อถือได้เพราะเป็นการวิเคราะห์จากเนื้อหาของวรรณคดี สัญลักษณ์เดียวกันเมื่อใช้ในแต่ละแห่งจะมีความหมายต่างกันออกไปบ้าง การนำความหมายของสัญลักษณ์ไปใช้จึงต้องพิจารณาเนื้อหาของวรรณคดีเป็นส่วนประกอบ

วรรณกรรมในปัจจุบันใช้สัญลักษณ์อย่างเป็นอิสระ กวีคนเดียวกันอาจใช้สัญลักษณ์ในความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละแห่งก็ได้

ข้อมูลที่ได้จากวรรณคดีไทย ๒๓ เรื่อง และวรรณกรรมปัจจุบัน ๒ เรื่อง เป็นข้อมูลที่ช่วยให้เห็นลักษณะการใช้สัญลักษณ์ในวรรณคดียุคก่อน และเชื่อมโยงมาถึงวรรณกรรมปัจจุบันได้ชัดเจนพอสมควร ส่วนรายละเอียดในแต่ละเรื่องนั้นยังมีอีกมาก

ผู้ที่สนใจอาจเลือกศึกษาโดยละเอียดต่อไป โดยเฉพาะสัญลักษณ์ในภาษา เสียง และ จังหวะในบทร้อยกรอง ที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงจิตใต้สำนึกของกวี

การศึกษาวรรณคดีไทยนอกจากการวิเคราะห์แล้ว ยังอาจศึกษาเพื่อวิจารณ์และ เปรียบเทียบก็ได้ ผู้ที่สนใจเรื่องสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย อาจนำความรู้จากการ วิเคราะห์นี้ไปเป็นส่วนประกอบในการวิเคราะห์หรือวิจารณ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืออาจ วิเคราะห์ หรือวิจารณ์งานเขียนของกวีหรือนักเขียนคนใดคนหนึ่งในแง่สัญลักษณ์ หรือ รวบรวมการวิจารณ์ในแง่สัญลักษณ์ของนักวิจารณ์วรรณคดีซึ่งจะทำให้เกิดความคิด กว้างขวางยิ่งขึ้น

เนื่องจากวรรณกรรมปัจจุบันของไทยได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับสัจนิยมและ ธรรมชาตินิยม จึงมีลักษณะสัญลักษณ์นิยมแทรกอยู่ในบทร้อยกรอง เรื่องสั้น นวนิยาย และในบทเพลง จึงน่าจะศึกษาวรรณกรรมประเภทใดประเภทหนึ่ง ในแง่สัญลักษณ์นิยม เป็นอย่างยิ่ง

ความสำคัญของวรรณคดีอยู่ที่ความงามทางศิลปะที่เรียกว่า ภาพพจน์ หาก ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพพจน์ได้อย่างชัดเจนก็จะช่วยให้เข้าใจความหมายของ วรรณคดีได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ภาพพจน์ของกวีหรือผู้ประพันธ์แสดงออกมาเป็นระบบ สัญลักษณ์ ซึ่งเป็นที่เข้าใจของคนทั่วไป การรวบรวมสัญลักษณ์ในวรรณคดีไทยของครู จะช่วยให้นักเรียนเข้าถึงรสวรรณคดี อันจะเป็นผลให้เกิดเจตคติที่ดีในการเรียนวรรณคดี ไทยด้วย

๑ เดินเอ๋ยเดินทาง
พฤษภาสองข้างที่ทางจร
ลมหนาวสลกกลิ่นดอกปะหมัน
เห็นเล็บนางแบ่งบานตระการตา
การะเกดสีเหลืองเรืองเรือง
เห็นชายผ้าสีดาบนค้ำไม้
ดูดอกสร้อยฟ้าระย้าระย้อย
ชมพวงกลีบลูกท้าวารณ

ตามหว่างพนาเนินสังขร
บ้างระบัดใบอ่อนนอกพกา
คล้ายกันกับกลีณจินตะหรา
เหมือนนขาโหมงามทราห้วย
เหมือนผิวเนียนวลน้องฟ่องใส
เหมือนละม้ายชายสไบบังอร
เหมือนสายสร้อยประดับทรวงดวงสมร
พระเร่งรัดอัสดรรับมา ฯ

อิเหนา

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ร้อยกรองเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ สภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลอย่างสูงที่จะสื่อให้กวีเกิดอารมณ์สะท้อนใจ ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ จินตนาการ และถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมา เป็นบทประพันธ์ในรูปลักษณะต่างๆ กัน ดังนั้นรูปแบบและเนื้อหาของ ร้อยกรองจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามผู้เขียน ผู้อ่าน และผู้ผลักดันให้ เหมาะสมสอดคล้องกับสภาวะทางสังคมอยู่เสมอ อาจกล่าวได้ว่า ร้อยกรองเน้นฉันทลักษณ์ที่มีพัฒนาการทั้งรูปแบบ เนื้อหา กลวิธี นำเสนออย่างเป็นแบบแผนแน่นอนและยาวนานในประวัติศาสตร์ วรรณคดีไทย การศึกษาวิเคราะห์ผลงานร้อยกรองเป็นการจัดระบบ และทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของร้อยกรองอย่างต่อเนื่อง และยัง ให้ภาพสะท้อนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจน กลวิธีการนำเสนอของผู้ประพันธ์เป็นลำดับ

การวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐

พริ้มเพราวดี หันตรา*

ร้อยกรองไม่เคยเสื่อมความนิยมจากผู้เขียนและผู้อ่าน เพราะร้อยกรองได้ปรับเปลี่ยนแบบแผนที่ยึดถือกันต่อมา มาสู่ลักษณะอย่างใหม่ที่ทำให้ร้อยกรองสอดคล้องกับสภาพสังคม ร้อยกรองไม่ว่าจะอยู่ในช่วงเวลาใดก็ตามจะแสดงให้เห็นถึงการสร้างสรรค์รูปแบบฉันทลักษณ์ใหม่ของผู้ประพันธ์ และความสามารถในการใช้กลวิธีในการนำเสนอที่หลากหลาย เพื่อสามารถสื่อความคิดไปยังผู้อ่านได้อย่างชัดเจนและตรงตามเป้าประสงค์ ทำให้ร้อยกรองทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิดของผู้ประพันธ์ได้สมบูรณ์

วรรณกรรมร้อยกรองระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๖ - พ.ศ. ๒๔๘๕ ผู้มีส่วนรังสรรค์วรรณกรรมในช่วงนี้ ได้แก่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ท่านใช้บทประพันธ์ขนาดสั้น และเลือกรูปแบบคำประพันธ์ต่างๆ มาใช้ได้เหมาะสมกับเนื้อความ ทั้งยังนำเสนอรูปแบบเพลงพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้กับรูปแบบเดิม มีวิธีการถ่ายทอดความคิดด้วยการเสนอเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพสังคม ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ - พ.ศ. ๒๕๐๑ บทร้อยกรองมีทั้งร้อยกรองกวีหน้าและร้อยกรองพาฝัน จะสังเกตได้ว่าเมื่อใดมีความขัดแย้งทางความคิดเกิดขึ้นในสังคมจะมีร้อยกรองที่แสดงถึงความนึกคิดเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะประชาชนในสังคมมีความตื่นตัวที่จะรับฟังข้อคิดเห็นต่างๆ ที่เกิดจากความขัดแย้งทางความคิด ส่วนด้านรูปแบบคำประพันธ์ส่วนมากเป็นกลอนสุภาพ หลังจากปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๖ ร้อยกรองส่วนใหญ่ยังคงเคร่งครัดฉันทลักษณ์ โดยเขียนเป็นกลอนที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ ความรักของหนุ่มสาว

* อาจารย์หมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนสตรีวิทยา กรุงเทพมหานคร รายงานจาก บุญสม ภูเจริญ. "การวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒-พ.ศ. ๒๕๓๐," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๔.

แต่มีความก้าวหน้าทางด้านเนื้อหาและรูปแบบอยู่บ้าง กล่าวคือ เนื้อหาแสดงถึงความ สืบสวนวุ่นวาย ความวิปริตของสังคม และทำทนายการเมืองสมัยเผด็จการ ทางด้าน รูปแบบ มีลักษณะของกลอนเปล่าหรือกลอนปลอดสัมผัส และกลอนไม่เคร่งครัด ฉันทลักษณ์ของ อังคาร กัลยาณพงศ์ ความก้าวหน้าทางด้านเนื้อหาและรูปแบบ ดังกล่าวเริ่มมีบทบาทขึ้นในวรรณกรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ และเพิ่มความถี่คึก เคลื่อนไหวมากในช่วง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ - ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ทั้งนี้เพราะบรรยากาศ ทางการเมืองช่วยเอื้อต่อการสร้างวรรณกรรม ความเคลื่อนไหวทางวรรณกรรมได้ ขาดช่วงไประยะหนึ่งเมื่อเกิดการปฏิรูปการปกครอง และเริ่มคลี่คลายเมื่อเหตุการณ์ ทางการเมืองเอื้ออำนวยในปี พ.ศ. ๒๕๒๑

สภาพวรรณกรรมในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ กำลังอยู่ในภาวะของ การพัฒนาจากชนปไปสู่รูปลักษณ์ใหม่อีกระดับหนึ่ง ด้านรูปแบบจะไม่เคร่งครัด ฉันทลักษณ์ มีการวางรูปลักษณ์ใหม่ เนื้อหามุ่งเสนอความคิดทางปัญญามากกว่าแสดง อารมณ์ส่วนตัว ด้วยการสะท้อนสภาพการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคม ด้านกลวิธีนำเสนอ บทกวีในยุคนี้แบ่งเป็น ๒ ลักษณะคือ แบบมีฉันทลักษณ์กับแบบ กลอนเปล่า จากสภาพวรรณกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผู้วิจัยคือ นายบุญสม ภูเจริญ จึงได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. ๒๕๓๔ การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษา ทั้งระดับแนวกว้างและแนวลึกอย่างละเอียด ทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของงานร้อยกรอง กลวิธีในการนำเสนอของผู้ประพันธ์ ตลอดจนเนื้อหาที่แต่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ ในเรื่องรูปแบบฉันทลักษณ์ กลวิธีการนำเสนอของผู้ประพันธ์ และแนวคิดที่ปรากฏ ในเนื้อหาเพื่อให้ทราบความเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของงานร้อยกรอง และกลวิธี การนำเสนอของผู้ประพันธ์ อันจะส่งผลให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหาและความคิดของ ผู้ประพันธ์ได้

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการวิจัยในรูปการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยดำเนินการตามลำดับดังนี้

๑. ศึกษาสำรวจนิยายสารและวารสาร ซึ่งพิมพ์จำหน่ายในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐ และตีพิมพ์บทร้อยกรองตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ แล้วเก็บรวบรวมบทร้อยกรองเหล่านั้น

๒. ศึกษาวิเคราะห์บทร้อยกรอง โดยศึกษาวิเคราะห์ลักษณะรูปแบบ ๕ กลุ่ม ได้แก่ รูปแบบเก่าที่คงฉันทลักษณ์เดิม รูปแบบที่ไม่เคร่งครัดต่อฉันทลักษณ์ รูปแบบเก่าที่นำมาประยุกต์ใหม่ รูปแบบใหม่ทั้งที่เป็นแบบมีสัมผัส และแบบไม่มีสัมผัส

ผลการวิจัย

๑. รูปแบบร้อยกรอง

๑) รูปแบบเก่าที่เคร่งครัดต่อฉันทลักษณ์เดิม

รูปแบบเก่าที่เคร่งครัดต่อฉันทลักษณ์เดิมที่นิยมแต่งกันมาก ได้แก่ กลอนโคลง กาพย์ กลบท ฉันท์ ร่าย และลิลิตตามลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลอนมีหลายชนิด ตั้งแต่กลอน ๔ ถึงกลอน ๙ กลอนบทละคร กลอนดอกสร้อยและกลอนเพลงยาว รูปแบบกลอนที่ปรากฏในช่วงนี้จะมีลักษณะตามรูปแบบเดิมซึ่งเคร่งครัดต่อฉันทลักษณ์ ขอนำตัวอย่างวรรณกรรมร้อยกรองมาเสนอดังต่อไปนี้

ก. กลอน กลอน ๔ ในบทร้อยกรองของนายจรัส พากเพียร เรื่องความ-
ตายของชายไร้ชื่อ

ชายอยู่ในสวน	บนควนหุบเขา
มีดกรีดยางเอา	เนานานมาเมือง
โดดเดี่ยวอ้างว้าง	แก่งขวางยางเยื้อง
นกกาหนองเนื่อง	ฝันเพียงชีวา

บทร้อยกรองที่แต่งด้วยกลอน ๙ ซึ่งมีลักษณะตรงตามแผนผังบังคับ

เหมือนมีดกรีดตามผิวหวีหวีผ่าน นั่งสะท้อนนอนสะท้อนเห็น
เข้าท่วมตัวหัวท่วมคางหลังท่วมเย็น นี่แหละคือความลำเค็ญของคนไร้

บทร้อยกรองที่แต่งด้วยกลอน ๙ ที่ไม่ตรงตามแผนผังบังคับ มีลักษณะพิเศษคล้าย กลบทบัวบานกลีบขยาย และ กลบททศประวัติ ตามลำดับ ดังนี้

คนจะเก่งเก่งเพราะพาลสันดานชั่ว คนจะกลักล้าเพราะตัวเป็นหัวหลน
คนจะรวยรวยเพราะชอบกอบโกยคน คนจะใหญ่ใหญ่เพราะตนอิทธิพลมี

สันติภาพ สันติภาพ สันติภาพ สันติภาพที่ใครใครต่างไฝ่ฝัน
สันติภาพสิ่งนั้นไซ้ระไรกัน สันติภาพที่ว่ำนั่นอยู่แห่งใด

ข. โคลง รูปแบบโคลงที่ปรากฏมีหลายชนิด ตั้งแต่โคลงสองสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงจัตวาทัศณี โคลงต้นบาทกฤษณขร โคลงต้นกระทุง โคลงวิชชุมาลี โคลงมหาวิชชุมาลี และโคลงสินธุมาลี โคลงสองสุภาพที่ปรากฏในช่วงนี้พบเพียงบทเดียว ซึ่งดำเนินตาม แผนผังโคลงสองสุภาพ ดังนี้

ราหูพาพวกพ้อง ยกขบวนแห่ไหร้อง
เร่งเข้ากินเมือง
โหมเนืองเนืองเป่าดอ่ย ไกรป่าทั้งห้าร้อย
เปลี่ยนร่างเรีงรอง

โคลงสี่สุภาพล้วนๆ พบของอังคาร กัลยาณพงศ์ เพียงบทเดียว และผู้แต่งมักใช้โคลงสี่สุภาพแต่งควบกับคำประพันธ์ชนิดอื่น แสดงว่าโคลงสี่สุภาพไม่เป็นที่นิยมของกวีรุ่นใหม่มากนัก

อยุธยาเคยฝากฟ้า องค์อินทร์
แต่พม่ามั่งระมหากิน หม่นไหม้
ไทยแขกหมู่เจ๊กทมิฬ เขมือบทิพย์
แดกวัตวังร้างไร้ ล่มสิ้นเมืองสุญ

ค. ภาพย์ รูปแบบภาพย์ที่ปรากฏมี ๔ ชนิด ได้แก่ ภาพย์ยานี ๑๑ ภาพย์ฉบับ ๑๖ ภาพย์สุรางคนางค์ และภาพย์ห่อโคลง (เห่เรือ) รูปแบบภาพย์ที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นไปตามแผนผังบังคับ

ภาพย์ยานี ๑๑

แมงมุมขยุ้มหลังคา	แมวกินปลาหมากัดหงส์
มากยศไมยีนยง	มียัดเยอะไมยีนยาว

ภาพย์ฉบับ ๑๖

เสียงขลุ่ยบรรเลงเพลงแผ่ว น้ำเฉื่อยเฉื่อยแจ้ว
มิดแล้วอาทิตย์อัสดง

รูปแบบกลบทผู้แต่งจะแทรกไว้ในคำประพันธ์ประเภทกลอน ได้แก่ กลบทกนิรรเก็บบัว มยุราพื่อนหาง หงส์ทองลีลา พวงแก้วกุดั่น และกลบทอักษรล้วน

ง. เพลงพินบ้าน ร้อยกรองชนิดนี้รูปแบบจะเป็นไปตามหลักเกณฑ์หรือบทบัญญัติที่เป็นลักษณะบังคับของคำประพันธ์ประเภทเพลงพินบ้านอย่างเคร่งครัด เช่น

เพลงอีแซว

พี่แบกเสียมด้ามกิน	จากบ้านไปหาปู
เดินหามาหลายรู	ขุดไม่ได้
รูปดินมันแข็ง	พื้นแห้งเสียมก็กิน
จะใช้มือขุดดิน	โอ้กระไร

เพลงกลองยาว

หอยรัฐออกแก้ว	คุ้มเกล้าออกห้า
ชื่อหอยกาชาด	หวังได้มาสสะด้า
ชื่อหอยไต้ดิน	ถูกกินทุกตา...ตะละล้า

เพลงลำตัด

สายัณห์ สายัณห์ชะเอมเงิงเงย แต่ไม่ใช่สัญญาณ
 สายัณห์ สายัณห์ชะเอมเงิงเงย แต่ไม่ใช่สัญญาณ
 ปู่ทะเล ปู่มา ชะเออเอ๋ย ริมผาลงรู

๒) รูปแบบเก่าที่ไม่เคร่งครัดฉันทลักษณ์

ผู้วิจัยพบว่าร้อยกรองประเภทนี้จะมีลักษณะมีสัมผัสแต่ไม่เป็นไปตามแบบแผนของกลอนอย่างชัดเจน ไม่เคร่งครัดเรื่องสัมผัสระหว่างบท และเสียงสัมผัสอาจจะคล้ายคลึงกันมากกว่าเป็นเสียงสัมผัสสระที่ถูกต้อง ไม่เคร่งครัดต่อจำนวนคำในแต่ละวรรค ตัวอย่างเช่น

บาดาลโยกกลางบ้าน เด็กๆ สำราญได้โยกน้ำบาดาล
 ได้อาบได้กินได้ดื่มได้ด่ำ กำตึงคันชักน้ำไหลพลั๊กๆ ออกมา...

จากตัวอย่างจะเห็นว่าการส่งสัมผัสระหว่างวรรคไม่แน่นอน

มาโรงเรียนมาทำไมก็ไม่รู้ มานั่งดูอะไรก็ไม่เห็น
 ให้นั่งทำทำยังไรทำไมเป็น เลยนั่งเล่นทะเล่นไปทำไฉน
 เขาให้มาโรงเรียนนั่งเขียนอ่าน เอาการบ้านเอาไปทำจำให้แม่น
 พຽນนี้สอบท่องไว้จะเอาคะแนน ใครมีแผนัดมาใช้ให้ได้เต็ม

จากตัวอย่างจะเห็นว่าไม่เคร่งครัดเรื่องสัมผัสระหว่างบทแต่มุ่งเนื้อหา

เธอใส่เสื้อบาง เปิดดอกกว้างและข้างหลัง
 กระโปรงสั้นจ้ง ไม่ระวังบางครั้งเห็นกางเกงใน

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามีลักษณะไม่เคร่งครัดจำนวนคำในแต่ละวรรค

๓) รูปแบบเก่าที่นำมาประยุกต์ใหม่

ร้อยกรองประเภทนี้แบ่งออกเป็นรูปแบบประยุกต์ฉันทลักษณ์จากเพลงพื้นบ้านและแบบที่นำลักษณะของกลบทมาผสมกัน ผลการวิจัยพบว่าผู้แต่งนิยมแต่งบทร้อยกรองชนิดต่างๆ รวมอยู่ด้วยกัน และเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับบทร้อยกรองชนิดนั้นๆ รูปแบบประยุกต์ฉันทลักษณ์จากเพลงพื้นบ้าน มีลักษณะดังนี้

วันอาทิตย์	ฉันคิดปลุกผัก	กะเพราแมงลัก
และผักสวนครัว		
วันจันทร์	ฉันมาโรงเรียน	ฝึกหัดอ่านเขียน
หมั่นเรียนหนังสือ		

๔) รูปแบบใหม่แบบมีสัมผัส

รูปแบบใหม่แบบมีสัมผัสที่พบในคำประพันธ์กลอนสามารถจำแนกได้
๒ ลักษณะด้วยกัน คือการจัดคณะและสัมผัสใหม่ และการเล่นรูปคำ ดังตัวอย่าง

ก. การจัดคณะและสัมผัสใหม่ เช่น

ดินแยกแต่กร่อง	ไครมองเห็นบ้าง
ดาคนเหม่อคาง	ค้นหากระปอม
ชีไครงขึ้นรัว	โหยหิวจนผอม
ชียังมียอม	แพ้ฟ้าพายดิน

ข. การเล่นรูปคำ หมายถึง บทร้อยกรองที่วางตำแหน่งของคำ โดย
กำหนดใช้คำซ้ำในวรรคเดียวกัน หรือต่างวรรคกัน เช่น

ควันลอยมาคว้างคว้าง	ไรรำร้างเป็นแถวแถว
ดวงดาหมดแฉวงแฉวง	ซังกะตายไปวันวัน

๕) รูปแบบใหม่ที่ไม่มีสัมผัส

ผู้แต่งจะกำหนดคำเป็นแบบแผนที่แน่นอนตามชื่อเรื่องหรือระหว่างบท
ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของกลอนเปล่า ดังตัวอย่าง

คนชนชยะ ไม่ชยะแขงชยะ	คนทิ้งชยะ ชยะแขงคนชนชยะ
คนชนชยะ หยิบชยะขายชยะ	คนทิ้งชยะ มีคุณแก่คนชนชยะ

๒. กลวิธีการนำเสนอ

ร้อยกรองช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ ผู้วิจัยพบว่าผู้แต่งใช้กลวิธี
ในการนำเสนอที่หลากหลาย บทร้อยกรองบางบทใช้วิธีนำเสนอรูปแบบเดียว และบางบท
ใช้หลายรูปแบบในบทเดียว ดังต่อไปนี้

๑) การใช้เครื่องหมายวรรคตอน

ก. เครื่องหมาย... เรียกว่า ไปยาลใหญ่หรือจุดไข่ปลา ใช้มากที่สุด ผู้แต่งมีจุดประสงค์ในการใช้ต่างกัน อาจใช้เพื่อทิ้งความ เพื่อเอื้อนเสียง ใช้หลังคำอุทาน เพื่อแสดงความต่อเนื่อง เพื่อแสดงการถาม ตัวอย่างเช่น

เพื่อทิ้งความ

หลับ หลับ หลับ เสียเกิด

ไม่งามเลิศทรอกโลกนี้

ลืมนานขึ้นมาก็เป็นหนี้

หลับเสียสิ หลับนิรันดร์

.....

.....

เพื่อเอื้อนเสียง

มาละเหว

มาละวา

มาแต่ของเขา

ของเราไม่มา...ตะละล้า

หวยรู้้ออกแก้

คุ่มเกล้าออกห่า

ซ้อหวยกาชาด

หวังได้มาสสะด้า

ซ้อหวยใต้ดิน

ถูกกินทุกดา...ตะละล้า

ใช้หลังคำอุทาน เพื่อแสดงความเงิบระหว่างช่วงต่อของคำ เป็นการดึงความสนใจ

จ๊วย...จ๊วย...ป่าเคยหวังหลายครั้งแล้ว

โอกาสแก้วมาเกษสุดเคยนี้

จำต้องรับเอาไว้ไม่ท้วงติง

มันเป็นสิ่งชูหน้าป่าไม่เบา

แสดงความต่อเนื่องของความ

เรา...จะไม่อ่อนข้อต่ออำนาจ
จะ...ประกาศสัจธรรมให้ล้าหน้า
ไม่...มีใครจะใหญ่ยิ่งกว่าประชา
อ่อน...หวานแต่กร้าวกล้ำอย่างเป็นไท...!
ข้อ...เรียกร้องจะไม่ขอต่อรองร้อง
ต่อ...เผด็จการผู้ปกครองกลุ่มไหนไหน
อำนาจ...แห่งปวงชนนั้นกว้างไกล

แสดงการถาม

ประชาธิปไตย ประชาธิปไตย
ใครให้...ใครถามหา
ใครเป็นผู้ก่อตั้งขึ้นมา
ใช่...ปวงประชาหรือเปล่า...

ข. เครื่องหมาย — เรียกว่า ยัติภังค์หรือขีดคั่น เพื่อเน้นคำหรือความ
ที่มาข้างหน้าและข้างหลัง ใช้แทนคำว่า กับ ถึง หรือ ฯลฯ เช่น

แม่ข้าคือ...ชานา มือหวานกล้ำให้เรากิน
ชาวฟ้าหรือชาวดิน แม่เลี้ยงโลกเสมอมา

คุณ-ผม เธอ-ฉัน ข้า-เอ็ง มึง-กู
ต่างร่วมกันเป็นสังคม แต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม
มีสิทธิซึ่งขาดความประพฤติของผู้ร่วมสังคม เป็นผู้พิพากษาของสังคม

ค. เครื่องหมาย “...” เรียกว่า อัญประกาศหรือเครื่องหมายเลขใน
เพื่อให้ผู้อ่านสังเกตเป็นพิเศษ ใช้สะกดข้อความให้ผู้อ่านคิด ตัวอย่าง

สังเกตเป็นพิเศษ

อ้าอ้า “อำนาจอธิปไตย” ชนใช้คุณาสม
สูงสุดมดุงนิกรชม มนะขึ้นภิบาลแดน

ให้ผู้อ่านคิด

“เมฆมาคล้อยระดอยดึก	กระหวัดนี้กระลึกถึง
พฐพร้าและร่าพึง	หทัยซึ่งบ่คลายคลอน
จะมุ่มมันจะสรรสร้าง...	ผนีกว่างผจงสอน
ผดุงไพรพนาดอน...	อุทิศซ่อนประทีปเทียน...”

เป็นคำสนทนา

ครั้งหนึ่ง...
ฉันเดินหลงทางในช่องโสมณี
ฉันเดินไปพบยามคนนี่...
“นี่ผมอยู่ที่ไหนกัน”
ยามย่นพลัน เป้าของฉันอยู่ไหนใด
“ผมจะไปศูนย์กลางวัฒนธรรม”

เป็นข้อความหรือคำพูดของผู้อื่น

“...แสงเรื่องที่ส่องประเทืองอยู่ทั่วเมืองไทย...คือแม่พิมพ์
อันน้อยใหญ่...ไ้ครูไทยในแดนแหลมทอง”

การใช้เครื่องหมายวรรคตอนนอกจากที่กล่าวมาแล้ว บทร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ ยังใช้เครื่องหมายวรรคตอนอีกหลายประเภท โดยมีจุดมุ่งหมายในการใช้แตกต่างกันไป

๒) กลวิธีการนำเสนอโดยการผูกเป็นเรื่อง

เป็นกลวิธีการนำเสนอของผู้ประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการที่จะผูกเป็นเรื่องสั้นๆ เพื่อสะท้อนหรือเสนอสารที่คล้ายกับการเสนอเรื่องสั้น กลวิธีในการผูกเป็นเรื่องจำแนกได้เป็น ๒ ชนิด คือผูกเป็นเรื่องโดยทั่วไปกับผูกเป็นบทละคร การผูกเป็นเรื่องโดยทั่วไป ผู้แต่งจะผูกเป็นร้อยกรองเรื่องสั้นๆ และมีลักษณะเป็นเรื่องราวที่ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่าย การผูกเป็นบทละครผู้อ่านจะตีความได้ยาก มีลักษณะซ่อนเร้นสร้างความรู้สึกยั่ว ล้อ เสียดสี ทำให้ผู้อ่านรู้สึกสนุก ดังตัวอย่าง

ผูกเป็นเรื่องโดยทั่วไป

กระท่อมหลังน้อย	อยู่ดอนโดดเดี่ยว
ขาดคนแลเหลียว	เที่ยวหาพาที
พ่อเฒ่าเจ้าของ	ครอบครองไม่หนี
อยู่มากหลายปี	มีที่ทำกิน
หักร้างถางหญ้า	บุกป่าฝ่าหิน
ปรับที่แปลงดิน	เป็นถิ่นอยู่มา
วันหนึ่งเกิดเรื่อง	คนเมืองมาหา
มากมายหลายตา	เที่ยวมาเมียงมอง

ผูกเป็นบทละคร ผู้แต่งยังคงใช้ขนบกลอนบทละคร เช่น มาจะกล่าวบทไป บัดนั้น เมื่อนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง ตัวละครจะเป็นตัวแทน นักการเมืองที่สำคัญ คือหัวหน้าพรรค ส่วนการใช้ภาษาในบทร้อยกรองนั้น ผู้แต่งจะใช้ ภาษาที่กระชับ กล่าวตรงๆ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้ทันที เช่น

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์อสูรนาถา
เข้าท่อมหอยู่ท้องพระโรงรัตน	เจ้าลงกาไร้สุขแสนทุกข์ทน
ต้องแพ้ศึกนินจาพวกโตโจ	ถูกท่อมทำยูโดสีห้าหน
สุดซ้าชอกกลอกจุกทุกไพร่พล	แทบเสียคนด้วยคมดาบขามูไร

๓) กลวิธีการนำเสนอโดยใช้สัญลักษณ์

การนำสัญลักษณ์มาใช้ในบทร้อยกรองช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ พอจำแนกได้ ๓ ประเภทคือ การใช้สัญลักษณ์โวหารภาพพจน์ การสร้างตัวละคร ให้เป็นสัญลักษณ์ และการใช้สัญลักษณ์ตลอดทั้งเรื่อง

ก. การใช้สัญลักษณ์โวหารภาพพจน์ หมายถึง การสร้างมโนภาพ ให้เกิดขึ้นโดยใช้ถ้อยคำ คำที่ใช้ในการเปรียบเทียบอาจนำมาพิจารณาในแง่สัญลักษณ์ เพราะเหตุว่าการเปรียบเทียบจะนำลักษณะเด่นหรือคุณสมบัติที่คล้ายกันมากกล่าว เช่น บทกวีที่ยกมาเป็นตัวอย่าง มีการใช้คำที่นำมาเปรียบเทียบ และพิจารณาในแง่สัญลักษณ์ ได้ คือ พิราบขาว เกี้ยวดาว ฟ้าสาง แม่ธรณี ดังนี้

พิราบขาว	หยุดเห็นหาวบนฟ้ากว้าง
หยุดเกี้ยวดาวเมื่อฟ้าสาง	ทั่วเรือนร่างเปราะเปื้อนเลือด
เลือดหลังจากสงคราม	ยังไหลลามไม่แห้งเหือด
ซิดเซียวเหียวแห้งเหือด	ด้วยน้ำเลือดมันลามไหล
แม่เอ๋ยแม่ธรณี	โอ้เลือดนี้ใช้เลือดใคร
รินหลังทั่วไผท	แล้วเหตุใดจึงฆ่ากัน

ข. การสร้างตัวละครให้เป็นสัญลักษณ์ คือ การกำหนดตัวละครเป็นตัวแทนของบุคคลต่างๆ ตัวอย่างเช่น

เทพารักษ์ยุคจักรกล	หมองหม่นซิดเซียว
โดดเตี่ยวอ้าว้าง	สิ่งสถิตอยู่ตามริมทาง
สะพานลอยป้ายรถเมล์	

ค. การใช้สัญลักษณ์ตลอดทั้งเรื่อง เป็นการใช้อนุสัญญลักษณ์นิยมโดยซ่อนแนวความคิดหลักไว้ในแก่นเรื่อง ทั้งนี้ต้องอาศัยการตีความจากเนื้อหาและใช้ความรู้ในแขนงวิชาอื่นประกอบด้วย ดังเช่น

พวกเสือพวกสิงห์กระทิงแรดป่า	หลงอำนาจบาดำกันไม่สิ้น
นกกระจอกพูดมากเกินปากเหลือล้น	ใครจับไปกินแกล้มเหล้าเข้ายา
นกแก้วถูกฆ่าที่หลงไม่แก่น	เป็นหัวคะแนนให้นกบินหลา
ให้เพื่อนเป็นใหญ่อยู่ในสภา	ตัวเองถูกฆ่าไม่ทันได้ลาเมีย
	แล้วว่า...ไม่ทันได้ลาเมีย

บทกวีที่ยกมาเป็นตัวอย่าง มีการใช้พฤติกรรมของสัตว์มาแทนพฤติกรรมของคนในสังคม เมื่ออ่านจบแล้วจะได้ภาพสังคมที่ค่อนข้างวุ่นวายสับสน ส่วนการตีความเป็นเอกสิทธิ์ของแต่ละบุคคล

๔) กลวิธีการนำเสนอโดยการใช้กระทู้

เป็นการนำเสนอซึ่งมุ่งเน้นคำที่นำมาตั้งกระทู้ เพื่อให้ผู้อ่านคิดและสร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านโดยตรง วิธีการเสนอกระทู้ในบทร้อยกรองในช่วงปี

พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ มีลักษณะการใช้พยางค์ตัวเดียว การใช้คำเดียว การใช้คำเดียวซ้ำทุกวรรค การใช้คำพังเพยหรือสุภาษิต การใช้คำวนการใช้ชื่อเรื่องเป็นกระทู้ ตัวอย่างเช่น

ก เอ๋ย ก เกิด	คือกำเนิดทุกข์
ข ขัดเข็ญขุก	ค แค้นรูกค้า
ง มาตมาถึง	ง เริงอึ้งอ้า
จ เจ็บจนจำ	ฉ โฉดน้ำเมือง

๕) กลวิธีการนำเสนอโดยการใช้หัวเรื่องย่อย่อกำกับ

เพื่อควบคุมเนื้อเรื่องที่เป็นบทร้อยกรองในแต่ละบท ดังตัวอย่าง

ฝนตกชุกซ้ำ	
น้ำท่วมทุ่งท่า	ห้วยหนองคลองบึง
ไอเข้ไอไซ	โตดโผงหางผึ้ง
ฟุ้งรี้จากบึง	มุ้งเข้าสู่เมือง

๖) กลวิธีการนำเสนอโดยการใช้คำถาม

เป็นการนำเสนอเพื่อให้ผู้อ่านต้องคิดหาคำตอบเอง ซึ่งอาจเป็นปัญหาทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่ามีการใช้กลวิธีในการนำเสนอการใช้คำถามจำนวนไม่มากนัก เช่น

ประชาธิปไตย ประชาธิปไตย
ใครให้...ใครถามหา
ใครเป็นผู้ก่อตั้งขึ้นมา
ใช่...ปวงประชาหรือเปล่า
ประชาธิปไตย ประชาธิปไตย
ไทยอิสระเสรี
ใครใคร่กอบใครใคร่โกย...อ้วนพี
อัมหมี่พื้มัน...ถ้วนหน้า

๗) กลวิธีการนำเสนอโดยใช้ลักษณะจดหมาย

เป็นกลวิธีเพื่อสื่อสารข้อมูล ความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ จากผู้หนึ่งไปยังอีกผู้หนึ่ง ดังตัวอย่าง

ฉบับที่ ๔

หมู่เฮา...ทองขัน สุดใจ บุญยัง สำลี ฯลฯ
มือนี้ต้องออกไปหาหน่อไม้
ยังบ่ได้กินหยั่งมือ่งาย
มาเฮียนบ่ได้...มันบ่มีแอง

ลงชื่อ ด.ญ. ทองขัน ด.ญ. สุดใจ ด.ช. บุญยัง
ด.ญ. สำลี ด.ช. บุญเย็น

๘) กลวิธีการนำเสนอโดยใช้วิธีเบ็ดเตล็ด

เป็นกลวิธีที่นอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น การใช้ตัวเลขกำกับ การใช้ภาพประกอบ การเสนอด้วยรูปแบบบทละคร และการใช้บทสนทนาเสนอบทวิเคราะห์ภาพ ตัวอย่าง

การใช้ตัวเลขกำกับ

๑ ฉันเป็นสาวเปลี่ยวออก

กลางนรกกรุงเทพฯ

คนโซ่คอยเสพ

รำไป

ฉันเป็นสาวเปลี่ยวออก

รำร้ายในคลับ

นายทุนนั่งนับ

กำไร

ฉันเป็นสาวขายตัว

หญิงชั่วโสเภณี

ตำรวจกินฟรี

สบาย

ฉันเป็นสาวคนยาก

ลำบากจนแก่

สังขารย่ำแย่

ทำไม??

๓. เนื้อหา

เนื้อหาในร้อยกรองช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น จำแนกได้เป็นเนื้อหา
ทางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และสังคม

๑) เนื้อหาทางการเมือง

ร้อยกรองช่วงนี้จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ของชาติ ผู้แต่งได้แสดงความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย โดยยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างกล้าหาญที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ของวีรชนในการต่อต้านเผด็จการ โดยเฉพาะสะท้อนภาพเหตุการณ์ทางการเมืองช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒ - พ.ศ. ๒๕๓๐ ผู้แต่งได้เสียดสีนักการเมืองทั้งหลายที่หาเสียงในการสมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรโดยการแจกเงิน เมื่อได้รับเลือกเข้าไปนั่งในสภาก็แสวงหาผลประโยชน์เพื่อพรรค เพื่อตนเอง อันสื่อให้เห็นลักษณะ 'ธุรกิจการเมือง' มิใช่การเป็นนักการเมืองด้วยอุดมการณ์อย่างแน่วแน่

บทร้อยกรองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นอกจากจะสะท้อนภาพเหตุการณ์วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ซึ่งยังอยู่ในความทรงจำของประชาชน ดังที่ 'คน เดือนตุลา' ได้เสนอภาพชีวิตและแสดงอารมณ์ไว้ว่า

สถานการณ์ปฏิวัติเหมือนไฟ

เผาเหล็กแดงไหม้

รอก่อนกระหน่ำชาติ

ผองเรารู้ถูกกดขี่

ทั่วพื้นปฐพี

จะเรื้อค้อนขัดดัดแปลง

เนื้อหาบางเรื่องสะท้อนบรรยากาศทางการเมือง หลังจากความผันผวนทางการเมืองผ่านไป บรรยากาศแห่งความเป็นประชาธิปไตยเริ่มสดใส ประชาชนมีสิทธิ

ในการแสดงออกและมีเสรีภาพสูงขึ้น การปฏิวัติค่อยๆ หายไป ทหารยังมีบทบาทในวงการเมือง บางช่วงทหารเข้ามามีบทบาทในการจัดตั้งรัฐบาล เป็นผลให้ความหวาดกลัวความหวาดระแวงว่าทหารจะใช้อำนาจปฏิวัติยังมีอยู่ ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ทางการเมืองมีความไม่แน่นอน เช่น

รถเกราะ...เหอ	รถเกราะเข้าบ้าน
รถเกราะไม้ขีดร้าน	วิ่งผ่านกลางดึก
หวิวหวิวบั้งบั้ง	ยิงดังใจนึก
วิ่งจัมบ่อลึก	รู้สึกแล้ว...เหอ...รถเกราะ
ทหาร...เหอ	ทหารทั้งบ้าน
ทหารทำงาน	ไปเป็นย่านกลางดึก
ในมือถือปืน	ใครฝ่าฝืนเป็นรู้สึก
ต้องทำตามเขานึก	รู้สึกแล้ว....เหอ...ชาวบ้าน

เนื้อหาบางเรื่องเสียดสีนักการเมืองในลักษณะต่างๆ เช่น เสียดสีการหาเสียงของนักการเมือง เสียดสีการปฏิบัติหน้าที่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสภาเสียดสีกลุ่มธุรกิจการเมือง เช่น

แย่งกันเอาเงินทองมาทุ่ม	เพื่อลิส้มหาคะแนนเสียง
เขานั้นเพียงเป็นประชาชน	ไผ่ปคือคนเขาบ่ต้องเลือก

๒) เนื้อหาด้านเศรษฐกิจ

ผู้แต่งได้สะท้อนปัญหาเศรษฐกิจโดยทั่วไปซึ่งมีผลกระทบไปสู่ประชาชน และได้วิจารณ์การเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาของรัฐบาลว่าเป็นการแก้ที่ปลายเหตุ ปัญหาจึงไม่หมดสิ้น ประชาชนจึงหันเข้าหาอบายมุขด้วยหวังว่าจะช่วยให้ตนร่ำรวยขึ้น แต่หนทางเหล่านั้นกลับนำไปสู่ความล่มสลายของชีวิตในที่สุด เช่น

ชวด	
ชวดนาเหอ...	ยังชดยิ่งเขียวยิ่งเหียยิ่งแห้ง
ข้าวกะยากหมากกะแพง	ชาวเมืองมันแกล้งรังแกเรา
ของทุกสิ่งมันขึ้นราคา	แต่ข้าวในนามันอับเฉา
ชาวเมืองมันแกล้งรังแกเรา	หน้าบุกเผายังฉางเสียกลางเมืองเหอ...

ผู้แต่งได้แสดงแนวคิดเชิงประชดประชันในการแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนว่ามี ๒ ทาง คือการเล่นการพนันกับการฆ่าตัวตาย เช่น

ยั้งจนยั้งยับสิ้น	ความหวัง
หวยรัฐหวยเถื่อนหลวง	แม่แท้
มวยม้าบ่อนพนันพัง	ทุกท่า
มอมประชาชนกล้ำแก่	เก่งเกิน
เอายาพิษใส่ขวดนมผสมให้ลูก	เพื่อหนีทุกข์ที่เกินทนเหมือนโดนแกล้ง
ส่วนตนนั้นกลั่นดีมยาม่าแมลง	หนีโลกอันแห่งแล้งอย่างลนลาน

๓) ด้านการศึกษา

ผู้แต่งได้สะท้อนภาพการศึกษาไว้ค่อนข้างน้อย เท่าที่ปรากฏจะเป็นเรื่องของชาวนบพในด้านเศรษฐกิจ ที่ส่งผลกระทบไปยังบุตรหลานซึ่งเป็นนักเรียน ทำให้ไม่สามารถเรียนตามเกณฑ์ได้ นอกจากนั้นเป็นปัญหาเรื่องครูที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม ปัญหาสถานที่เรียน ปัญหาอีกประการหนึ่งซึ่งทำให้ผู้ปกครองไม่ยอมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นก็คือ เมื่อเรียนสำเร็จแล้วไม่มีงานทำ ซึ่งเกิดจากสังคมไทยยังเล่นพรรคเล่นพวก การได้งานทำต้องอาศัยระบบเส้นสาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัญหาขาดแคลนเงิน

แต่ผม...บุญหลายมามีอันนี้	เพราะผมบมีหนังสืออ่าน
สมุดดินสอกะบมีคือกัน	แล้วทั้งวันสิมาเรียนจิงใด?

ปัญหาครูมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม

เขว่าครูใช้จ่ายมาก	ชอบลากศิษย์ไปข่มขืน
เที่ยวตีกเที่ยวตี้นคอนคิน	ชอบตี้นแพ้นผันตาม
เล่นแชร์เล่นหวยรวยเลข	ชอบเสกชอบเป่าหนักหนา
เข้าเย็นเล่นแต่สุรา	เฮฮาร่วมวงไพบุลย์

ปัญหาสถานที่เรียน

โรงเรียนผมร่อแร่เหมือนแพแตก	หลังคาแหกหลังคาเทียนเรียนไม่ไหว
แดดเปรี้ยงส่องกะบาลลูกหลานไทย	จนเหวี่ยงหยาดรดไหลนองแผ่นดิน

ปัญหาค่านิยมปริญาและระบบเส้นสาย

วัดฤทธิคนหนุ่มสาวผู้ร่ำร้อน
ถูกป้อนเข้าโรงงานอันยิ่งใหญ่
เพื่อผลิต 'สินค้าคน' สู้กลไก
มีกระดาดหนึ่งใบบอกราคา

๔) ด้านสังคม

ผู้แต่งสะท้อนปัญหาสังคม เช่น การทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมือง การแสวงหาผลประโยชน์ของนายทุนและผู้มีอิทธิพลทั้งหลาย ปัญหาเหล่านี้ส่งผลกระทบ ต่อประชาชนผู้ยากไร้ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชาวนาผู้ต้องประสบปัญหาเรื่องที่ดิน ทำกิน ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และท้ายสุดต้องอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อขายแรงงาน นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้สะท้อนภาพชีวิตที่หลากหลายของคนในสังคม ความแปลกแยก ของมนุษย์กับตนเองเมื่อมนุษย์ไม่สามารถดำเนินชีวิตตามความปรารถนาได้เพราะต้อง ตกเป็นทาสของวัตถุ กฎเกณฑ์ ระบบ และความซ้ำซากของชีวิต จนกระทั่งสูญเสีย คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ไป ตัวอย่างเช่น

การทุจริตคอร์รัปชัน

คนจะเก่ง	เก่งเพราะพาล	สันดานชั่ว
คนจะกล้า	กล้าเพราะตัว	เป็นหัวหลน
คนจะรวย	รวยเพราะหอบ	กอบโกยคน
คนจะใหญ่	ใหญ่เพราะตน	อิทธิพลมี

ข้าวยากหมากแพงและภัยธรรมชาติ

น้ำค้างหยดหยอดย้อยลงชายคา	ดั่งน้ำตาเต็มตื่นเข้าชื่นชม
ด้วยข้าวยากหมากแพงทุกซักระทม	นาแล้งนาล่มถมทับทวี
หนุ่มสาวครวญร่ำน่ำดัดด้วย	หันหลังหนีไร่ไปทุกที่
สองตีนป็นป้ายเข้าธานี	ชื่นชมแสงสีตีโหลย

ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยว่า ในด้านรูปแบบของบทร้อยกรองนั้น ผู้แต่งยังคงใช้รูปแบบเก่าอยู่เป็นจำนวนมาก และรูปแบบเก่าที่ไม่เคร่งครัดฉันทลักษณ์นั้นใช้มากที่สุด ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะผู้แต่งต้องการความเป็นอิสระในการแต่งและมุ่งเสนอเนื้อหามากกว่าคำนึงถึงรูปแบบของฉันทลักษณ์ ส่วนรูปแบบใหม่นั้นอาจกล่าวได้ว่ายังไม่ใหม่เสียทีเดียว ยังคงมีรากฐานหรือร่องรอยของเก่าปรากฏอยู่ ซึ่งผู้แต่งได้ใช้ความสามารถในการปรับเปลี่ยน โดยมีการตั้งชื่อชนิดของคำประพันธ์ใหม่บ้าง กำหนดฉันทลักษณ์ขึ้นเองบ้าง แต่รูปแบบใหม่นี้ก็เป็นเพียงชั้นทดลองและไม่ติดตลาด แต่ต้องยอมรับว่าผู้แต่งมีความสามารถเป็นอย่างสูงในความคิดสร้างสรรค์งานประพันธ์ ซึ่งน่าจะมีการเผยแพร่ให้อนุชนได้ศึกษาเพื่อพัฒนางานร้อยกรองในโอกาสต่อไป

ด้านกลวิธีการนำเสนอ ผู้วิจัยพบว่าผู้แต่งใช้เครื่องหมายวรรคตอนมากที่สุด ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ตามหน้าที่เพื่อช่วยให้สะดวกในการเขียน บางครั้งใช้เพื่อช่วยสื่อความหมายทำให้เข้าใจได้ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าผู้แต่งได้เลือกใช้กลวิธีในการนำเสนอที่หลากหลาย และมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาเพื่อสะท้อนปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และสังคมได้อย่างน่าสนใจ ส่วนการผูกเรื่องมักใช้กับเนื้อหาด้านสังคมเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพชัดเจนและเป็นจริงเป็นจัง ซึ่งจะทำให้ตระหนักในปัญหาสังคมอย่างแท้จริง นอกจากนั้นผู้แต่งยังใช้ภาพประกอบให้ผู้อ่านเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ด้านเนื้อหา ส่วนใหญ่ยังซ้ำซ้อนกับวรรณกรรมแนวการเมือง กล่าวคือ ผู้แต่งจะสะท้อนสภาพปัญหาต่างๆ ของแต่ละยุคแต่ละสมัยไว้ในบทร้อยกรอง

วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นเครื่องบันทึกและสะท้อนภาพสังคมในสมัยที่วรรณคดีเรื่องนั้นถูกสร้างขึ้น มักปรากฏว่ามีอารมณ์ขันของผู้แต่งแทรกอยู่ อารมณ์ขันในวรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงมีส่วนสัมพันธ์กับสังคม สิ่งที่ทำให้ผู้อ่านขำขันนั้นน่าจะมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสังคม อาจเป็นพฤติกรรมของบุคคล เหตุการณ์ในสังคมหรือสิ่งที่ผิดไปจากค่านิยมในสังคม โดยเฉพาะความขบขันอันเกิดจากการเสียดสีเหน็บแนมพฤติกรรมของบุคคล หรือเหตุการณ์ในสังคมที่ผู้แต่งหวังว่าจะได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น โดยมีได้มุงที่ความขบขันเพียงประการเดียว

ดังนั้นการศึกษาอารมณ์ขันในวรรณคดีจึงเป็นส่วนหนึ่งที่น่าไปสู่การศึกษาสังคม และสามารถช่วยอธิบายพฤติกรรมของบุคคลและเหตุการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยนั้นๆ ได้ นอกเหนือจากการได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจจากอารมณ์ขำขันซึ่งช่วยคลายความเครียดได้ อารมณ์ขันในวรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงมีคุณค่า ควรแก่การศึกษา

หасыรสนัววรรณกรรมร้อยกรองของไทย

สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๗๕

สรวคนธ์ จงตระกูล*

วัตถุประสงค้ของการวิจัย

ผู้วิจัยหасыรสนัววรรณกรรมร้อยกรองของไทย นงลักษณ์ แซ่มโซติ ได้กำหนดจุดประสงค้ในการวิจัยไว้ ๔ ข้อ คือ

๑. เพื่อศีกษาแรงบันดาลใจ (Inspiration) ในการสร้างหасыรสน
๒. เพื่อศีกษาจุดมุ่งหมายในการสร้างหасыรสน
๓. เพื่อศีกษากลวิธี (Techniques) ในการสร้างหасыรสน
๔. เพื่อศีกษาความสัมพันธ์ของการสร้างหасыรสนกับสภาพสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีศีกษาค้นคว้าผสมผสานการใช้วิธีการทางสถิติตามขั้นตอน ดังนี้

๑. วิจัยเอกสาร จากวรรณกรรมร้อยกรองในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยอาศัยหลักเกณฑ์ทางวรรณศิลป์และแนวพินิจวรรณกรรมเชิงสังคมวัฒนธรรม
๒. จัดทำแบบสอบถามวัดความรู้สึกของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับหасыรสนัววรรณกรรมร้อยกรอง วิเคราะห์หาค่าคะแนนเฉลี่ยเพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวิจัยเอกสาร
๓. เสนอผลการศีกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร รายงานจาก นงลักษณ์ แซ่มโซติ. "หасыรสนัววรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๗๕," ปรึญญานัพนธ์การศีกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

ผลการศึกษาวิจัย

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์หาसरสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๗๕ สรุปได้ดังนี้

๑. การศึกษาเกี่ยวกับแรงบันดาลใจในการสร้างหาसरส

ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีอารมณ์ขันของ Bernard S. Gayne เป็นแนวในการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยหลักเกณฑ์ต่อไปนี้

หลักเกณฑ์ข้อแรก คือบุคคลมีอารมณ์ขันเพราะมีความรู้สึกว่าคุณภาพเหนือผู้อื่น (Superiority or Degradation) ในประเด็นนี้พบว่าปรากฏในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยบางส่วน คือความขบขันเกี่ยวกับความบกพร่องทางร่างกาย ความผิดพลาดและปมด้อยของฝ่ายปรปักษ์ ผู้ที่ขบขันจะรู้สึกว่าคุณภาพเหนือสภาพนั้น

หลักเกณฑ์ข้อที่สอง คือความไม่ไปด้วยกัน การผิดความคาดหมาย และความสัณพันธ์ระหว่างเหตุการณ์สองอย่าง (Incongruity, Frustration of Expectation and Bisociation) ในหลักเกณฑ์ข้อนี้ มีความเกี่ยวข้องกับกลวิธีการสร้างสถานการณ์นั้นให้เกิดอารมณ์ขัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ทำให้ผู้อ่านคาดไม่ถึง หรือคิดไปอีกทางหนึ่ง แตกต่างไปจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จะพบมากในวรรณกรรมร้อยแก้วหรือบทดลกสั้นๆ มากกว่าในวรรณกรรมร้อยกรอง

หลักเกณฑ์ข้อสุดท้าย คือการผ่อนคลายความเครียดและการปลดปล่อยความคิดจากความยับยั้งชั่งใจ (Relief of Tension and Release from Inhibition) ในเกณฑ์นี้จะกินความกว้าง พบว่าในช่วงที่เราสนุกสนานหรือเกิดอารมณ์ขันจะเป็นเวลาที่เรายู่ในบรรยากาศไม่จริงจังเป็นทางการ จะพบความเป็นกันเอง ความไม่ต้องระมัดระวังตน และเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์บางอย่างของสังคม สามารถทำให้เกี่ยวโยงอธิบายอารมณ์ที่ขบล้อเลียนความเคร่งขรึมจริงจัง รวมไปถึงตลกแบบสกปรก สัปดน หรือหยาบโลน อันเป็นลักษณะที่ต้องห้ามหรือพึงอับอายในภาวะปกติตามค่านิยมหรือระเบียบของสังคม

๒. การศึกษาจุดมุ่งหมายในการสร้างหасыรสน

ในเรื่องการศึกษาจุดมุ่งหมาย พบว่าวรรณกรรมร้อยกรองของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มีจุดมุ่งหมายในการสร้างหасыรสน คือ

๑) ความสนุกสนานบันเทิงใจ

จุดประสงค์สำคัญคือเพื่อสนองความต้องการการผ่อนคลายความเครียดของบุคคลที่ได้รับจากสังคมหรือชีวิตประจำวัน

๒) การล้อเลียนวรรณกรรม

จุดมุ่งหมายข้อนี้ มีการล้อเลียนปลื้กย่อย คือ

ก. ล้อเลียนเนื้อหา เช่น

- บทละครเรื่องระเด่นลันได พระมหามนตรี (ทรัพย์) แต่งขึ้นเพื่อล้อเลียนวรรณคดีเรื่อง อิเหนา
- อุนรุทร้อยเรื่อง คุณสุวรรณมีจุดประสงค์เพื่อล้อเลียนเกี่ยวกับ อุนรุท
- บทจับระเบิดลก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงล้อเลียนการพรรณนาบทจับระเบิดในรามเกียรติ์
- โคลงโลกนิติจำแลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงล้อเลียน โคลงโลกนิติ ผสมกับการเสียดสีเหน็บแนมบุคคลหรือสังคมในสมัยนั้น

ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มาจะกล่าวบทไป
เสวยราชย์องค์เดียวเที่ยวรำภา
อยู่ปราสาทเสาคอดยอดดวน
มีทหารหอนเห่าเฝ้าโฌงยาม

ถึงระเด่นลันไดอนาถา
ตามตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์
กำแพงแก้วแล้วลั่นด้วยเรียวหนาม
คอยปราบปรามปัจจามิตรที่คิดร้าย
(ระเด่นลันได)

จำจะยกโยธาคลาไคล	ตามองค์พระอภัยเชษฐา
ว่าพลางนางแปลงกายา	เป็นองค์สุตาเยาวมาลย์
รื้อพลให้กลายเป็นโยธา	ไอยราแปลงเป็นคชสาร
พาซีแปลงเป็นอาชาชาญ	พระพรหมานแปลงเป็นท้าวธาดา
ไกรสรให้แปลงเป็นสิงหราช	สกุณาชาติให้แปลงเป็นปักษา
พระราเมศแปลงเพศเป็นรามา	พญาคมาแปลงเป็นพญาคมิ

(อุณรุทร้อยเรื่อง)

เทพบุตรรำทำม้าพระรถ	ทำพยศคอกกลอกดอกไม้ไหว
นางฟ้าเห็นทักมีใจ	กระโดดไผ่ลี้หลังนั่งสำราญ
แล้วรำทำเปรตเมื่อพระโปรด	งามละโอดทำทำน่าสงสาร
ดัดจริตแต่ละคนพันประมาณ	เงาะละครก่อนกาลสำราญใจ

(บทจับระเบิดลูก)

หึงห้อยส่งกันแข่ง	แสงจันทร์
เทียนแข่งไฟฟ้าอัน	สว่างจ้า
อันหนึ่งตะลุซัน	แข่งภาพ ยนตร์ฤา
ไขนละครไทยทำ	แข่งสู้ประโมทัย

(โคลงโลกนิติจำแลง)

บทละครร้องเรื่อง ตั้งจิตคิดคลั่ง ล้อเลียนบทละครร้องในสมัยนั้น แม่ในใบ
แจ้งความโฆษณาละคร

คณะละครการ กัดัด
เป็นคณะละครที่รวบรวมขึ้นใหม่ มีตัวละครอย่างบรมโก๊พีร์ที่สุด

จะเล่นเรื่อง
'ตั้งจิตคิดคลั่ง'
ผีปาก 'เจ้าเงอะ'?

โลนโชนโลนตึงโชนผลัวะ เหะหะอย่างเอกอุที่สุดในโลก
เชิญเทกันมาทั้งเมือง ถ้าใครไม่ได้ดูเหมือนไม่ได้ยินป็นเที่ยง รับประกัน
ว่าจะได้ดูละครอย่างบรมฟรี ตอนที่ขึ้นรับประกันว่าจะต้องหัวเราะจน
ฟันโยก ตอนโศกต้องโศกจนไม่มีผ้าจะเช็ดน้ำตา มีทั้งฮาป่า ฮาบ้าน
ประสานกันไปแต่ต้นจนจบ ถ้าใครมาดูแล้วไม่ตั้งใจ เรายอมให้มะเขก
ลูกหนึ่ง

วันเสาร์ที่ ๓๒ วันอาทิตย์ที่ ๓๓ เดือนนี้

ลงโลง ๒๘ น.

ข. **ล้อเลียนการใช้ภาษา** ในจุดมุ่งหมายข้อนี้ คือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ นิราศพระมะเหลเถไถ เพื่อล้อเลียนเรื่องพระมะเหลเถไถ ของคุณสุวรรณ

ค. **เสียดสีเหน็บแนม** การเสียดสีเหน็บแนมเพื่อมุ่งหมายสะกิดให้คิดหรือหยอกให้รู้สึกตัว วรรณกรรมที่มีลักษณะเสียดสีเหน็บแนม เช่น เพลงยาวว่าจมีนราชามาตย์ ของพระมหามนตรี (ทรัพย์) กับ เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ

๓. การศึกษากลวิธีในการสร้างหасыรสน

การศึกษากลวิธีพบว่ากลวิธีในการสร้างหасыรสน ๕ วิธี ดังนี้

๑) การบรรยายลักษณะพฤติกรรมของตัวละครหรือบุคคล และสภาพเหตุการณ์ตรง ๆ

พบในวรรณคดี เรื่อง สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน ตัวอย่างเช่น

อ้ายตาฟางวางเช่อเง่องงมา
สำคัญว่าขโมยเอาขานีบ
ลูกยอหล่นถูกหลั่งนังวอนง้อ
อีแขนฉิ่งว้างโดนอ้ายโจรป่า
อ้ายขโมยว่าเอ๊ะปะเตละล้ม

เอาคอผ่าเข้าไปในง่ามยอ
ตีนถีบไปมาดาปอหลอ
พ่อย่าถองลูกนั้กสะบักจม
ฉวยข้อมือฉุดคร่าว่าดาสั้ม
ลูกขึ้นขานชมว้างมไป

(ขุนช้างขุนแผน)

หม่อมเปิดน้อยพลอยมาทำพยำเหยอ	พูดเจ้าจิบปากถลากไถล
เอาลิ้นดันฟันกะลาเลื่อนออกไป	ใหม่เปื้อยขาดปุดหลุดลงมา
ตลกเปาะจำเพาะหน้าหลวงนายศักดิ์	ก็ถามทักทันใดอะไรชา
หม่อมอายบ้ายเบี่ยงเลียงเจรจา	ซึ่งตกมาจากปากหมากตะบัน

(เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์)

๒) การเลือกใช้คำ สำนวนโวหาร และวิธีการบรรยายแนะให้ขบขัน

กวีมีกลวิธีปลีกย่อยไปอีก คือ

- ก. ใช้เสียงของคำและภาพในทางขบขัน มีวิธีการดังนี้
- ใช้เสียงของคำเป็นนัยประหวัดให้ขบขัน เช่น หัวล้านโจงเหม่ง หรือ นมยานโยนบัดดุนัดบัดตู่เห่ง
 - ใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อแสดงนัยที่น่าขัน เช่น พระเอ็งดั่งโง้ง ใช้คำ เอ่ง แสดงลักษณะคล้ายสุนัข นางสัชะอุ๊ต ใช้คำ อุ๊ต แสดงลักษณะคล้ายหมู
 - ใช้คำไร้ความหมาย เช่น พระมะเหลเถไถมะไหลเถา สกิดยังแท่นทอง กะโปลา สุขาปาลากะเปเล
 - การใช้คำแบบสองแง่สองง่าม การใช้คำประเภทนี้มักใช้ในการสร้างหาสรสเกี่ยวกับเรื่องเพศ เป็นกลวิธีที่อาศัยศิลปะทางภาษา มีทั้งวิธีใช้เสียงของคำให้มีนัยประหวัดไปในทางสัปดน เช่น บ้างอกเง้า เป็นเงียงบ้างเกลี้ยงกลม บ้างโปปมเป็นปุมกระปุกกระปิบ หรือ บ้างโมก โคกเม้าเค้าเป็นเต้าแคน และวิธีพูดถึงสิ่งที่มีนัยให้คิดไปในทางสัปดน เช่น บ้างว่าม้านากลัวหัวเหมือนนาค บ้างจุปากว่าไม่ท้ายาวจำหนับ
 - การใช้คำไวพจน์ (Synonyme) กวีนำคำไวพจน์มาใช้ในลักษณะการหลាកคำเพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ขัน เช่น

ว่าพลางนางแปลงกายา	เป็นองค์สุดาเยาวมาลย์
รู้พลให้กลายเป็นโยธา	ไอยราแปลงเป็นคชสาร
พาซีแปลงเป็นอาชาชาญ	พระพรหมานแปลงเป็นท้าวธาดา

ข. ใช้การวิเคราะห์ความหมายและการเล่นคำ เช่น

ปลาจิ้มฟันจระเข้	มีอุปเท่ห์เล่ห์กลใด
จิ้มฟันมันทำไม	ฤาหมายลี้ล้นชิมอาหาร
สลัดไคสลัดด้วยเหตุ	ดังฤา
เห็นจะหนามตำมือ	แม่นแล้ว
สลัดไคใช้อื่นคือ	สลัดหัตถ์
ถูกฤาอาจคลาดแคล้ว	ไม่รู้ดูเดา

ค. ใช้การสร้างภาพพจน์ (Figures of Speech) กวีใช้วิธีสร้างภาพพจน์ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นลักษณะและพฤติกรรมแล้วรู้สึกขบขัน เช่น

ให้พวกบ่าวเข้าหามาตามกัน	ขุนช้างนังมาในนั้นหนดพรมพรม
เหมือนตุ๊กตากวางตุงดูพวงพล้อย	หัวทุยผมเถิกเป็นถ่องาม
ตอนท้าวสามนต์หวาดกลัวข้าศึก ก็ว่า	
ทำหน้าที่เขี้ยวเหลียวดูนางมณฑา	หูดาบ้องแบ้วเหมือนแมวคราว

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

อ้ายตายโหงโล่งเปล่าอ้ายเหาหิว

ง. ใช้สัญลักษณ์ในบทอัครรรย กวีใช้เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความคิด

อัครรรยล้นพิลึกกึกก้อง	ฟ้าร้องครั่นครั่นดังปิ่นใหญ่
เกิดพายุโยนยวบสวบสาบไป	หลังคาพาไลแทบเปิดเปิง
ฝนตกท่าใหญ่ใส่ชูชู	ท่วมคูท่วมหนองออกนองเจิง
คางคกขึ้นกระโดดโลดลงเซิง	อึ่งอ่างเรีงร่าร้องแล้วพองคอ
นกกระจอกออกจากวิมานมะพร้าว	ต้องฝนทนนาวอยู่ยงหน่อ
ขนคางหางปีกเปียกจนมอซอ	ฝนก็พอลาตเม็ดเสร็จบันดาล

(ระเด่นลันได)

จ. **ใช้วิธีการสร้างยกย่อง (Irony)** การยกย่องด้วยเจตนาจะแสดงความรู้สึกตรงข้าม มักเป็นงานเขียนประเภทเสียดสีเหน็บแนมและล้อเลียน เช่น เรื่อง ระเด่นลันได บทจับระเบิดตก ดังตัวอย่าง

จึงบนบอบยอบตัวทำกลัวบุญ ไม่รู้เลยพ่อคุณจะมีฤทธิ์
กระนั้นซิเมื่อพระเสด็จมา หมูหมาย่นย่อไม่รอดติด

(ระเด่นลันได)

ฉ. **สร้างลักษณะขัดแย้ง** กวีสร้างหาสยรสด้วยวิธีใช้ถ้อยคำขัดแย้งหรือบอกเล่าพฤติกรรมขัดแย้ง เช่น เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างจะฆ่าตัวตายได้เอาเชือกผูกเอวโยนตัวลงมา แต่กลับเรียกให้ผู้คนมาช่วย หรือเรื่อง เอ่งดั่งห้าว ตอนชมเมือง ตัวอย่างเช่น

อันกรุงไกรใหญ่ลิบยี่สิบศอก กำแพงคอกป้อมคูดูสง่า
แต่ล้วนแล้วเรียวหนามงามนัยน์ตา ทวารารอยไฟชี้ได้ดำ
ปราศรัยปราสาทไซเซโยโย่โยก พระพายโบกเพียงยอดจะทอดคว้า
ฝาผนังไม้ฉันทันจนประจักษ์ ท้าวเธอทำนุสนุกสุขสำราญ

(เอ่งดั่งห้าว)

ช. **ใช้การเขียนแบบผิดธรรมเนียม** การเขียนแบบนี้มักจะทำเพื่อให้เกิดความรู้สึกขบขัน เช่น บทชมโฉม บทชมธรรมชาติ บทสรรและบททรงเครื่อง เป็นต้น ดังตัวอย่าง

จะไหว้ครูผู้คร่ำตามทำนอง ประณมหัตถ์จืดจางกลางหมอง
ข้าจะไหว้ครูค่านับสัปเทร่อ ที่เที่ยวท่องอยู่ทุกถิ่นจนกินเกลือก
อีกทั้งคุณครูคนที่ปล้นเรือ ที่เป็นเกลือกกับกับฝียอดดีเหลือ
 ล้วนชาติเชื้อชายชดจนกัตกะลา

(เอ่งดั่งห้าว)

ข. การเขียนล้อเลียนวรรณกรรมเก่า โดยทำให้ผิดแปลกกว่าเดิม เมื่อผู้อ่านอ่านแล้วจะเกิดความขบขัน เช่นเรื่อง วงศ์เทเวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงล้อบทละครเรื่องวงศ์เทเวราช ของหลวงพัฒนาพงศ์ภักดี ตัวอย่างเช่น

ดรัสพลางทางทำสิงหนาท	ร้องดवादเสียงสนั่นพระเวหา
นัยน์ตาแดงดังแสงพระสุรียา	ยักคิ้วหลิวตาแล้วขบฟัน
	(วงศ์เทเวราช)

๓) การสร้างบทบาทที่น่าขบขันให้ตัวละคร

ใช้วิธีนี้กับทั้งตัวเอกของเรื่อง ตัวละครฝ่ายปรปักษ์ และตัวประกอบให้มีบทบาทที่น่าขัน มักเป็นเรื่องความหลงลืมของตัวละคร ความหวาดกลัวจนขาดสติ การมีพฤติกรรมชอนเร้นต่างๆ นอกจากนี้ยังใช้การสร้างตัวละครตลกขึ้นมาเพื่อสร้างหасыรส เช่นเรื่องเอ็งดิ่งหัว หรือสร้างพฤติกรรมเสียดสี ยั่วล้อบุคคลจริงไว้ในงานวรรณกรรม เช่น เพลงยาวว่าจมีนราชามาตย์ ดังตัวอย่าง

เรื่อง เอ็งดิ่งหัว ตอน พระเอ็งดิ่งหัวครวญ

โอ้แด่นี้จากไปมิได้เห็น	จะว่างวันตัดกระเป่าเจ็กข้าวสาร
เคยไล่ฉกคราวไรแล้วได้การ	ถึงทหารก็ขาดมืออาจทำ

ตอนพระเอ็งดิ่งหัวชกช้างจนช้างล้ม

ฝ่ายพระหน่อชำนานูเพลงเอ็งดิ่งหัว	ขยับก้าวท่วงที่ดีขยัน
เข้าขึ้นพรหมสีหน้าต่างชาชน	แล้วหกหันเหตัวจนหัวกราน
ครั้นครบทำสารพัดที่หัดไว้	ก็โดดไปแบะฆางหน้าช้างสาร
เอาชีพนี้หรือเอ็งเก่งทะยาน	แล้วภูบาลโดดชกที่กกคอ

หรืออีกตอนหนึ่ง

เอ็งดิ่งหัวฟังอ้าวปะดิ่งโง่	ต่างโค้งโค้งสำรวลสรวลประสาน
-----------------------------	-----------------------------

ใน เพลงยาวว่าจมีนราชามาตย์

เขาชมบุญเรียกเจ้าคุณราชามาตย์	แต่ร้ายกาจเกือบเหมือนยักษ์มักกะสัน
ลงนั่งยังนาวาเหมือนชาละวัน	ขึ้นบกดกมันเหมือนสิงห์ทอง
จะเข้าวังตั้งให้เสียสามหน	ตรวจพลอีกที่ก็กักกอง
ห่อผ้ากาน้ำมีพานรอง	หอสุมุดชดกล้องร่มค้ำคาว
นุ่งบวมเขมรใหม่วิไลเหลือ	สวมเสื้อได้ประทานหม่มสำเนา
ลงจากหอกกลางหางหงส์ยาว	เมียมชมว่าราวกับนายโง่

๔) การใช้วิธีการเขียนแบบรีวิว (Review)

วิธีนี้คือนำตัวละครจากวรรณกรรมร้อยกรองหลาย ๆ เรื่องมาเขียนรวมไว้ในเรื่องเดียวกัน ได้แก่ เรื่องอุณรุตร้อยเรื่อง ของ คุณสุวรรณ

๕) การดำเนินเรื่องให้ซับซ้อน

กวีทำโดยวิธีการแทรกหาสยรสในวรรณกรรมเพื่อผ่อนคลายความเครียดกับวิธีดำเนินเรื่องให้ผิดความคาดหมายของผู้อ่าน ทั้งในเรื่องของภาษา การบรรยาย พฤติกรรม หรือการจบเรื่อง สาเหตุให้เกิดอารมณ์ขึ้นมาจากเรื่องต่างๆ คือ

- ก. ความซับซ้อนเนื่องจากบุคลิก พฤติกรรม หรือบทบาทของตัวละคร
- ข. ความซับซ้อนเกี่ยวกับการใช้ภาษา
- ค. ความซับซ้อนเนื่องจากเรื่องสกปรกและสัปดน
- ง. ความซับซ้อนเนื่องจากวิธีการแต่ง
- จ. ความซับซ้อนเนื่องจากการล้อเลียนเนื้อหาวรรณกรรม
- ฉ. ความซับซ้อนเนื่องจากการเสียดสีบุคคลหรือสังคม

๔. คุณค่าของหาสยรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย

หาสยรสในวรรณคดีไทย นอกจากให้ความบันเทิงอารมณ์ ช่วยผ่อนคลายความเครียดด้วยการหัวเราะแล้ว ยังเป็นงานที่แสดงศิลปะเชิงภาษาอย่างสูงของผู้แต่งในการที่ผู้แต่งสามารถสรุปลำที่เสียงของคำนั้นก่ออารมณ์ขึ้นให้แก่ผู้อ่าน เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนโจรจันศรบังคับให้นางเทพทองรำให้ดู

ตะตึงเห่งตึงโห่งกะโพงไล่
นมยานโยนปัตตุนัดปัตตุนแห่ง

ยักไหล่โพล่กันวนตามโตน
ขัดแขนโก้งแก้งเหมือนแมลงโชน

หรือการตั้งชื่อตัวละครใช้คำแสดงลักษณะตัวละคร เช่นเรื่องเอ่งตึงห้า พระเอ่งตึงห้า และพระอ้าวตึงโห่ง คำ 'เอ่ง' และ 'โห่ง' เป็นคำเลียนเสียงสุนัขร้อง แสดงลักษณะตัวละคร คล้ายสุนัข ท้าวหยีแย้กับกับ คำ 'หยี' เลียนเสียงมาร้อง 'กับกับ' เลียนเสียงผีเท้าม้า แสดงลักษณะตัวละครคล้ายม้า เป็นต้น ซึ่งนับว่าช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดีและเข้าใจ อรรถรสได้ลึกซึ้งขึ้น นอกจากนี้หасыรสนยังสะท้อนลักษณะบางประการของสังคมที่ไม่ สามารถทราบได้จากประวัติศาสตร์หรือพงศาวดาร อันได้แก่ ทัศนะบางประการของ ประชาชนที่มีต่อฝ่ายปกครอง เหตุการณ์และความเคลื่อนไหวในสังคมที่มีได้เกี่ยวกับการเมือง หасыรสนในรูปการเสียดสีเหน็บแนมที่ผู้แต่งนำมาใช้เพื่อชี้จุดบกพร่องของ สังคมในขณะนั้น เช่น การเล่นเพื่อนในราชสำนัก จากเรื่องลักษณวงศ์ ตอนพระลักษณ- วงศ์ตามหาพระมารดาเข้าไปในปราสาท นางสนมที่นอนหลับอยู่นั้น

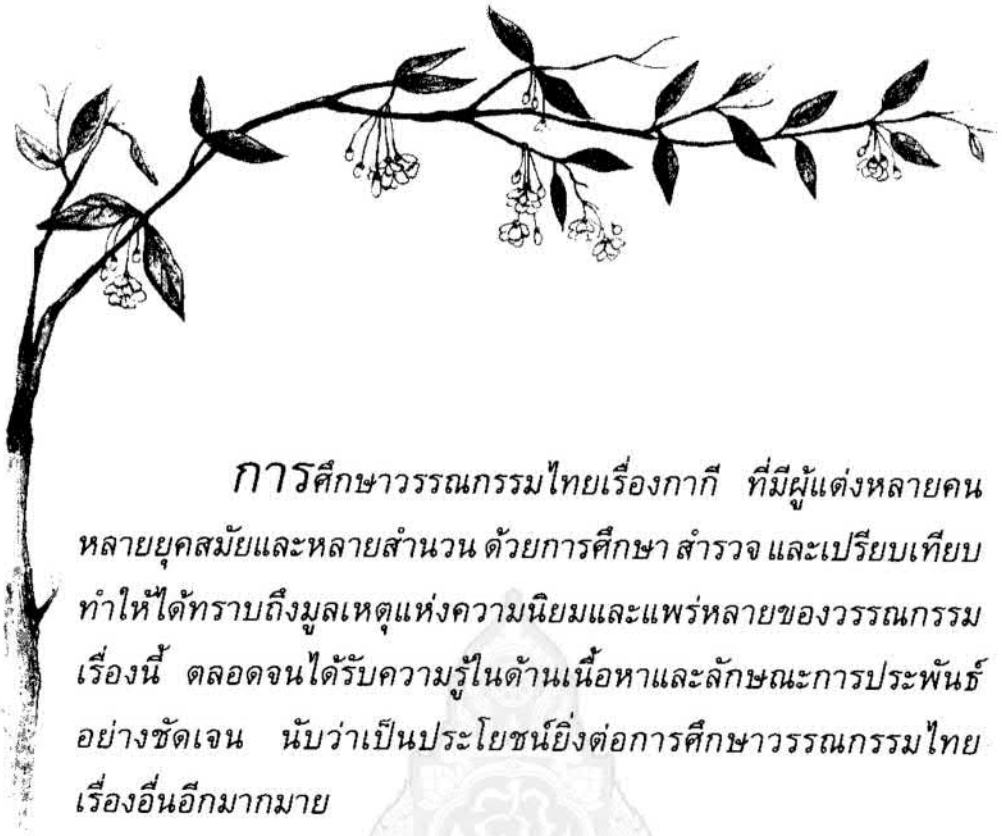
บ้างเล่นเพื่อนเบือนกายให้เพื่อนทอด ประสานสอดกรเกี่ยวไม้ไผ่ข้าง
นาสิกเสียดเบียดชิดอยู่ติดปราง จับนมนางบ้างหลับประทับกัน

หรือในเรื่องวงศ์เทวราช ตอนพระวงศ์เทวราชหลงใหลนางอินทวดี เป็นเหตุให้พระชายา และสนมเกิดความเปล้าเปลี่ยวพากันจับคู่เล่นเพื่อน

ต่างจับคู่เข้าประคองกัน	ตามยศลดหลั่นกันออกไป
บุษบงทรงสนิทเสน่หา	กับนางเลื่อนลอยฟ้าพิสมัย
นางแสงจันทร์วังงอเหมือนก่อกไฟ	เป็นถ่านเก่าเป่าใหม่ไฟลุกโชน
นางหนูทูนแอบอุณนางคล้ายคล้าย	นางแย้มปายเอานางสดไม้ผาดโผน
นางกำนัลเล็กน้อยพลอยอ่อนโยน	ต่างเล่นโชนกันยืนรุ่งนงนังไป

หасыรสนจึงมิได้มีคุณค่าเพียงทำให้เกิดเสียงหัวเราะเท่านั้น หากเป็นเครื่องมือที่ ผู้แต่งในฐานะเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม ใช้เป็นสื่อความคิดเพื่อให้สังคมได้เห็น จุดบกพร่องและช่วยกันแก้ไข แสดงให้เห็นความมีสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมอย่างสูง ด้วยสใดหนึ่ง

การศึกษาวรรณกรรมไทยเรื่องกาพย์ ที่มีผู้แต่งหลายคน
หลายยุคสมัยและหลายสำนวน ด้วยการศึกษาคำรวม และเปรียบเทียบ
ทำให้ได้ทราบถึงมูลเหตุแห่งความนิยมและแพร่หลายของวรรณกรรม
เรื่องนี้ ตลอดจนได้รับความรู้ในด้านเนื้อหาและลักษณะการประพันธ์
อย่างชัดเจน นับว่าเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาวรรณกรรมไทย
เรื่องอื่นอีกมากมาย

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่อง ‘กากี’ ฉบับต่างๆ

ปราณี บุญชุ่ม*

เรื่อง กากี เป็นวรรณกรรมไทยเรื่องหนึ่งที่คนไทยส่วนใหญ่รู้จักกันดี เพราะชื่อ ‘กากี’ มักจะถูกนำมาเปรียบเทียบกับผู้หญิงหลายใจและมักมากในกามตัณหาว่าเหมือนนางกากี เรื่อง กากี เริ่มปรากฏในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) ได้นำเรื่องราวบางตอนจากนิบาตชาดกมาแต่งเป็นกาพย์ห่อโคลงเรื่อง เท่ กากี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้นำเรื่อง กากี มาแต่งเป็นกลอนสุภาพให้ชื่อ กากี คำกลอน เสนอเรื่องราวละเอียดมากขึ้น และมีความไพเราะ จนมีผู้นิยมนำไปเป็นบทร้องมโหรี นอกจากนี้ยังพบว่ามีเรื่อง กากี สำนวนอื่นจากจังหวัดเพชรบุรีอีก ทำให้ จีรวรรณ คงจิตต์ สนใจเป็นพิเศษและคิดว่าเรื่อง กากี ที่นำมาจากนิบาตชาดก น่าจะมีผู้แต่งในรูปแบบต่างๆ อีกหลายสำนวนที่ควรศึกษาดังนั้นเพื่อให้เห็นความแพร่หลายของเรื่อง กากี และความแตกต่างกันของเรื่อง กากี ในแต่ละสำนวนอย่างชัดเจน จึงได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่อง ‘กากี’ ฉบับต่างๆ ขึ้น

จุดประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง กากี สำนวนต่างๆ ในประเทศไทยและความแพร่หลายของเรื่อง กากี

* ศึกษาในเทศก์ ระดับ ๘ อดีตผู้เชี่ยวชาญหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ รายงานจาก จีรวรรณ คงจิตต์. “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเรื่อง กากี ฉบับต่างๆ,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยถือเอา *กาพย์คำกลอน* ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นหลักในการทำวิจัย และใช้ข้อมูลเรื่อง *กาพย์* จำนวนอื่นๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง จำนวน ๑๙ จำนวน นำมาเปรียบเทียบศึกษาในด้านเนื้อหาและลักษณะการแต่ง ตลอดจนการแพร่หลายของเรื่อง *กาพย์*

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากการวิจัยครั้งนี้ จะทำให้ทราบความเหมือนและแตกต่างกันในด้านเนื้อหา และลักษณะการแต่ง ตลอดจนความนิยมแพร่หลายของเรื่อง *กาพย์* จำนวนต่างๆ สามารถใช้เป็นแนวทางและใช้เป็นเอกสารอ้างอิงแก่ผู้สนใจจะศึกษาเรื่อง *กาพย์* และนิทานชาดกเรื่องอื่นๆ

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีสำรวจ ค้นคว้า และเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่อง *กาพย์* จำนวนต่างๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบทั้งในด้านเนื้อหาและการแต่ง แล้วรวบรวมผลวิจัยนำเสนอเป็นบท พร้อมสรุปผลการวิจัย

การเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยได้สำรวจ ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลเรื่อง *กาพย์* ที่มีปรากฏทั่วประเทศ โดยการสืบค้นและการสอบถามสัมภาษณ์ผู้รู้จากทุกภาคของประเทศไทยและนำมาวิเคราะห์ พบว่า

ภาคกลาง ปรากฏว่าเรื่อง *กาพย์* แพร่หลายมากที่สุด มีปรากฏในรูปแบบต่างๆ คือ กลอนอ่าน ชาดก กลอนบทละคร กาพย์เห่เรือ เพลงกล่อมเด็ก กลอนสักวา บทมโหรี แหล่งเรื่องเล่นมหาชาติ บทเห่กล่อมพระบรรทม คำฉันท์ กลอนสวด และลิลิต แต่ที่รู้จักกันดีคือ *กาพย์คำกลอน* ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) รวมทั้ง *กาพย์เห่เรือกาพย์* ตอนพญาครุฑลักนางกาพย์ ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ่ม)

ภาคตะวันออก มีบทกล่อมเด็กเรื่อง *กาพย์* เพียงจำนวนเดียว และนำเนื้อหา มาจาก *กาพย์คำกลอน* ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ภาคใต้ มีเฉพาะกลอนอ่านและเพลงกล่อมเด็ก สันนิษฐานว่าได้ต้นฉบับไปจากภาคกลาง

ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่ปรากฏวรรณกรรมเรื่องกาภิกขณ์แต่คนในภาคนี้รู้จักเรื่อง *กาภิก* จากการเล่าต่อๆ กันมา

จากการสำรวจนี้ สรุปได้ว่ามีเรื่อง *กาภิก* ที่แต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ดังนี้

กาภิก ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ได้แก่ ชาตกในพระไตรปิฎก ซึ่งมีด้วยกัน ๓ เรื่อง คือ

๑. กากาติชาตก

๒. สุสันธิชาตก

๓. กุณาสชาตก

ซึ่งในแต่ละเรื่อง มีจุดมุ่งหมาย รูปแบบ และผู้แต่งเหมือนกัน แต่แตกต่างกันในด้านเนื้อเรื่อง กล่าวคือ

ผู้แต่ง เชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์ ได้แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑

จุดมุ่งหมายในการแต่ง แต่งเพื่อใช้สั่งสอนข้อธรรมะให้เข้าใจชัดเจน จึงนำนิทานมาดัดแปลงให้เข้ากับหัวข้อธรรมะที่ต้องการสอน

รูปแบบการแต่ง ชาตกทั้ง ๓ เรื่องแต่งเป็นร้อยแก้ว มีคาถาแทรก ประกอบด้วย ๕ ส่วน คือ

๑. ปัจจุบันวัตถุ หมายถึง เรื่องราวปัจจุบันในสมัยพุทธกาล เป็นการกล่าวอ้างว่าเรื่องที่เล่านั้นใครเป็นผู้ฟัง เล่าให้ใครฟัง เล่าที่ไหน เล่าเมื่อไร และทำไมจึงเล่า

๒. อดีตวัตถุ หมายถึง ส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องที่เป็นส่วนสำคัญ ประกอบด้วยคติธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นคำสอน

๓. คาถา เป็นข้อความเดิมที่ปรากฏในนิบาตชาตกในพระไตรปิฎก

๔. ข้อความวิจารณ์ไวยากรณ์และถ้อยคำของคาถา เป็นการอธิบายความของคาถาเพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ขึ้น

๕. สโมธาน เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการแต่ง ที่เชื่อมอดีตกับปัจจุบัน เข้าด้วยกัน โดยระบุว่าบุคคลในอดีตนิทานเป็นใครในสมัยพุทธกาล

เนื้อเรื่อง ชาดกแต่ละเรื่องมีเนื้อหา ดังนี้

กาภาติชาดก เริ่มตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัต แล้วลอบลักพานางกาภาติไปสมสู่ ณ วิมานฉิมพลีที่เชิงเขาพระสุเมรุ พระเจ้าพรหมทัตใช้คนธรรพ์ออกติดตาม คนธรรพ์จึงแอบนั่งอยู่ในระหว่างปีกพญาครุฑไปจนถึงวิมานฉิมพลี และได้สมสู่กับนาง จนกระทั่งถึงคนธรรพ์ตีตผีนเพลงแสดงนัยเมื่อพญาครุฑได้ทราบความจริงจึงนำนางกาภาติมาถวายคืนพระเจ้าพรหมทัต

สุสันธิชาดก เริ่มเรื่องตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกากับพระเจ้าตัมพราช แล้วลอบลักนางสุสันธิมเหสีไปสมสู่ ณ วิมานฉิมพลีบนเกาะเสรุเม พระเจ้าตัมพราชใช้ให้คนธรรพ์ติดตาม คนธรรพ์ออกติดตามค้นหาตั้งแต่หมู่บ้านริมประตูพระนครจนบรรลุถึงท่าเรือชื่อ ภารุกัจฉะ จึงขออาศัยเรือพ่อค้าเดินทางต่อไป ระหว่างทางเรืออับปาง คนธรรพ์เกาะแผ่นกระดานลอยตามกระแสคลื่นไปจนถึงเกาะเสรุเม ได้พบและสมสู่กับนางสุสันธิ จนกระทั่งคนธรรพ์ตีตผีนขับเพลงแสดงนัยให้พญาครุฑทราบความจริง พญาครุฑจึงพานางมาถวายคืน

กุณาสชาดก กล่าวถึงเรื่องราวของกากีไว้เพียงสั้นๆ ว่า “นางเทวี นามว่า กากวันตี อยู่ท่ามกลางสมุทร เป็นภรรยาของท้าวชวนไศย พญาครุฑได้กระทำการลามกกับกุเวรผู้เฒ่าจนจบการพ้อง” และกล่าวว่าเรื่องราวของนางกากวันตีใน **กุณาสชาดก** เป็นเรื่องเดียวกับ นางกาภาติ ใน **กาภาติชาดก** นั้นเอง

กากี ที่แต่งเป็นร้อยกรอง มีปรากฏในรูปแบบต่างๆ กัน ดังนี้

๑. **ประเภทกลอน** ผู้วิจัยได้แยกเป็น ๖ ประเภท คือ

๑) **กลอนอ่าน** มี ๔ สำนวน ทราบชื่อผู้แต่งเพียง ๒ สำนวน คือ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และของนายโชติ มณีรัตน์

๒) **กลอนบทละคร** มี ๓ สำนวน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่า นำกลอนอ่านของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไปดัดแปลงใช้ขับร้อง

๓) **กลอนสัทวา** มี ๑ สำนวน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และเป็นตอนสั้นๆ แต่งเป็นบทสัทวา ๖ บท

๔) **บทมโหรี** มี ๑ สำนวน ผู้แต่งคือเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๕) **แหล่เครื่องเล่นมหาชาติ** มี ๑ สำนวน เรียก แหล่บายศรีกากี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสำนวนแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๗

๖) เพลงกล่อมเด็ก มี ๒ ส่วน ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่พบว่า นำคำประพันธ์จาก *กาพย์คำกลอน* ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มาทำเป็นบทร้องกล่อมเด็ก เป็นส่วนใหญ่

๒. *ประเภทกาพย์* ผู้วิจัยได้แยกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) *กาพย์เห่เรือ* กาพย์เห่เรือกาพย์มี ๒ ส่วน ทราบชื่อผู้แต่ง ส่วนเดียว คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) ส่วนอีกส่วนคล้ายกับ *กาพย์คำกลอน* ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๒) *กาพย์เห่พระบรมม* มีส่วนเดียว คือส่วนของสุนทรภู่

๓. *ประเภทคำฉันท์* ได้แก่ เรื่อง *กาพย์คำฉันท์* ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

๔. *ประเภทกลอนสวด* ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สันนิษฐานว่านำ *กาพย์คำฉันท์* มาดัดแปลงให้เป็นบทสวด

๕. *ประเภทลิลิต* ได้แก่ *ลิลิตกาพย์* มีผู้แต่ง ๒ คนคือ ขุนวิสุमानาน และขุนเณรหมื่นพล

ผู้วิจัยได้สรุปเรื่องของการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับเรื่อง *กาพย์* ส่วนต่างๆ ที่แพร่หลายทั่วประเทศไว้ว่า นอกจากปรากฏในส่วนเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏว่าปัจจุบันมีผู้นำมาแต่งใหม่ในรูปแบบต่างๆ ดังนี้

พร ภิรมย์ นำเรื่อง *กาพย์* มาแต่งเป็นเพลงลูกทุ่งชื่อ *แหล่ฉิมพลี ตอนที่ ๑ และตอนที่ ๒*

วิโรจน์ ศรีสุโร นำมาแต่งเป็นลำนำ ชื่อว่า *ลำนำหิมพานต์*

ส. พลายนิชา นำเรื่อง *กาพย์* ส่วนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และ ส่วนของนายโชติ มณีรัตน์ มาแต่งเป็นนิทานร้อยแก้ว

นายดำรา ณ เมืองใต้ แต่ง *กาพย์คำกลอน* ขึ้นใหม่

นอกจากนี้ผู้สร้างภาพยนตร์นำเรื่อง*กาพย์*มาเผยแพร่ในรูปของภาพยนตร์ ด้วย

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องกาพย์

๑. การศึกษาเปรียบเทียบด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยพบว่าเรื่อง *กาพย์* ที่ปรากฏในรูปแบบต่างๆ นั้น มีเนื้อหาแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

กาพย์ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ คือมีการดำเนินเรื่องของนิทานกาพย์ ตั้งแต่ต้นจนจบ ได้แก่ ฉบับที่ปรากฏอยู่ในรูปของชาดก กลอนอ่าน กลอนบทละคร กลอนสักวาบทมโหรี คำฉันท์ กลอนสวด และลิลิต

กาพย์ที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องราวบางตอน คือการนำเรื่องราวบางตอนของนิทานกาพย์ มาแต่งเป็นบทประพันธ์ใหม่ เช่น เพลงกล่อมเด็ก บทเห่กล่อมพระบรรทม กาพย์เห่เรือ และแหล่เครื่องเล่นมหาชาติ

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า ควรจะนำเรื่อง **กาพย์** ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์มาศึกษาเปรียบเทียบเท่านั้น โดยแบ่งหัวข้อในการเปรียบเทียบเป็น ๕ ประเด็น คือ โครงเรื่อง แก่นเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร สถานที่

ผลของการวิจัยเปรียบเทียบในด้านเนื้อหาของเรื่อง **กาพย์** สำนวนต่างๆ มีดังนี้

๑) โครงเรื่อง

โครงเรื่องของ **กาพย์** สำนวนต่างๆ มีลักษณะใกล้เคียงกัน ทั้งนี้เพราะกวีไทยนำเรื่องราวมาจากชาดก ซึ่งมีโครงเรื่องอยู่แล้วมาแต่ง แต่ยังมีความต่างที่สามารถจัดได้เป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ มีโครงเรื่องเหมือนนกกาคติชาดก และสุสันธิชาดก ทุกประการ มีกล่าวไว้แล้วในตอนต้น

กลุ่มที่ ๒ โครงเรื่องเพิ่มจากกลุ่มที่ ๑ โดยเพิ่มให้พระเจ้าพรหมทัตลงโทษนางกาพย์โดยวิธีลอยแพและขับไล่จากเมือง

กลุ่มที่ ๓ มีโครงเรื่องขยายต่อจากกลุ่มที่ ๒ โดยเพิ่มให้นางกาพย์ที่ถูกลอยแพได้พบและเป็นเมียของนายพานิชและโจรป่า

กลุ่มที่ ๔ โครงเรื่องเพิ่มจากกลุ่มที่ ๓ ให้ลูกน้องโจรแย่งชิงนางกาพย์ จนนางกาพย์หนีไปพบท้าวทศวงศ์ และได้เป็นมเหสี เมื่อคนธรรพ์ได้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าพรหมทัตได้ยกทัพไปรบกับท้าวทศวงศ์ได้ชัยชนะ และรับนางกาพย์ไปเป็นมเหสีอย่างมีความสุข

๒) แก่นเรื่อง

มีลักษณะคล้ายกันคือ ต้องการแสดงให้เห็นถึงความไม่อึดในกามตัณหาของสตรีและโทษของกาม และต้องการแสดงให้เห็นความประพฤติกที่ไม่ดีของสตรี คือการประพฤติผิดในกาม

๓) เนื้อเรื่อง

พบว่ามีความแตกต่างกันมากในรายละเอียดของเนื้อเรื่อง อันเนื่องมาจากเหตุ ๒ ประการ คือ

ก. การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเรื่อง มีทั้งการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในเหตุการณ์เดียวกัน และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในเหตุการณ์บางส่วน เช่น สาเหตุที่นางกาก็ได้พบพญาครุฑ สาเหตุที่คนธรรพ์ได้นางกาก็ วิธีการลักพานางกาก็ วิธีการติดตามหานางกาก็ของคนธรรพ์ วิธีการลงโทษนางกาก็ เป็นต้น

ข. การเพิ่มความ การเพิ่มความในเรื่อง กาก็ ส่วนต่าง ๆ มี ๒ ลักษณะ คือการเพิ่มเหตุการณ์และการเพิ่มเรื่อง เช่น การเพิ่มเหตุการณ์ให้นางกาก็ ขับร้องเพลง พญาครุฑผืนก่อนจะได้พบนางกาก็ คนธรรพ์จบบายเพื่อดูว่านางกาก็ หายไปไหน นางกาก็ขอลุยไฟเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ชีวิตนางกาก็หลังถูกลอยแพ เป็นต้น

๔) ตัวละคร

เรื่อง กาก็ ทุกสำนวน ตัวละครในเรื่องจะเหมือนกันคือ มีกษัตริย์ มเหสี คนธรรพ์ และพญาครุฑ ชื่อที่เรียกอาจต่างกันไปบ้างแต่บทบาทของตัวละครจะตรงกัน เช่น กษัตริย์โปรดการเล่นสกา มเหสีทรงรูปโฉมงดงาม มีจิตใจอ่อนไหวในด้านโลกีย์ คนธรรพ์ผู้ชำนาญในการขับร้องและเล่นดนตรี พญาครุฑชอบเล่นสกา แปลงกายเป็นมาณพรูปงามได้ เป็นต้น

๕) สถานที่

ในเรื่อง กาก็ มีความต่างกันตรงสถานที่อยู่ของพญาครุฑเท่านั้น เกือบทุกสำนวนจะระบุว่า พญาครุฑอาศัยอยู่ในวิมานบนต้นฉิมพลี (ต้นจั่ว) บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นดินแดนที่มนุษย์ธรรมดาไม่อาจไปถึงได้ จะมีอยู่เพียงสำนวนเดียว

เท่านั้นที่กล่าวว่า พญาครุฑอยู่บนเกาะนาคชื่อเสรมะ เป็นดินแดนที่มนุษย์ธรรมดาสามารถไปถึงได้

สรุปก็คือ ในส่วนที่ไม่แตกต่างกันมากนักคือส่วนที่เป็นโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละครและสถานที่ ส่วนที่แตกต่างกันมากคือเนื้อเรื่อง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเรื่อง ทั้งในตอนเริ่มเรื่อง ระหว่างเรื่อง และตอนจบเรื่อง

๒. การศึกษาเปรียบเทียบลักษณะการแต่ง

ผู้วิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะการแต่งเรื่อง *กาگی* ส่วนต่าง ๆ ใน ๒ ลักษณะคือ กลวิธีการแต่ง และการใช้ภาษา ดังนี้

๑) กลวิธีการแต่ง

ผู้วิจัยพบว่าในเรื่อง *กาگی* มีวิธีการแต่งเป็น ๒ รูปแบบ คือการแต่งแบบนิทาน และการแต่งแบบนำเรื่องบางตอนมาขยายความ

ก. **การแต่งแบบนิทาน** หมายถึง การที่ผู้แต่งค่อย ๆ ดำเนินเรื่องไปสู่ปัญหาทีละน้อย ๆ จนเข้มข้นถึงจุดสุดยอด แล้วคลี่คลายปัญหาลงในที่สุด กลวิธีในการแต่งแบบนิทานนี้ผู้วิจัยกำหนดไว้เป็น ๒ หัวข้อ คือกลวิธีเล่าเรื่องและกลวิธีดำเนินเรื่อง

กลวิธีเล่าเรื่อง ใน *กาگی* ส่วนต่าง ๆ ส่วนใหญ่ผู้แต่งจะเป็นผู้เล่าบรรยายเรื่องไปตามบทบาทของตัวละคร ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ พฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิด ผู้แต่งเป็นผู้ล่วงรู้หมดทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร

กลวิธีดำเนินเรื่อง ผู้วิจัยศึกษาในหัวข้อต่อไปนี้ และสรุปว่า

- การเปิดเรื่อง มีการเปิดเรื่องโดยมีความน่าเป็นบทไหว้ครู บอกจุดมุ่งหมายในการแต่ง และเปิดเรื่องด้วยการแจกตัวละคร ตลอดจนเปิดเรื่อง โดยเข้าสู่เนื้อเรื่องทันที

- การดำเนินเรื่อง เรื่อง *กาگی* ที่มีกลวิธีแบบนิทานทุกสำนวน จะมีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลา ก่อนหลังของเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างมีสัมพันธ์ต่อเนื่องกันโดยตลอด และส่วนใหญ่จะกล่าวถึงตัวละครพร้อมกันหมดทุกตัว เช่นว่า พระเจ้าพรหมทัดเป็นกษัตริย์ครองพาราณสี มีมเหสีรูปโฉมงดงามและมีกลิ่นกายหอม ชื่อนาง *กาگی* พระเจ้าพรหมทัดมีพี่เลี้ยงเป็นคนธรรพ์ชื่อ นาฏกุเวร มีความชำนาญในการดัดพิณ

ขับเพลง ส่วนพญาครุฑอาศัยอยู่วิมานฉิมพลี ต่อจากนั้นก็สร้างเรื่องพญาครุฑแปลงกายมาเล่นสกา จนถึงนางกาพย์ถูกขับจากเมือง

นอกจากนี้ยังใช้การดำเนินเรื่องแบบบรรยายโวหารและพรรณนาโวหารตลอดจนใช้บทสนทนาประกอบด้วย ตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์อันจะทำให้เรื่องสนุกสนานและได้รับความสนใจ

- การปิดเรื่อง ในเรื่อง *กาพย์* พบว่ามีการปิดเรื่องเป็น ๓ แบบ คือ แบบที่ ๑ ปิดเรื่องด้วยบทส่งท้าย ด้วยการบอกชื่อผู้แต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ระยะเวลาที่แต่ง และการออกตัวอ่อนน้อมต่อมตน การปิดเรื่องในลักษณะนี้ได้แก่ *ลิลิตกาพย์* และกลอนอ่านบางสำนวน เป็นต้น แบบที่ ๒ ปิดเรื่องด้วยคำสโมธาน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่ง พบในรูปแบบชาดกเท่านั้น สโมธานเป็นการเชื่อมเรื่องนิทานในอดีตกับปัจจุบันในสมัยพุทธกาล เรื่องที่เป็นชาดกมักจะปิดเรื่องด้วยการแสดงการกลับชาติมาเกิดเสมอ และแบบที่ ๓ ปิดเรื่องด้วยเนื้อเรื่อง คือเมื่อดำเนินเรื่องไปจนจบแล้ว ไม่มีการกล่าวข้อความใดๆ ที่นอกเหนือไปจากเนื้อเรื่อง จะพบใน *กาพย์คำฉันท์* และกลอนอ่านบางสำนวน เป็นต้น

ข. การแต่งแบบนำเรื่องบางตอนมาขยายความ ผู้วิจัยพบว่าในการแต่งเรื่อง *กาพย์* นี้ มีการนำเรื่องบางตอนมาแต่งเป็นบทประพันธ์ใหม่ โดยการขยายความด้วยพรรณนาโวหาร เช่นใน *บทเห่กล่อมพระบรรทม* ผู้แต่งนำเรื่องราวตอนพญาครุฑพานางกาพย์ชมเชาพระสุเมรุและป่าหิมพานต์ มาแต่งเป็นกาพย์ยานี ๑๑ หรือแต่งเป็นแหล่เครื่องเล่น และนำเรื่องตอนเดียวกันนี้มาแต่งเป็นกลอนเพลงปฏิพากย์ กลวิธีการแต่งแบบนี้จึงไม่มีการเปิดเรื่อง ดำเนินเรื่อง และปิดเรื่อง อย่างกลวิธีการแต่งแบบนิทาน เพราะมิได้มุ่งให้ติดตามเรื่องราว แต่มุ่งในด้านอรรถรสทางภาษามากกว่า ดังตัวอย่างใน *บทเห่กล่อมพระบรรทม* ว่า

ชื่นชมพนมแนว
ลัษณิศันทร
งูเวือกขึ้นเกลือกกลิ้ง
จระเข้แลเหรา
โผนผกเล่นละลอก
นาคออันกล้ำहार

นั้นเขาแก้วคุณธ
แลสลอนล้วนเต่าปลา
มัจฉามิงคะมัจฉา
ทั้งโลมาแลปลาวาร
ชลกระลอกจาดจาน
ขึ้นพ่นพลาในคงคา

หัตถิลิน์บินฉาบ
ในทะเลเพชร
ลำหนืดๆ จืดจืด
ชมชื่นฤทัย

ก็คาบขึ้นบนเวหา
บ้างแล่นมาแล่นไป
เหินหวีๆ อยู่ไรรๆ
ก็ลอยไปในเมฆา

สรุปได้ว่าเรื่อง *กาگی* สำนวนต่างๆ ที่มีการแต่งแบบนิทานนั้นมีกลวิธีดำเนินเรื่องแตกต่างกันไป เช่นเรื่อง *กาگی* ที่แต่งด้วยกลอนจะไม่มีบทไหว้ครู แต่ที่แต่งด้วยคำฉันท์ และลิลิตจะมีบทไหว้ครู และผู้แต่งจะใช้บรรยายโวหารเป็นหลักในการดำเนินเรื่อง และจะใช้พรรณนาโวหาร ตลอดจนบทสนทนา เพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน

๒) การใช้ภาษา

ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อในการศึกษาเป็นดังนี้ คือ การใช้สำนวนโวหารและการใช้ความเปรียบ

ก. *การใช้สำนวนโวหาร* เรื่อง *กาگی* เป็นวรรณกรรมที่มีผู้แต่งหลายคนทำให้ *กาگی* สำนวนต่างๆ แต่ละสำนวนประกอบด้วยโวหารต่างๆ ทั้งบรรยายโวหารพรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร ตัวอย่างเช่น

บทพรรณนาป่าหิมพานต์ผู้แต่งใช้จินตนาการวาดภาพป่าอย่างวิจิตรพิสดาร เช่น ตอนที่พญาครุฑชวนนางกาگیไปเที่ยวชมป่าหิมพานต์ ซึ่งมีปรากฏใน *กาگی* สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และภาพย่เห่เรือเรื่องกาگی ของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) ดังตัวอย่าง

ซึ่หยอกบอกเขาพระเมรุมาศ
แดงเขียวขาวเหลืองเรืองนงาณค์
ทวิปน้อยสองพันเป็นบริวาร
มีพฤกษาใหญ่ล้ำประจำทิศ
ซึ่ชมเขาแก้วทั้งเจ็ดชั้น
หม่อมหามัจฉาแลนาคินทร์
สัตภัณฑ์มีสัตว์จุฑาบท
สิงโตโคกิเลนแลมังกร

แก้วประหลาดงามดีสื้ออย่าง
ทวิปใหญ่อยู่กลางทั้งสี่ทิศ
มีสันฐานจอกกลอยกระจิริด
เกิดสถิตสำหรับหล้าฟ้าแลดิน
แม่น้ำคั่นหลั่นลดขลาสินธุ์
อยู่ในถิ่นวาริสีทันดร
คชสีห์สีหราชแลไกรสร
นรสิงห์กินนรแลคนธรรพ์

(เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

พี่จะชี้ชมทรายแก้ว
แม่น้ำสีทันดร

จะพาชมพิทยาสรรพ
เหล่าสัตว์ตระกูลวงศ์

จะได้ชมนารีผล
อยู่ยอดเขาอัสสกรรณ

จะพาไปไกรลาส
ดูเทพมาบังคม

งามพรายแพรวเชิงสิงขร
สิงขรกันเป็นกันกง

ฝูงกนิษฐแลเหมหงส์
อยู่ในดงเขาสัตกัณฑ์

งามสกลดั่งแสวงสรรค์
ฝูงคนธรรพ์มาเชยชม

เฝ้าเบื้องบาทพระสยาม
จับระบำรำผาผลา

(เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร)

บทพรรณนาความงาม เป็นการชมความงามของรูปโฉม เครื่องแต่งกาย
ทั้งในลักษณะที่ชมอย่างตรงไปตรงมา ชมโดยยกอุทาหรณ์และชมโดยการเปรียบเทียบ
เช่น

การชมอย่างตรงไปตรงมา ในตอนชมรูปโฉมนางกาภิกษณ์ด้วยบทสระสร
ทรงเครื่อง

วารินรดหมดหมองล่องอาบ
นุ่งเขียนทองยอไขวิไลดา
เขมขัดเพชรเม็ดละขั่งเรือนแสน
ถือพัดด้ามจิวจันพรรณราย

เยนทราบรวยรื่นชื่นนาสา
ห่มผ้าแพรทับทิมพริ้มพราย
ใส่แหวนสังวาลประสารสาย
ชวนก้านัลผันผายไคลคลา

การชมโดยการเปรียบเทียบ เช่น ยกความงามของชายาพระอินทร์ พระอิศวร
และพระนารายณ์ มาเปรียบกับนางกาภิกษณ์

จะเป็นพระอุมาฤาพระรัศมี
คิดขามเกรงไท้เจ้าใดตรึงรั้ง

ทรงศรีจึงไม่มีเสมอถึง
แต่รักกริ่งหักห้ามซึ่งกลัวเธอ

และตอนที่ยกความงามของนางในสวรรค์ชั้นฟ้ามาเปรียบเทียบกับนางกาภิกษณ์ ใน กาภิกษณ์คำนี้
ดังนี้

กระษัตริ์ใดจักเทียบ
แหล่งหล้าห่อนเห็นมี
อัปสรชั้นกาเมศ
ลักษณะเลิศอลงกร

แม้จะเปรียบในภรณ์
ทั้งเทวโลกอรอัปสร
องค์อำมเรศเทวอมร
ก็ยกไฉนไม่ปานโฉม

การชมกลิ่นบนเรือนร่างของนางกาก็ ซึ่งจะติดกายชายผู้ใกล้ชิดไปถึง ๗ วัน
กวีได้พรรณนาว่ากลิ่นหอมของดอกพ้ามณฑาสวรรค์ก็ไม่อาจเปรียบกับกลิ่นหอมของ
นางกาก็ ดังนี้

หอมองค์หอมกลิ่นแก้ว
หอมยิ่งบุพตวงไฉ
ชายใดร่วมรศไค้
หอมกลิ่นซาบทรงขำ

กลอยใจ
ดอกฟ้า
เคียงสวาสดี แม่เฮ
ชื่นซ้ำสัดาวาร

นอกจากนี้ยังพบว่า กากี สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งให้
คนธรรพ์ติดพัน ชมความงามของรูปกายนางกาก็ไปที่ละส่วน เป็นการเยาะเย้ยพญาครุฑ
ดังตัวอย่าง

เสียดายพักตร์รับพักตร์เมียงมัน
เสียดายขนงก่งพักตร์ที่ยักยวน
เสียดายปรางข้างเบือนกระบวนมา
เสียดายโอษฐ์เอื้อนคำให้กำหนด
เสียดายเต้าเคล้าขึ้นอุราใน

เสียดายกรณรับรสพจนา
เสียดายเนตรนำชวนเสนหา
ให้นาสาสุบรรสรจวนใจ
เสียดายกรกอดรัดกระหวัดไหว
เสียดายใจน้ำใจทุกสิ่งอัน

และบทที่คนธรรพ์เยาะเย้ยเสียดสีพญาครุฑให้ได้รับความอับอายยิ่ง คือ

ราตรีปักซี่เข้าแนบนอน
ต่างซู้ต่างขึ้นทุกคืนวัน
เป็นสัจจดังพร้องไม่อำพราง

ทิวากรเราแนบประจํานาง
แต่สุบรรณมจิตไม่คิดหมาง
ชำระคางกล้วยเกลือกจะมีครรภ์

บทพรรณนาความน่ากลัว เช่นใน กากีคำฉันท์ พรรณนาความน่ากลัวของ
ปายามเย็น ในตอนที่กากีต้องเร่ร่อนอยู่ในป่าตามลำพัง ดังตัวอย่าง

ผีปากูก้อง ผีโป่งเรียกร้อง ผีภูตมารยา
เทพาสักร กระโหมดพฤษภา สกลคนนา กูก้องรวงควาน
ฉนี้รายไม้ ลิงค่างโลดไล่ ในไพรพนศถาน
เสือโคร่งคำรึม ครีมคฤกแนวธาร กีเลนคชสาร รนร้องก้องไพร
ไกรสรกาสร นางทวิสัญจร เคลื่อนกลางพนาโดย
นางกล้วยตัวสั้น รันทดสลดใจ เพียงจักตักไชย มอดม้วยมรณา

บทพรรณนาความยิ่งใหญ่ การพรรณนาบ้านเมือง เป็นต้น จะพบใน
ลิลิตกาก็ ดังตัวอย่าง

ศรีสิทธิฤทธิ์พระเดช มหาพีเสดฬีสารสวัสดิ์ รัตนราชธานี
ภาราณศรีสมยา เพียบพยุหะดาเดียรดาษ กลาษแผ่นดินให้ราบ
ปราบแผ่นดินให้แผ้ว เสี่ยงทะแกล้วยกลั่นณรงค์ ยงใจทะหารให้กล้า
ชบประชาให้ชื่น อรีปักตื่นตนชยาด รอบเอจิกลาดเคลื่อนเฝ้า เอา
ดอกไม้มาคั่น แก้วเกาะสุวรรณเวนถวาย สิ่งหะนาทผาย แผ่นฟ้า
เรื่องรุ่งยศรอบหล้า รอบค้อยชมชวน ท่านแล

บทพรรณนาความรู้สึกและอารมณ์ มีทั้งอารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์
เศร้าโศก ซึ่งจะมีอยู่ในเรื่อง ลิลิตกาก็ กาก็คำกลอน เป็นต้นดังตัวอย่าง

อารมณ์รัก เช่นตอนที่พญาครุฑได้นางกาก็เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนา
ให้เห็นว่าคนทั้งสองต่าง 'ลืม' สันทุกสิ่งทุกอย่าง เฝ้าแต่ 'หลง' ไหลเส่นหาซึ่งกันและกัน
เท่านั้น

ครุฑลืมหลงเล่นโน้ดาด
ครุฑละเล็งลืมเล่นสัดภันท์
ครุฑลืมร่อนเล่นไผยมบน
ครุฑลืมไล่คาบนาคา
ครุฑหลงชมทรงสมรขึ้น
ครุฑละเล็งหลงเชิงยุพาพาล
ครุฑหลงกลั่นกายสมรขจรขึ้น
ครุฑเฝ้าหลงกระบวนชวนตระโบม

นุชนาฏลืมมิ่งมไหสวร์ย์
สุดาจันทร์ลืมกษัตริย์ภัสตา
นิรมลลืมสนมสนิทหน้า
กัลยาลืมเล่นอุทยาน
นางหลงรื่นชมรักปักษาศาล
เยาวมาลย์หลงเล่ห์ประหลาดโลม
นางหลงขึ้นรศพิพย์อันเฉิดโฉม
นางหลงโสมนัสในสุภนา

อารมณ์เศร้าโศก ตอนท้าวพรหมหัตถ์ตามหานางกาก็ที่หายไปโดยไม่รู้สาเหตุ มีความเศร้าโศกคิดว่าคงไม่ได้พบกันอีก ได้พรรณนาอ่างวรรณคดีเรื่องต่างๆ ประกอบด้วย ดังนี้

พระสะอื้นรำจวนครวญคะนึ่ง
ได้ข่าวทศพัทธ์ตรึงมาลักนุช
พระหริวงศ์กับองค์อนุชา
จองถนนข้ามคงคาโยธาทัพ
ล้างอสุรินทร์แหลกลงในสงคราม
ปางพระไทโรบออุ้มอนุรุธ
แล้วพาพราจากจากสมภิรมยา
ศุภลักษณ์นั้นชานาญเที่ยววาททรง
แล้วพาเหาะสมุทสาวิลาวัณย์
ปางพระสมุทโฆษชำนานาญศิลป์
แสนวิโยคโศกข้ามชลธาร
อันแสนยากปิ่นมานไม่พานพบ
คืนสถานผ่านภพภิรมย์กัน
ปางพระสุธนแรมร้างมโนเรศ
ก็ตามติดมิได้คิดชีวิตมี
ทั้งแสนยากข้ามป่าพนาเวศ
ถึงไกรลาสขมน้องประคองกาย
ปางพระยารัตนธรมหาหงส์
ที่อยู่ในห้องเหมราษปทุมมา
กับหมู่ मुखเสนาพระยาหงส์
พจนเจรถึงเขตนิเวศนัวั
ชมคณานางหงส์ถึงหกหมื่น
บรรดาจากพราภคดียังคืนครอง
ถึงจะข้ามหิมาสาครเรศ
นี้สุดคิดจนจิตระอาใจ

เฝ้ารำพึงถึงพระรามตามสิดา
ข้ามสมุทรไปนครของยักษา
ได้โยธาพานรินทร์ไปปรับตาม
ไปตั้งรับชิงชัยในสนาม
ก็ต้องคั่นงรามมาอยุธยา
ไปสมสุดสวาทศรีนางอุสา
ให้โศกาเร็ดร้างเสียกลางคัน
ประสองค์อนุรุธสุดกระสัน
สองกระสันแสนสุขสถาวร
ประพาสนิพนประภาวดีศรีสมร
แล้วชี้ชวนคลิ่นชัดให้พลัดกัน
ก็ยังสรว่มรสภิรมย์ขวัญ
ถนอมขวัญสีบวงศ์ประเวณี
นางประเวศไกรลาสคีรีศรี
ข้ามนทีสุดยากลำบากกาย
แสนทุเรศยังได้สมอารมณ์หมาย
แล้วผ่นผายสู่อุดรเมืองมัญจา
จากอนงค์เหมราษปักษา
เข้าติดบ่วงพราณป้าอยู่รุ่งรัง
ดังชีวิตจะปลิดปลงในกรงขัง
ก็คืนหลังยังถ้าคุหาทอง
สำราญรื่นเปรมปรีดีไม่มีสอง
แต่นิมน่องไปหนตำบลใด
ประจักษ์เหตุก็ตามไปจนได้
ให้อาลัยก็สลดลงแด่ยน

ในบทพรรณนานั้นมีทั้งการพรรณนาอย่างละเอียด และการพรรณนาอย่างรวบรัด แม้ในเนื้อเรื่องตอนเดียวกัน แต่คนละสำนวน ผู้วิจัยได้นำมาให้เห็นชัดเจน ดังเช่นตอนที่พญาครุฑแปลงกายจากมนุษย์เป็นครุฑเพื่อบินไปหานางกาก็ ในกาก็ คำกลอน พรรณนารวบรัด ดังนี้

ก็กลายเพศจากมนุษย์เป็นครุฑราช	แผ่นผงดลิวลอยพระเวหา
แผ่หางกางปีกด้วยฤทธิ์ธา	บังแสงสุริยาอันธการ
บันดาลเป็นมหายุพัต	จักรวรรดิท้องเปรี้ยงเสียงประหาร
ครั้นครั้นตื่นทั่วจักรวาล	ถืบทะยานสู่สิงห์บัญชา

และใน ลิลิตกาก็ ก็พรรณนาเพียงสั้นๆ เช่นเดียวกัน ดังนี้

ครุฑแปรเพศเป็นครุฑ ทรงมนุษย์เหนหาย ผายแผ่นขึ้นสู่โพยม
โดมแตกถารูปิก ฉีกหางกางกันกั บังสุริยมืดยับ ไม้กิ่งกลับลุ่มลุ่ม
ลมมานลมประไล้ ไหวสุเมรแสนสมุทร มนุษย์นั้นฤทธาพบ
ซบเข้าเสียงแซงส่งัด

ส่วนใน กาก็คำฉันท์ พรรณนาการแปลงกายของพญาครุฑอย่างละเอียด

แล้วสุบรรณแปรปราน	เป็นครุฑเหจทยาน	วางวายเวหาทางหน
ปฏิภาณปีกป้องอำภ	สุริยสรองยล	กลมดิมลอนทกาล
โอมอารพระเวทเชียวขาน	จบสารบรรฎาร	เป็นวายุพัดลมปลิว
กลับกลอกเมฆหมอกปลองปลิว	ฟ่องฝนเลื่อนลิ	กเชนกรซานอำภ
เมธนีดลแดนดงด	ไพโรพฤษสิงขร	ย้อยยะยรรบรรฎา
วลงเวเครงครีกอิ่งอี่	สกลเมรุณันคฤ	จโอโนอรเอนเอียง
กองกีกครีกโครมกรัยเกรียง	อรนพแซรงเสียง	บรรฎาลลอกจกณาร
ฝูงมัตทยากรจรธาร	งูเงือกเลือกลาร	พฤษคปาฏิเหร
มหิทธาธรเรื่องปรา	กฏีพิงแห่งวา	สุกรีกกรลุมการ
มัวมิตทุกทิกษทุกสการน	สุบรรณบันดารพ	ด้วยสาตรเวทอันไกร

อารมณโกรธ มีการพรรณนาในลักษณะการตัดพ้อ การเยาะเย้ย เสียดสีตลอดจนการด่าทอ ซึ่งจะปรากฏใน กาก็ สำนวนต่างๆ หลายสำนวน เช่น ตอนกาก็ ตัดพ้อพญาครุฑ ว่า

ข้ารู้แน่ว่ามีที่คู่ขึ้น
ถ้าแห่งหน้าก็แจ้งแต่จริงไป

หากแกลังอำทำอื่นมาแก้ไข
ใช้จะหวังเสน่ห์ไว้เมื่อไรมี

หรือตอนคนสรรพเยาะเย้ยเสียดสีพญาครุฑ ใน กลอนบทละครกา ก็ ว่า

เมื่อราตรีปักขีเข้าแนบเกล้า
ต่างชุดต่างชมภิรมย์นาง

ทิวาเราแนบน้องประคองข้าง
สิ้นคำอ้างกราบกับมบังคมไทย

และตอนที่พญาครุฑปริภาษนางกา ก็ ใน กา ก็ คำฉันท์ ว่า

จากกายกึ่งนาลิกา
อำเพอจิตที่เองเคย

ววยเสนหาห่อนเสพย์
บรู๋อิมในต้นหา

บทบรรยายอาภักปกิจยาของตัวละคร ในกา ก็ คำกลอน ของเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) บรรยายกา ก็ กับพญาครุฑ ดังนี้

พอมานพประสนันยา
ต่างองค์ต่างสัมผัสหทัยาบ
สองจิตสองคิดประจวบกัน
มีอาจยืนขึ้นจิตดำรงทรง
เข้าสู่อาสน์ไสยาสน์พรรณราย

ประหนึ่งว่าศรแผลงแย่งยิงกัน
ต่างกำซาบร้อนจิตคิดกระสัน
นางป่วนปั่นวันทระทวยกาย
ก็เลี้ยวองค์จรจรแล้วผันผาย
พระกรกายพักรอิ่งคำเนิงครวญ

บทบรรยายใน กากาติชาดก

พระยาสุบรรณนั้น เมื่อจะดิเตียนตนเอง จึงกล่าวนำเกลียด
เรามีร่างกายใหญ่เกินไปน่าชัง เราไม่มีความคิด เพราะไม่รู้สึกรักของหนัก
ของเบา เหตุมีสระใหญ่โต เพราะเหตุที่เรานำมานำไปซึ่งคนสรรพผู้
ซึ่งเป็นชู้กับภรรยาตน นั่งอยู่ระหว่างปีก ฉะนั้นนำเกลียดที่เรามี
ร่างกายใหญ่...

บทบรรยายเหตุการณ์ ใน สุสันธิชาดก

...ฝ่ายพระนางสุสันธิราชเทวี ในเวลาที่พระยาสุบรรณไปเล่นสกาแล้ว จึงลงจากวิมานเที่ยวเดินเล่นที่ชายฝั่งน้ำ ทอดพระเนตรเห็นนายสักคะ คนธรรพนั้นทรงจำได้ จึงตรัสถามว่า เจ้ามาได้อย่างไร เขาจึงกราบทูล เรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ พระนางปลอบโยนเขาว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าอย่าได้หวาดกลัว แล้วเอื้อมพระพาหาประคองขึ้นสู่วิมานให้นอน บนแท่นบันทม ในเวลาที่เขาสามารถหายเหน็ดเหนื่อย จึงประทาน โภชนะอันเป็นทิพย์ ให้อาบด้วยน้ำหอมอันเป็นทิพย์ ให้นุ่งห่มผ้า อันเป็นทิพย์ ให้ประดับตกแต่งด้วยของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์ แล้วให้นอนบนที่นอนอันเป็นทิพย์อีก เมื่อพระนางสุสันธิปฏิบัติ คนธรรพนั้นอยู่อย่างนี้ ในเวลาที่พระยาสุบรรณกลับมา ก็เอาช้อนเสีย ในเวลาที่ไม่ได้ก็ร่วมอภิรมย์กับคนธรรพนั้นด้วยอำนาจกิเลส...

บทเทศนาโวหาร ปรากฏใน กาภิก ขันนวนต่างๆ เช่น ตอนพญาครุฑเข้าหา นางกากี นางได้กล่าวเตือนสติพญาครุฑให้ระลึกถึงบาปบุญคุณโทษอันเกิดจากการประพฤติดังในกาภิก ขันนวนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ที่กล่าวว่า

ตอบรสพจนาวาที	ตัวเจ้านี้โอหังการ
ไม่เกรงพระภูบาล	ทั้งไภยพาลในอบาย
ถึงเป็นชายชาญสกา	ไม่เจตนาอย่าพักหมาย
ฝ่ายเจ้าก็เลิศชาย	สายสุริยวงศ์พงศ์เทวัญ
ส่วยทิพย์พิมานทอง	ฝูงนางน้องล้วนสาวสวรรค์
ไม่ควรมาผูกพัน	จะพากันดกนรกนาค

ใน กลอนบทละคร มีตอนที่ นางกากีชี้ให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมและ บาปกรรม ดังนี้

ปราณีน้องเกิดพระภูธร	จะหักหาญรอนรอนนั้นไม่ดี
ตัวข้าเป็นเมียเขา	เธอเล่าก็มีศักดิ์ศรี
ซึ่งจะร่วมรสประเวณี	เวราก็จะมีติดตัวไป

ท่านก็เป็นสุบันอันเรื่องเดช
มารักเมียท่านด้วยอันใด

ไม่ควรไว้ครเรศพิศไมย
ใครโลกย์จะหมิ่นนินทา

นอกจากนี้ใน กากีคำกลอน ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใช้เทศนา
โวหารที่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้น ดังนี้

เจ้าก็เป็นพญาครุฑอุดมเดช
เนาสถานพิมานทิพย์นิมพลี
ใยไม่ระวังองค์มาหลงผิด
เสพยาสมรมเยศกามา
ไม่ดีดอกจงมีมโนหน่วง
เจ้าเรื่องฤทธิ์ล้ำเลิศประเสริฐชาย
ล้วนสร้างค่านางสวรรค์อันเนื้อทิพย์
ซึ่งเมตตาว่าจะพาบินประคอง
ทั้งนทีสีขเรศสัตกัณฑ์
ก็ชอบค่าน้ำถ้อยสุนทรวอน

วิสัยเพศพงศ์ราชปักษี
เพราะบารมีอบรมสั่งสมมา
กำเรบจิตลุโลกด้วยโมหา
มิฉฉาจารย์พานกรรมเข้าใส่กาย
จะมีห้วงเหนียวรั้งไม่ห่างหาย
จะมุ่งหมายชมสถานพิมานทอง
จะยกหยิบที่ไหนก็ได้คล้อง
ไปเที่ยวท่องชมเชิงพระเมรุธร
ทุกสิ่งสรรพแสนสุขสโมสร
น้องนี้ไม่อย่ากรออย่าเจรจา

ข. การใช้ความเปรียบ วรรณกรรมเรื่อง กากี ผู้แต่งได้ใช้ความเปรียบ
โดยนำเอาสิ่งหนึ่งหรือเรื่องหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งที่ตนต้องการสร้างความเข้าใจหรือ
สร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น โดยใช้ความคิด
และจินตนาการจากความเปรียบนั้น ผู้วิจัยพบว่าในเรื่อง กากี สำนวนต่างๆ ใช้ความ
เปรียบเป็น ๓ ลักษณะ คือ ความเปรียบตามอุดมคตินิยม ความเปรียบโดยยกอุทาหรณ์
และความเปรียบเฉพาะตัวของกวี ซึ่งกวีได้ถ่ายทอดความเปรียบนั้นในรูปของอุปมา
และอุปลักษณ์ กล่าวคือ อุปมาเปรียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำ เหมือน ดุจ ปาน เพียง
ดั่ง ฯลฯ เป็นคำเชื่อม เช่น งามวิไลแลเล่ห์ดังเทวัน, ประไพพิศตรึงงามเพียงอัปสรสวรรค์
เป็นต้น อุปลักษณ์ เป็นการเปรียบที่นำมากล่าวเทียบกันที่ไม่มีคำเชื่อม เช่น คาง
คือคางราชสีห์ คอคือคออมฤต, พันด้าขลับคือ นิล เป็นต้น

ความเปรียบตามอุดมคติ เป็นการเปรียบตามแบบที่คิดว่าดีที่เคยรู้มาก่อนเช่น
เปรียบความงามของนางกากีตามแบบฉบับนางในวรรณคดี เปรียบเทพบุตรนางฟ้า
ให้มีความงามไร้ที่ติ เปรียบกับความงามของศิลปะประเภทจิตรกรรมและปฏิมกรรม

ดังตัวอย่าง

เธอมีองค์อัคเรศวิไลลักษณ์

ประไพพักตร์งามเพียงอัปสรสวรรค์

หรือเปรียบเทียบโกรธแค้นเป็นไฟหรือสายฟ้า เช่น

เมื่อนั้น

พระยาครุฑได้ฟังไม่กังขา

ดั่งศรศกปักกริ่งดั่งอุรา

ดั่งสายฟ้าฟาดซ้ำด้วยคำคม

ความเปรียบโดยยกอุทาหรณ์ เป็นการยกสิ่งที่จะเปรียบนำมาก่อนแล้วจึง
โยงไปสู่สิ่งที่ต้องการ ดังตัวอย่าง

ภาษาจะใช้สอยร่อยฉลวย

ถึงมาดหมายปรุงปรับเข้ากับที่

หาหายร่อยร่อยได้นั้นไม่มี

เหมือนนกก็ทำชั่วมีดมัวเมา

หรือในตอนที่พญาครุฑบริภาษนางกากีว่า

ช่วงชาติน้ำใจเหยิง

คือชลกลิ้งในใบบอน

ครั้งวายุพาจร

ก็กระหลอกระหลับหาย

ความเปรียบเฉพาะตัวก็ เป็นสิ่งที่กวีคิดขึ้นมาใหม่ ไม่เคยปรากฏในที่ใด
มาก่อน เช่นใน กาภิคำฉันท์ เปรียบสตรีเหมือนทางผ่านว่า

พงษ์พวงกัลยา กลโรงสุรา นักเลงทั้งหลาย

ใครถึงใครไป คำเข้าเพร่ากาย บ่ห่อนโหดหาย จากคนสักวัน

ประจูดศาลา ที่คนเจรจา ด้วยร้อยด้วยพัน

ใครถึงใครไป บมีค่านั้น ใจเบาใจพลัน อย่าพึงสมาคม

ใน ลิลิตกาก็ เปรียบพญาครุฑคือเรือจ้าง ดังตัวอย่าง

เจ็ดวันสมสวาสดีขึ้น

ชุกกัน

เกรงเกลือกนุชทรงครมภ์

ด่วนร้าง

เดจใจจากจอมขวัญ

เนตรพี่ มานา

ขุนครุฑคือเรือจ้าง

จอดใช้ฉับเฉียว

ผู้วิจัยได้ให้ข้อสังเกตในเรื่องการใช้ความเปรียบใน *กาพย์* สำนวนต่างๆ ไว้ว่า ความเปรียบที่พบมากที่สุด ได้แก่ ความเปรียบประเภทอุปมา ซึ่งจะปรากฏในเรื่อง *กาพย์* ทุกสำนวน ส่วนความเปรียบประเภทอุปลักษณ์นั้นจะมีมากใน *กาพย์คำฉันท์* และ *ลิลิตกาพย์* ทั้งชี้ให้เห็นว่าความเปรียบที่ปรากฏในเรื่อง *กาพย์* สำนวนต่างๆ นั้น มีทั้งความเปรียบที่ดำเนินตามรอยกวีโบราณ และความเปรียบที่กวีคิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ตลอดจนความเปรียบที่อ้างถึงสำนวนไทย ทำให้เข้าใจง่ายและเห็นภาพชัดเจน

ผู้วิจัยจึงสรุปเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องลักษณะการแต่ง *กาพย์* ไว้ว่า กวีใช้พรรณนาโวหารมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน *กาพย์คำฉันท์* รองลงไปที่อธิบายโวหารและเทศนาโวหารตามลำดับ และพบว่าความเปรียบที่พบมากที่สุดคือความเปรียบประเภทอุปมา ซึ่งมีในเรื่อง *กาพย์* ทุกสำนวน และรองลงมาคือความเปรียบประเภทอุปลักษณ์ ซึ่งมีมากใน *กาพย์คำฉันท์* และ *ลิลิตกาพย์*

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยกล่าวว่า ในด้านความแพร่หลายของเรื่อง *กาพย์* ในประเทศไทย พบว่าเรื่อง *กาพย์* ที่มาจากนิบาตชาดกเป็นเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลายทั่วประเทศ ทั้งในลักษณะที่เป็นวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง ตลอดจนการเล่าขานสืบต่อกันมา วรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรองเรื่อง *กาพย์* นั้นมีมากมายหลายสำนวน และสำนวนที่ได้รับความนิยมมากที่สุดเป็น *กาพย์* ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งมีผู้นำไปเป็นบทร้องมโหรี บทละครและเพลงกล่อมเด็ก นอกจากนี้ก็เป็น *กาพย์เห่เรือ*ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (กุ้ง) เป็นต้น

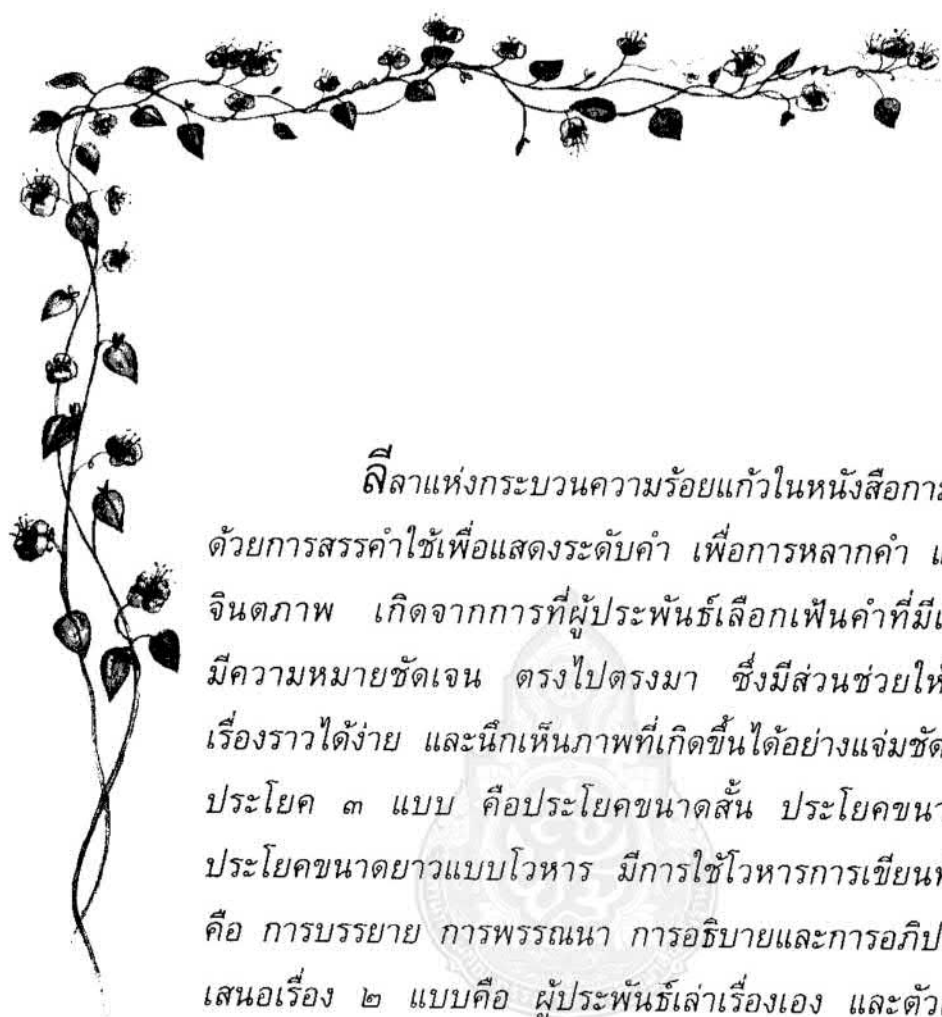
ในการศึกษาด้าน เนื้อหา พบว่า เรื่อง *กาพย์* มีเนื้อหาแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือเรื่อง *กาพย์* ที่มีลักษณะเป็นเรื่องสมบูรณ์และที่มีลักษณะเป็นเรื่องราวบางตอน *กาพย์* สำนวนต่างๆ ที่มีเนื้อหาสมบูรณ์นั้นจะมีโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร และสถานที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เนื้อเรื่องมีความแตกต่างกันมาก ซึ่งความแตกต่างนั้นเกิดจากการเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่องและการเพิ่มความ ส่วนเรื่อง *กาพย์* ที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องราวบางตอนนั้น พบว่าเป็นการนำเนื้อเรื่องตอนที่กวีสนใจมาแต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดใหม่ แสดงความสามารถของกวีและใช้ในโอกาสที่เหมาะสม

ในการศึกษาเรื่องลักษณะการแต่ง ผู้วิจัยพบว่าเรื่อง *กาภี* มีความแตกต่างกันในเรื่องกลวิธีการแต่งและการใช้ภาษา คือใช้กลวิธีการแต่งแบบนิทาน และการแต่งแบบนำเรื่องบางตอนมาขยายความเป็นบทประพันธ์ใหม่ เรื่อง *กาภี* ที่มีวิธีแต่งแบบนิทานนั้น มีความแตกต่างกันในกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีการดำเนินเรื่อง โดยกลวิธีการเล่าเรื่องไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนัก แต่กลวิธีการดำเนินเรื่องพบว่ามี ความแตกต่างกันในการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง ส่วนเรื่อง *กาภี* ที่มีการแต่งแบบนำเรื่องบางตอนมาขยายความนั้นเป็นการนำเรื่องเฉพาะตอนที่กวีสนใจ มาแต่งใหม่ เพื่อให้มีวรรณสทางภาษามากขึ้น

ในเรื่อง *การใช้ภาษา* พบว่ามีความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากการใช้สำนวนโวหาร ได้แก่ พรรณนาโวหาร บรรยายโวหาร เทศนาโวหาร และการใช้ความเปรียบเทียบ ความแตกต่างดังกล่าวเกิดจากรูปแบบของคำประพันธ์และความสามารถของกวี

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมที่ได้เค้าเรื่องมาจากนิบาตชาดกอื่นๆ นอกจากนี้ยังได้ให้ความรู้อันเป็นประโยชน์ลึกซึ้งในด้าน การศึกษาค้นคว้าสำรวจ ตลอดจนการวิเคราะห์พร้อมทั้งมีตัวอย่างประกอบมากมายที่ผู้สนใจน่าจะได้อีกจากเล่มที่สมบูรณ์ต่อไป

ลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วในหนังสือกามนิตประกอบด้วยการสรรคำใช้เพื่อแสดงระดับคำ เพื่อการหลากคำ และเพื่อแสดงจินตภาพ เกิดจากการที่ผู้ประพันธ์เลือกเฟ้นคำที่มีเสียงไพเราะ มีความหมายชัดเจน ตรงไปตรงมา ซึ่งมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ง่าย และนึกเห็นภาพที่เกิดขึ้นได้อย่างแจ่มชัด มีการสร้างประโยค ๓ แบบ คือประโยคขนาดสั้น ประโยคขนาดยาว และประโยคขนาดยาวแบบโวหาร มีการใช้โวหารการเขียนทั้ง ๔ แบบ คือ การบรรยาย การพรรณนา การอธิบายและการอุปมา มีกลวิธีเสนอเรื่อง ๒ แบบคือ ผู้ประพันธ์เล่าเรื่องเอง และตัวละครในเรื่องเป็นผู้เล่า

ลีลาแห่งกระบวนการร้อยแก้วในหนังสือกามนิต

สุภาพร มากแจ้ง*

กามนิต เป็นงานแปลของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ที่แปลจาก The Pilgrim Kamanita โดย John E. Logie จากเรื่องเดิมซึ่งเป็นภาษาเยอรมัน Der Pilger Kamanita ของ Karl Adolph Gjellerup ผู้เขียนชาวเดนมาร์ก เสฐียรโกเศศเป็นนักภาษาที่มีความสนักทางด้านภาษาอังกฤษ ส่วนนาคะประทีป มีความรู้แตกฉานในทางภาษาบาลีสันสกฤต เมื่อรวมความสามารถเฉพาะด้านของนักภาษาทั้งสองท่านมาไว้ในหนังสือ กามนิต แล้ว กามนิต จึงเป็นหนังสือแปลที่ประทับใจผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง และเป็นหนังสือที่ได้รับยกย่องว่าเป็นงานประพันธ์ชิ้นเอกที่เลิศด้วยคุณค่าทางการใช้ภาษา อันประกอบไปด้วยการเลือกเฟ้นถ้อยคำมาใช้ในการผูกประโยคและการใช้โวหารต่างๆ มีผู้นิยมอ่านมากและตีพิมพ์ขณะที่ผู้แปลยังมีชีวิตอยู่ถึง ๒๓ ครั้ง เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้นำมาเป็นหนังสืออ่านประกอบภาษาไทยสำหรับชั้นมัธยมศึกษาได้ตีพิมพ์อีกหลายครั้ง จึงทำให้ สุชาติ ลาวัลย์กุล สนใจทำการศึกษาวิจัย ลีลาแห่งกระบวนการร้อยแก้วในหนังสือกามนิต อย่างละเอียด เพื่อวิเคราะห์ลักษณะร้อยแก้วที่ติดันปรากฏในเรื่อง กามนิต เป็นงานวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยคาดว่าผลที่ได้รับจะสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าด้านการใช้ภาษาร้อยแก้วในวรรณคดีต่อไป

* รองศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี รายงานจาก สุชาติ ลาวัลย์กุล. "ลีลาแห่งกระบวนการร้อยแก้วในหนังสือกามนิต," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๒.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วในหนังสือกามนิต

๒. เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าด้านการใช้ภาษาร้อยแก้วในวรรณคดี

ต้นฉบับที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา ได้แก่ กามนิตภาคพื้นดินและภาคสวรรค์ ฉบับภาษาไทยที่แปลและเรียบเรียงโดยเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ซึ่งมูลนิธิเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปจัดพิมพ์ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๔๐

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วเรื่อง กามนิต ในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาความเป็นมาของหนังสือและประวัติผู้แปล
๒. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้ว
๓. ศึกษาวิเคราะห์การสรรคำใช้และการสร้างประโยค
๔. ศึกษาวิเคราะห์กลวิธีเสนอเรื่องและโวหารการเขียน
๕. สรุปผลการศึกษาค้นคว้าและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ในการศึกษาวิจัยผู้วิจัยนิยามความหมายของ ลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วว่า หมายถึง วิธีการเรียบเรียงความร้อยแก้ว ซึ่งประกอบด้วย

๑. การสรรคำใช้ ประกอบด้วย การสรรคำใช้เพื่อแสดงระดับคำ การสรรคำใช้เพื่อแสดงการหลាក់คำ การสรรคำใช้เพื่อแสดงจินตภาพ
๒. การสร้างประโยค ประกอบด้วย ประโยคขนาดสั้น ประโยคขนาดยาว ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร
๓. กลวิธีเสนอเรื่อง
๔. โวหารการเขียน ประกอบด้วย การบรรยาย การพรรณนา การอธิบาย และการอภิปราย

ผลการศึกษาวิจัย

๑. การสรรคำใช้

วรรณคดีเรื่องกามนิด มีการสรรคำใช้ ๓ ลักษณะ คือสรรคำเพื่อแสดงระดับคำสรรคำใช้เพื่อการหลាកคำ และสรรคำใช้เพื่อแสดงจินตภาพ

๑) การสรรคำใช้เพื่อแสดงระดับคำ

เป็นการเลือกคำใช้ให้เหมาะกับบุคคล โอกาส และสถานการณ์

ก. การสรรคำใช้ให้เหมาะกับบุคคล ในเรื่องนี้กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นตัวละครที่มีฐานะเลอเลิศกว่าบุคคลทั้งปวง เมื่อจะกล่าวถึงพระองค์ ผู้ประพันธ์จึงเลือกเฟ้นคำที่ใช้เฉพาะกับพระพุทธเจ้า ดังเช่นคำเรียกสิ่งของเครื่องใช้ของพระพุทธองค์ เช่น อาสนะรองนั่งของพระพุทธองค์ใช้ว่า พระนีสันทันถัด เรียกจีวรที่ใช้นุ่งห่มว่า พระอุตราสงค์ นอกจากนี้เมื่อกล่าวถึงกิริยาอาการของพระพุทธองค์ก็มีคำใช้เฉพาะ เช่น ศีรวินุตติ หมายถึง อาการพยักหน้า สมာธิบัลลังก์ คือท่านั่งขัดสมาธิ และพระมหาปริณิพพาน ใช้เรียกอาการดับขันธของพระพุทธองค์

ข. การสรรคำใช้ให้เหมาะกับโอกาส จะเห็นได้จากการใช้คำอาลปะนะหรือคำเรียก ซึ่งเป็นคำใช้เรียกผู้จะพูดด้วย เช่น ดูก่อนอาคันตุกะ เป็นคำเรียกที่ใช้ในกลุ่มบุคคลที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลย หรือ ดูก่อนพระ เป็นคำเรียกของกลุ่มบุคคลผู้ที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน แต่รู้ว่าคุณสนทนามีสถานภาพอย่างไร สำแดง... เป็นคำเรียกที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกภิกษุที่คุ้นเคย เช่นเรียกพระสารีบุตรและพระอานนท์ว่า สำแดงสารีบุตร, สำแดงอานนท์

ค. การสรรคำใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เป็นการเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตอนนั้นๆ เช่น เมื่อภริยาทั้งสองของกามนิตออกมาพบองค์ลิลลาลำลึงรอรับบิณฑบาตอยู่หน้าคฤหาสน์ของตน ก็ให้รู้สึกโกรธยิ่งนัก จึงร้องด่าด้วยคำหยาบคาย รุนแรง เช่น คนถ่อยไม่มียางอาย, เจ้าหัวขโมยหน้าด้านไม่มียาง ซึ่งเป็นคำด่าที่บ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกของผู้พูดได้เป็นอย่างดีว่ากำลังโกรธจัด คำด่าดังกล่าวจึงสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครขณะนั้น

๒) การสรรคำใช้เพื่อการหลากคำ

เป็นการใช้คำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน ในรูปคำที่แตกต่างกันออกไป การหลากคำใน กามนิต มักเป็นการหลากคำเรียกนามบุคคล โดยเฉพาะหลากคำเรียกนามพระพุทธเจ้า ซึ่งมีจำนวนมาก แบ่งตามความหมายได้ ๓ กลุ่ม คือ

ก. พระนามที่มีความหมายแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของพระพุทธรองค์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึง พระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง หรือ พระทศพล ซึ่งหมายถึงพระผู้ถึงพร้อมด้วยพระญาณ อันมีกำลังความหยั่งรู้ ๑๐ ประการ เช่น หยั่งรู้ในเหตุและสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ

ข. พระนามที่มีความหมายแสดงถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่มีแก่สรรพสัตว์โลก เช่น พระศาสดา อันหมายถึง อาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนที่ยิ่งใหญ่ พระบรมโลกนาถ คือพระผู้เป็นที่พึ่งอันยิ่งใหญ่แก่สัตว์โลก

ค. พระนามที่มีความหมายแสดงถึงประวัติราชตระกูล เช่น สมณโคดม อันหมายถึง ผู้แสวงหาความสงบ ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ (โคดม หมายถึง เชื้อสายพระอาทิตย์) พระมุนีตากยบุตร ซึ่งหมายถึง พระราชโอรสแห่งตระกูลศากยะ ผู้เป็นนักปราชญ์

การหลากคำนี้ นอกจากจะหลากคำเรียกชื่อแล้ว ยังมีการหลากคำเรียกเพื่อให้เห็นเป็นรูปลักษณะหรือความโหดร้ายของผู้ถูกเรียกอีกด้วย เช่น เรียกวาสฏีรู้ว่า นางผู้ทรงโฉม, นางผู้หาที่เปรียบมิได้, หรือเรียกองคุลิมาลว่า องคุลิมาลจอมโจร, องคุลิมาลมหาโจร, องคุลิมาลจอมโจรดุร้ายใจทมิฬ การหลากคำลักษณะนี้จึงแนะนำให้นึกเห็นภาพบุคลิก วัย เพศ และสถานภาพของบุคคลได้เป็นอย่างดี

๓) การสรรคำใช้เพื่อแสดงจินตภาพ

ถ้อยคำที่ผู้ประพันธ์เลือกใช้ใน กามนิต ส่วนใหญ่จะมีเสียงสัมผัสสระและพยัญชนะแทรกอยู่เกือบทุกวรรค แต่สัมผัสนี้ไม่ระบุตำแหน่งตายตัว ครั้นเมื่ออ่านออกเสียงจึงทำให้เสียงไพเราะกลมกลืนกันเป็นอย่างดี ก่อให้เกิดจินตภาพถึง ๖ ด้าน คือ จินตภาพด้านการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การสัมผัส การเคลื่อนไหว และความรู้สึก

ก. จินตภาพด้านการเห็น ผู้ประพันธ์เลือกเน้นถ้อยคำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจองกัน และการกล่าวเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพแจ่มชัดยิ่งขึ้น เช่น

ไม้ดอก...สลบีสีสดสดช้อยอรชร เสมือนรัตนกรรทองแก้วมณี แะให้นึกเห็นภาพดอกไม้
จำนวนมากมาย ซึ่งแต่ละดอกล้วนมีสีสันสดใสราวกับดวงแก้วมณี

ข. **จินตภาพด้านการได้ยิน** มักใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น กระซิกๆ
โฮ เผาะๆ หิงๆ อยู่ ถ้อยคำดังกล่าวช่วยให้ภาพที่ผู้อ่านนึกเห็นดูสมจริงยิ่งขึ้น

ค. **จินตภาพด้านการได้กลิ่น** ปรากฏเฉพาะกลิ่นหอม เช่น หอมฟุ้ง
หอมชื่น อบอวลหวานหอม

ง. **จินตภาพด้านการสัมผัส** ผู้ประพันธ์ใช้คำที่มีหน้าที่ขยาย มาขยาย
คำนาม ซึ่งคำขยายเหล่านั้นจะให้ภาพที่ชัดเจน เช่น หยาบกระด้าง แข็งแรงกระด้าง
อ่อนละมุน และนุ่มนวล

จ. **จินตภาพด้านการเคลื่อนไหว** มีทั้งการใช้คำซ้ำ เช่น ลีวๆ เรียว
วับๆ และคำซ้อน เช่น โปรยปราย ขยับเขยื้อน แพรวพราว ระยิบระยับ มาขยาย
คำนาม เพื่อจะให้ภาพที่นึกเห็นแจ่มชัดยิ่งขึ้น

ฉ. **จินตภาพด้านความรู้สึก** ปรากฏ ๒ ลักษณะด้วยกัน ลักษณะ
แรกเกิดจากการใช้ถ้อยคำที่บ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เช่น ปิติอิ่มเอิบใจ พิกัก
พิพ่วน อัดอั้นตันอก ลักษณะที่ ๒ เกิดจากข้อความที่มีน้ำเสียงบ่งบอกความรู้สึกต่างๆ
เช่น ดีใจ เสียใจ ภูมิใจ ดังเมื่อกามนิตกล่าวถึงแดนสุชาวดีด้วยความรู้สึกภูมิใจยิ่งที่ตน
ได้มาเกิดในแดนนั้น

จินตภาพทั้งด้านการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การสัมผัส การ
เคลื่อนไหว และความรู้สึก ส่วนใหญ่จะไม่ปรากฏตามลำพัง แต่จะปรากฏร่วมกัน
อย่างน้อย ๒ ด้านขึ้นไป เช่น ตอนพรรณนาถึงเบญจคีรีนครยามเย็น ประกอบด้วย
จินตภาพด้านการเห็น การเคลื่อนไหว การได้กลิ่น และเมื่อพรรณนาถึงความงดงาม
ตระการตาของแดนสุชาวดี ก็ใช้จินตภาพประกอบกันถึง ๕ ด้านคือ จินตภาพด้าน
การเห็น การสัมผัส การได้กลิ่น การเคลื่อนไหว และการได้ยิน การใช้จินตภาพลักษณะ
ผสมผสานดังกล่าวมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพได้ชัดเจน ทั้งภาพที่นึกเห็นนั้นก็
มีชีวิตชีวาสมจริงอย่างยิ่ง

การสรรคำใช้ทั้ง ๓ ลักษณะดังกล่าว ผู้ประพันธ์มักเลือกเฟ้นคำที่มีเสียง
ไพเราะ ความหมายชัดเจน ตรงไปตรงมา อันมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ง่าย
และนึกเห็นภาพที่เกิดขึ้นได้อย่างแจ่มชัด ดังตัวอย่าง

ณ พื้นชานดลิ่งอันลาดเอนขึ้นไป เป็นลานหญ้าผืนใหญ่ ราบรื่นขจีเขียวระตะดาษด้วยไม้ดอกบ้างกอบ้างชะลูดเรียวยาวพรรณ ขูช่อบุปผชาติเป็นชั้นๆ สลับสีสดช้อยยอรรชรเสมือนรัตนากองแก้วมณี บรรดาสีหลากหลายในมนุษย์โลกทั้งใหญ่น้อยพลอยขึ้นไปรวบสลอน ณ ลานนั้นแลสล้าง แต่ทว่าความแซ่แซ่กระดังแห่งดอกไม้ดุษฎีลักษณะ ที่มนุษย์อยู่เคยได้มา เป็นของอ่อนละมุนแมนสำลีนุ่มนมนำสัมผัส ส่งกลิ่น อบอวลหวานหอมจัดยิ่งกว่าความหอมแห่งน้ำหอมวิเศษที่บรรจุไว้ใน ภาชนะแก้วเจียรระไน และทรงความหอมตามธรรมชาติดอกไม้อันสดชื่น บริบูรณ์ทุกประการ (หน้า ๒๕๓)

ขณะพระองค์เสด็จมาใกล้เบญจคีรีนครคือราชคฤห์ เป็นเวลา จวนสิ้นทิวาวาร แดดในยามเย็นกำลังอ่อนลงสู่สมัยใกล้วิกาล ทอแสง แผ่ซ่านไปยังสาละเกษตร แลละลือเห็นเป็นทางสว่างไปทั่วประเทศ สุดสายตา ดูประหนึ่งมีหัตถ์ทิพย์มาปกแผ่อำนวยสวัสดิ เบื้องบนมีกลุ่ม เมฆเป็นคลื่นซ้อนทับสลักกันเป็นทิวแถว ต้องแสงแดดจับเป็นสีระยับ ะวับแววประหนึ่งเอาทรายทองไปโปรยปราย เลื่อนลอยลือๆ เรี่ยราย ขอบฟ้า ชาวนาและโคกก็เมื่อยลด้วยตราครุฑทำงาน ต่างพากันดุ่มๆ เดินกลับเคหสถานเห็นใดๆ เงามูไม่อันโดดเดี่ยวอยู่กอดเดี่ยวก็ดยาว ออกทุกที มีขอบปริมณฑลเป็นรัศมีแห่งสิริรุ่ง อันกำแพงเชิงเทินป้อม ปราการที่ล้อมกรุงรวมทั้งทวารบถทางเข้านครเล่า มองดูในขณะนั้น เห็นรูปเค้าได้ถนัดชัดแจ้งดังว่านิรมิตไว้ มีสมุทพุ่มไม้ดอกออกดอกโอบ อ้อมล้อมแน่นเป็นชนิด ถัดไปเป็นทิวเขาสูงตระหง่าน มีสีในเวลาตะวัน ยอแสงปานจะฉาบเอาไว้เพื่อแข่งกับแสงสีมณีวิเศษ มีบุษยราคบัณฑร วรรณและก่องแก้วโกเมน แม้วรวมกันให้พ่ายแพ้นั้น (หน้า ๓)

ครั้นแล้วสิ้นพระดำรัส สิ้นพระสุรเสียง หับพระโอษฐ์ หลับ พระเนตร พระอัสสาสะประสาทซึ่งเคยระบายตามธรรมดาค่อยๆ แผ่ว เบาลงๆ ทุกที แล้วก็สิ้นกระแสลมโดยพระอาการสงบ พระภิกษุ องค์หนึ่งประกาศว่าพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว

อนิจจา แสงเดือนเพ็ญผ่องกระจ่างจับพระพักตร์อยู่เมื่อกี้
ก็จางซีดขมุกขมัวลง ท้องฟ้าสลัวมัวพยับครีမ် อากาศเย็นเฉียบจับหัวใจ
น้ำค้างหยดเฝาะๆ เป็นหยาดน้ำตาแห่งสวรรค์ เกสรดอกกรังร่วงพुरु
เป็นสายสหัสธาราสรงพระพุทธรูจีระ จักจั่นเรไรส่งดงเจียบดูไม่มีแกใจ
จะทำเสียงธรรมชาติ รอบข้างต่างสลดหมดความคึกคะนองทุกสิ่งทุกอย่าง
แล้วจึงมีเสียงกระซิกๆ สะอื้นให้แห่งพระภิกษุสงฆ์ ฝ่ายพวกมัลลสะก็
ร้องไห้โศกสั่นสมฤดี (หน้า ๔๘๓)

๒. การสร้างประโยค

ผู้วิจัยพบว่า ผู้ประพันธ์สร้างประโยคขึ้นใช้ ๓ แบบ คือประโยคขนาดสั้น
ประโยคขนาดยาว และประโยคขนาดยาวแบบโวหาร โดยประโยคแต่ละแบบจะใช้
แตกต่างกันดังนี้

๑) ประโยคขนาดสั้น

ประโยคขนาดสั้นจะปรากฏแทรกอยู่ในบทสนทนา มีด้วยกันหลายลักษณะ
ลักษณะแรกเป็นประโยคคำถาม เช่น อะไรคือโลก ลักษณะต่อมาเป็นประโยคคำสั่ง
เช่น จงฟังหน่อย ลักษณะสุดท้ายแสดงการตอบรับหรือปฏิเสธ เช่น เห็นแล้วผู้เจริญ
นอกจากนี้ประโยคขนาดสั้นยังใช้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น เห็นพวกโจร
เห็นบ้านบิดา เห็นห้องลูก หรือใช้กล่าวถึงการกระทำที่เกิดขึ้นและจบลงอย่างรวดเร็ว
เช่น ฉันทรงศีระ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ประโยคขนาดสั้นจะไม่ปรากฏตามลำพัง แต่จะปรากฏ
ร่วมกับประโยคขนาดยาวและประโยคขนาดยาวแบบโวหารเสมอ รวมทั้งจะพบในบท
สนทนามากกว่าการพรรณนาให้เห็นภาพ

๒) ประโยคขนาดยาว

ประโยคขนาดยาวปรากฏใช้ ๓ ลักษณะ คือ

ก. ลักษณะขนานความ ซึ่งมักมีสันธานคู่เชื่อมแสดงความคล้ายคลึงกัน
เช่น อันว่าพระอาทิตย์จะอัสดงลงฉันใด สำหรับพระตถาคตในขณะนี้ฉันนั้น

ข. สมดุลในเนื้อความ เช่น ศาสตาย่อมไม่กระหายอยากได้ศิษย์ แต่ศิษย์ย่อมกระหายอยากได้ศาสตา

ค. ลักษณะขัดความ เช่น ข้าพเจ้ากระโดดพรวดออกไประวางเสา เพื่อสูดอากาศกลางคืนที่สดใสให้โล่งอก

ประโยคขนาดยาวทั้ง ๓ แบบมีลักษณะร่วมคือ แสดงความเป็นเหตุผล

๓) ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร

ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร ปรากฏใช้ ๕ ลักษณะ คือ

ก. รวมเนื้อความ ซึ่งมีรายละเอียดในประโยคสัมพันธ์กันหลายลักษณะ เช่น สัมพันธ์กันทางเวลา เหตุผล มีความหมายทำนองเดียวกัน ขัดแย้ง ต่างเป็นตัวเลือก และขยายความ

ประโยครวมเนื้อความที่มีความสัมพันธ์กันทางเวลา เป็นประโยคที่มีเนื้อความย่อยในประโยคสัมพันธ์กัน เนื่องจากเวลาที่เหตุการณ์นั้นๆ เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกัน เช่น

ขณะที่พระองค์เสด็จมาใกล้เบญจคีรีนคร คือราชคฤห์ เป็นเวลา จวนสิ้นทิวาวาร แดดในยามเย็นกำลังอ่อนลงสู่สมัยใกล้วิกาล ทอแสงแผ่ซ่านไปยังสาละเกษตร แลละลือเห็นเป็นทางสว่างไปทั่วประเทศ สุดสายตา ดูประหนึ่งมีหัตถ์ทิพย์มาปกแผ่อำนวยสวัสดิ (หน้า ๓)

ประโยครวมเนื้อความที่มีความสัมพันธ์กันทางเหตุผล เป็นประโยคที่กล่าวถึงเหตุการณ์หลายๆ เหตุการณ์ที่มีสาเหตุและผลลัพธ์สัมพันธ์กัน เช่น

พอถึงเวลาเปิดประตูเมือง กามนิตก็วิ่งไปตามทางที่หญิงแก่บอกไว้ อารามจะไปให้ถึงเร็วไม่ดูเหน็ดได้ พุงชนเด็กหกหล่มสองสามคน แล้วโดนหญิงคนหนึ่งกำลังล้างชามอยู่ข้างถนนจนชามกลิ้งตกแตก ถัดจากนั้นไปโดนคนหาบน้ำ (หน้า ๒๓๗)

ประโยครวมเนื้อความที่สัมพันธ์กันโดยมีความหมายทำนองเดียวกัน เป็นประโยคที่มีใจความย่อยๆ แสดงความหมายสอดคล้องกัน เช่น

ข้าพเจ้าออกอุทานโดยไม่ตั้งใจว่า แม่คงคาในสวรรค์ และใน
บัดนั้นเองรู้สึกเหมือนว่าความอัดอั้นตันนอกค่อยเบาบางลงชั่วขณะหนึ่ง
แล้วกลับเต็มตันตันใจจนน้ำตาไหลรินออกมาอุ่นๆ (หน้า ๑๙๑)

ประโยครวมเนื้อความที่มีความสัมพันธ์กันทางขัดแย้ง เป็นประโยคซึ่งใช้
ถ้อยคำที่มีความหมายตรงข้ามกัน แสดงการกระทำที่ขัดแย้งกัน เช่น

พระพรหมสร้างโลกให้มีขึ้น แล้วก็ทำลายให้สูญหายไป แล้ว
สร้างใหม่ แล้วก็ทำลายไปหมุนเวียนกันอย่างนี้ไม่มีสิ้นสุด (หน้า ๑๐๗)

ประโยครวมเนื้อความที่มีความสัมพันธ์กันโดยต่างเป็นตัวเลือก เป็น
ประโยคที่มีข้อความส่วนหลังของประโยคต่างเป็นตัวเลือก เช่น

ล่วงมาสักชั่วโง่งมสาตาเคียวกลับมา มีอาการกิริยาเป็นคนละคน
หน้าซีดบุดบึ้งเข้ามาหากัน กระแทกตัวลงเก้าอี้ตัวดำ ถอนใจใหญ่
คร่ำครวญว่า เขาเป็นคนมีทุกข์ร้อนที่สุดในกรุงโกสัมพี คือจะต้อง
พลัดตกจากตำแหน่งสูงลงไปเป็นยาจก หรือยิ่งไปกว่านั้นจะต้องโทษ
ขังคุกเข้าเครื่องจองจำ หรือไม่เช่นนั้นก็ถูกเนรเทศ (หน้า ๔๒๗)

ประโยครวมเนื้อความที่มีความสัมพันธ์กันทางขยายความ เป็นประโยคที่มี
ใจความย่อยๆ ขยายใจความหลักของประโยค ซึ่งใจความย่อยนั้นสัมพันธ์กันใน
หลายลักษณะ เช่น

อุทยานหนึ่งงามมาก ตั้งอยู่ริมฝั่งอันสูงของแม่น้ำคงคา มี
ต้นไม้ใหญ่ใบครีมี มีสระบัวขนาดใหญ่ มีศาลาพักอาศัยและซุ้ม
มะลิเลื้อย ซึ่งในเวลานั้นประชาชนพากันไปเที่ยวหาความสำราญใจกัน
เกลื่อนกล่น (หน้า ๒๙)

ข. จำแนกแล้วสรุปความ เมื่อกล่าวถึงรายละเอียดแล้วจะมีการสรุป
ความตอนท้ายประโยคหลายลักษณะคือ ให้เหตุผล ข้อคิด ข้อสังเกต คำจำกัดความ
คำถาม คำสั่ง การตัดสินใจ การคาดคะเน และข้อเสนอแนะ

ประโยคนาถยาวแบบโวหาร ประเภทจำแนกแล้วสรุปความ มักจะปรากฏในการเล่าเรื่องหรือสนทนา การสรุปความจะเป็นแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้พูดเป็นสำคัญ ดังตัวอย่าง

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นเหตุผล เช่น

ครั้งแรกจำเดิมแต่ได้เห็นหน้าวาสฏฐีในกุบข้าง ก็ใจหายสุดแสนโหม่นสครั้งหนึ่งแล้ว ครั้นมาได้เห็นศรัทธาซึ่งแรงกำลังจิกฉีกเนื้อกินจนหมดสิ้น เหลือแต่กะโหลกจนจำไม่ได้ แต่ก็ยังมีเส้นผมและหมวดเคราเหลืออยู่บ้าง ความสลดใจยิ่งทับทวีเข้ามาอีก เพราะคนเหล่านี้ข้าพเจ้าเคยร่วมกินร่วมพูดกันมา (หน้า ๑๒๗)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นข้อคิด เช่น

ดูก่อนภราดา. ถ้าท่านได้เคยเห็นแล้วซึ่งเขาเหล่านี้ในขณะที่นั่งอยู่หรือเคลื่อนคล้อยไปตามถนน ชม้อยชายตาทำกิริยาหัวร่อต่อกระซิกแสร้งจะน่ารัก นั่นคือโหมเพเลิงความพึงใคร่ของผู้กำัดรักให้แข็งแรงยิ่งขึ้น (หน้า ๑๓๗)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นข้อสังเกต เช่น

ถ้าพิจารณาโดยตรงที่เชื่อมแล้ว จะเห็นว่าเนื้อทองเป็นสีแดงมากกว่าสีทองของเมืองเรา เพราะช่างทองเมืองเราประสมเงินมากกว่าทองแดง ทั้งฝีมือช่างก็หยาบกว่า แสดงว่าฝีมือช่างชนิดที่เป็นเมืองอยู่ใกล้เขา (หน้า ๒๘๗)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความแสดงการตัดสินใจ เช่น

ดูก่อนภราดา มีกิริยาที่ไม่ทันจะรู้สึกรักใคร่ก็ทำให้รักบ้านมิได้ เหลียวดูรอบห้องทั้งสี่ด้านจะหาความสำราญเจริญใจสักนิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเต็มใจออกเดินทางไปด้วยเมืองไกลยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน (หน้า ๑๔๑)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นการให้คำจำกัดความ เช่น

พระสมณโคตมพระองค์นี้ มีเกียรติศัพทอันดั่งงามเฟื่องฟู
ทั่วไปว่า เป็นพระผู้ซึ่งไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้บริสุทธิ์
รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ตรัสรู้
มีปรีชาสามารถ คือพระพุทธเจ้า (หน้า ๒๐๙)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นการคาดคะเน เช่น

เมื่อท่านเห็นบังคับไม่ได้ก็เปลี่ยนเป็นขู่ ที่สุดเห็นว่าไม่สำเร็จ
ก็กลายเป็นปลอบ เตือนสติว่าที่บิดามารดาของข้าพเจ้าตั้งใจให้ข้าพเจ้า
มาเมืองนี้ ก็เพราะเชื่อว่าข้าพเจ้าต้องได้รับความคุ้มครองจากท่าน
เพราะฉะนั้นการกลับก็จะต้องกลับกับท่าน (หน้า ๕๗)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นการถาม เช่น

ดูก่อนมหาราช หากพระองค์ทอดพระเนตรเห็นองคุลิมาล
ปลงผมและหนวด นุ่งห่มกาสาฬพัสตร์ ละเลิกการฆ่าฟันปล้นสะดมได้
เด็ดขาด ถือนมกน้อยบริโภคอาหารแต่มือเดียว ประพฤติตนอยู่ในทาง
ที่ชอบ มุ่งแต่ทางบุญกุศล ดังนี้พระองค์จะทำประการไร (หน้า ๔๓๓)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นคำสั่ง เช่น

ภิกษุทั้งหลาย บางที่ท่านทั้งหลายจะนึกว่าพระธรรมนั้นขาด
ศาสนาเสียแล้ว ท่านไม่มีศาสดาต่อไปแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่าน
อย่าพึงคิดอย่างนี้ ธรรมที่เราแสดงไว้เมื่อล่วงไปจักเป็นศาสดาของ
พวกท่าน เพราะฉะนั้นท่านอย่าพึงยึดเอาสิ่งภายนอกเป็นที่พึ่ง
จงถือพระธรรมเป็นที่พึ่งให้มั่น พระธรรมนั้นจะเป็นความสว่าง
แก่ท่านเอง จะเป็นที่พักแก่ตนเอง (หน้า ๔๗๙)

ประโยคจำแนกแล้วสรุปความเป็นข้อเสนอนั้น เช่น

ในพระสูตรก่อนนั้น ทักข์ซึ่งกล่าวถึงมักกล่าวกันว่าเป็นของ
พระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าหน้าที่กำหนดไว้เพื่อใช้แก่โจร เป็นต้นว่า
ตัดแขนขาและจมูก เอาลงหม้อน้ำเดือด เอาน้ำมันยางเดือดราดคอ
ปากมังกร (เห็นจะเอาอะไรยัดให้ปากอ้า) ดอกเล็บ รังแขนขาให้คราก
 ฯลฯ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสมควรพอที่ผู้เป็นโจรจะต้องหลบหลีก
อย่าให้เขาจับได้ (หน้า ๑๐๗)

ค. การพูดให้ดีความ เป็นประโยคที่กล่าวอย่างมีชั้นเชิงไม่กล่าวตรงไป
ตรงมา ผู้อ่านต้องใช้ความรู้ความคิดและประสบการณ์ช่วยพิจารณาอย่างถี่ถ้วน จึงจะ
เข้าใจความหมายที่แท้จริง ปรากฏ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การดีความโดยแสดงแนวเทียบ
และการดีความโดยอิงแนวเทียบ ดังตัวอย่าง

ประโยคดีความโดยแสดงแนวเทียบ เช่น

อนิจจานอโสภของเรานี้หนอ บัดนี้มากลายเป็นเหมือน
เกาะที่จมหายลงไปในทะเลเสียแล้ว (หน้า ๗๓)

ประโยคดีความโดยอิงแนวเทียบ เช่น

ทหารเหล่านี้พระราชาก็ประทานเกียรติยศ ประชาชนก็บูชา
จินตาก็กล่าวขวัญเป็นบทเพลงเย็นยอ จึงเป็นการสมควรแล้วที่จะ
ขนานนามว่า มงกุฎดอกไม้หลายสีของกรุงอุษเชนีที่สถิตเหนือ
ฐานศิลา กระทำให้แคว้นใกล้เคียงต่าง ๆ อัจฉากรุงอุษเชนี
เป็นกำลัง (หน้า ๑๓๙)

ง. ทวีความ ประโยคทวีความเป็นประโยคที่ค่อยๆ ทวีความสำคัญขึ้น
เป็นลำดับ ข้อความสำคัญที่สุดจะอยู่ในตอนจบของประโยค เช่น

ความบันเทิงสุขของมนุษย์ร้อยเท่า เป็นความบันเทิงสุขของ
บุพพะเปตะบุรุษบนสวรรค์ ความบันเทิงสุขของบุพพะเปตะบุรุษใน
สวรรค์ร้อยเท่าเป็นความบันเทิงสุขของเทวดาสามัญ ความบันเทิงสุข

ของเทวดาสามัญร้อยเท่าเป็นความบันเทิงสุขของพระอินทร์ ความ
บันเทิงสุขของพระอินทร์ร้อยเท่าเป็นความบันเทิงสุขของพรหม นี่คือ
ความบันเทิงสุขอันเลิศ (หน้า ๒๒๗-๒๒๘)

จ. คำถามที่รู้คำตอบคืออยู่แล้ว เป็นการใช้ประโยคคำถามซึ่งโดยแท้จริง
แล้วมิได้ต้องการคำตอบ แต่ต้องการสร้างความสนใจจากผู้ฟัง เช่น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันใบไม้ที่เราทำไว้นี้กับใบไม้ที่มีอยู่
ในป่าโน้น ช่างไหนจะมากกว่ากัน (หน้า ๓๘๑)

ประโยคทวิความและประโยคคำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้วเป็นประโยคที่ปรากฏ
น้อยแต่ก็ช่วยสร้างความสนใจจากผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

ในด้านความนิยมใช้ประโยคแบบต่างๆ ผู้วิจัยพบว่าประโยคขนาดยาวแบบ
โวหารลักษณะรวมเนื้อความและจำแนกแล้วสรุปความ นิยมใช้มากที่สุด และมักปรากฏ
อยู่ในโวหารการเขียนทั้ง ๔ แบบ คือ การบรรยาย การพรรณนา การอธิบาย และ
การอภิปราย ส่วนประโยคที่ใช้บ่อยที่สุดคือประโยคคำถามที่รู้คำตอบคืออยู่แล้ว

๓. กลวิธีเสนอเรื่อง

กามนิด มีกลวิธีเสนอเรื่อง ๒ แบบ คือผู้ประพันธ์เล่าเรื่องเอง และตัวละคร
ในเรื่องเป็นผู้เล่า ซึ่งทั้ง ๒ วิธีนี้นำมาใช้ได้กลมกลืนสอดคล้องประสานกันเป็นอย่างดี กล่าวคือ
ผู้ประพันธ์เล่าเรื่องเองในตอนเชื่อมต่อเหตุการณ์และตอนจบซึ่งตัวละครเอกตายทั้งคู่
ตอนดำเนินเรื่องทั้งหมดใช้กลวิธีเสนอเรื่องแบบให้ตัวละครในเรื่องเป็นผู้เล่า คือกามนิด
เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตนในภาคพื้นดิน ส่วนในภาคสวรรค์วาสินธุเป็นผู้เล่าประสบการณ์
ของตนนับตั้งแต่ได้ร่ำลาจากกามนิดแล้ว

๔. โวหารการเขียน

๑) การบรรยาย

กามนิด ดำเนินเรื่องด้วยการเล่า การบรรยาย จึงเป็นโวหารที่ใช้มากที่สุด
ทั้งยังมีกลวิธีการบรรยายหลายลักษณะ เช่น บรรยายตามลำดับเหตุการณ์ บรรยาย

โดยแทรกพรรณนาหรืออธิบาย บรรยายโดยการสร้างภาพ และบรรยายโดยใช้แนวเทียบ ผู้ประพันธ์จะใช้กลวิธีการบรรยายแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับเรื่องราวที่ต้องการเสนอ เช่น ถ้าต้องการเล่าเรื่องและให้นึกเห็นภาพประกอบหรือเกิดอารมณ์ร่วมตามไป จะใช้กลวิธีการบรรยายแบบแทรกพรรณนา เมื่อต้องการเล่าเรื่องที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้นก็จะใช้กลวิธีบรรยายแบบใช้แนวเทียบ ถ้อยคำที่ใช้ในการบรรยายจะเป็นคำที่แสดงความหมายชัดเจนตรงไปตรงมา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้แจ่มแจ้งที่สุด ส่วนประโยคที่ใช้ในการบรรยายจะมีทั้ง ๓ ลักษณะ คือประโยคขนาดสั้น ประโยคขนาดยาว และประโยคขนาดยาวแบบโวหาร แต่ที่นิยมมากคือประโยคขนาดยาวแบบโวหารประเภทรวมเนื้อความและจำแนกแล้วสรุปความ ทั้งนี้เพราะลักษณะของประโยคดังกล่าวสามารถให้รายละเอียดได้มาก

๒) การพรรณนา

การพรรณนาเป็นโวหารที่เด่นที่สุดในกามนิธ เนื่องจากผู้ประพันธ์พิถีพิถันเป็นพิเศษในการเลือกเฟ้นถ้อยคำที่มีเสียงไพเราะ ความหมายชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพ หรือเกิดอารมณ์คล้อยตามได้ง่าย ทั้งยังแทรกโวหารภาพพจน์ประเภทอุปมาและอุปลักษณ์ อันมีส่วนช่วยให้นึกเห็นภาพต่างๆ ได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เช่น ในภาคพื้นดินเมื่อพรรณนาถึงบรรยากาศของเบญจคีรีนครในยามเย็น ผู้ประพันธ์จะเลือกใช้คำง่ายๆ และให้นึกเห็นภาพด้วยการเปรียบเทียบเชิงอุปมา ซึ่งทำให้รู้สึกว่าคุณสามารถสัมผัสบรรยากาศเหล่านั้นได้ชัดเจน ส่วนในภาคสวรรค์นั้น เมื่อพรรณนาถึงความงดงามตระการตาของสุชาวดีภูมิก็เลือกใช้คำที่มีเสียงไพเราะ รูปคำหรูหรา ศักดิ์ศรีของคำโอ้อำนับว่าเลือกใช้คำได้เหมาะกับกาลเทศะและบุคคล ครั้นเมื่อพรรณนาถึงธรรมชาติในกาลที่พระบรมศาสดาเสด็จเข้าสู่พระมหาปรินิพพานก็เลือกใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านสัมผัสได้ถึงบรรยากาศอันเศร้าสลด และเกิดอารมณ์ร่วมตามไปด้วย

กลวิธีการพรรณนาที่ปรากฏไว้มี ๒ ลักษณะ คือเสนอภาพก่อนแล้วจึงให้รายละเอียด และให้รายละเอียดก่อนแล้วจึงสรุปเป็นภาพ ซึ่งกลวิธีดังกล่าวมีการให้รายละเอียดที่ต่างกัน กล่าวคือให้รายละเอียดโดยแยกพรรณนาเป็นส่วนๆ นำลักษณะเด่นๆ ของสิ่งที่จะพรรณนามากล่าว วิธีนี้ปรากฏมากที่สุด และเสนอรายละเอียดตามลำดับ ในการพรรณนານี้ มักจะใช้ประโยคขนาดยาวแบบโวหารประเภทรวมเนื้อความ

และจำแนกแล้วสรุปความ เนื่องจากประโยคลักษณะดังกล่าวมีใจความย่อยๆ หลายใจความขยายแก่กัน การให้รายละเอียดทำได้ชัดเจน จึงเหมาะสำหรับการพรรณนา

การพรรณนาส่วนใหญ่จะไม่ปรากฏตามลำพัง แต่จะปรากฏร่วมกับโวหารการเขียนชนิดอื่นๆ เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้ร่วมกับการบรรยายมากที่สุด อาจมีปรากฏตามลำพังอยู่บ้างเมื่อเกริ่นนำเรื่อง ซึ่งมักจะเป็นการพรรณนาฉาก

๓) การอธิบาย

ผู้ประพันธ์นิยมใช้การอธิบายเมื่อกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนต่างๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้นและมองเห็นเป็นรูปธรรม ด้วยวิธีการยกตัวอย่างการเปรียบเทียบความเหมือนหรือความแตกต่าง การชี้สาเหตุและผลลัพธ์ที่สัมพันธ์กัน การอธิบายตามลำดับขั้น การกล่าวซ้ำด้วยถ้อยคำที่แปลกออกไป และการให้นิยาม โดยจะใช้วิธีใดเพียงวิธีเดียวหรือใช้หลายๆ วิธีผสมผสานกันไป และจะใช้กลวิธีแบบใดอธิบายนั้นขึ้นอยู่กับเรื่องราวที่ต้องการเสนอ กล่าวคือ ถ้าต้องการอธิบายเรื่องที่ไม่ยากนัก จะใช้กลวิธีอธิบายแบบใดแบบหนึ่งเพียงแบบเดียว เช่น ใช้กลวิธีการอธิบายตามลำดับขั้น เมื่ออธิบายถึงการเล่นกระทุ่มและสาดน้ำ ซึ่งเป็นกีฬาที่กำลังนิยมอยู่ในกรุงอุษเชนีสมัยนั้น แต่ถ้าเป็นเรื่องหลักธรรมคำสอนที่เข้าใจยาก จะใช้กลวิธีการอธิบายแบบผสมผสาน เช่น ตอนอธิบายถึงรหัสยลัทธิ อันเป็นลัทธิความเชื่อของโจร ผู้ประพันธ์จะให้นิยามสิ่งที่จะอธิบายก่อน แล้วจึงยกตัวอย่างชี้แจงให้เห็นจริง นับว่าเป็นการใช้กลวิธีการอธิบายแบบผสมผสานได้อย่างกลมกลืน

ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในการอธิบายจะเป็นคำที่แสดงความหมายชัดเจนตรงไปตรงมา ส่วนประโยคที่ใช้มักจะเป็นแบบประโยคนาถยาวแบบโวหาร ประเภทรวมเนื้อความและจำแนกแล้วสรุปความ

๔) การอภิปราย

การอภิปรายเป็นกลวิธีการเขียนที่ปรากฏเมื่อต้องการเชิญชวนให้เห็นผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน หรือชี้แจงให้เห็นถึงผลเสียที่จะได้รับเมื่อต้อตึงฝ่าฝืนต่อหลักธรรมคำสอนอันเป็นสัจธรรม

กลวิธีการอภิปรายที่ใช้จูงใจให้เห็นคล้อยตามมีทั้งการแจกแจงเหตุผล และยกอุทาหรณ์ประกอบเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นจริง ถ้อยคำที่ใช้อภิปรายจะเป็นคำที่แสดงความหมายชัดเจน ส่วนการผูกประโยคมักจะเป็นแบบประโยคขนาดยาวลักษณะขนานความและสมดุลในเนื้อความ เช่น

ตราบใดความดีนรณเพื่อความอยากได้ใครเป็นอยู่ยังมีได้ถูก
ทั้งถอนกระทั่งราก ตราบนั้นทุกชั่วย่อมติดตามไปด้วยทุกขณะ...
ตราบใดยังปล่อยให้ความดีนรณนี้เืองงามอยู่เสมอ ตราบนั้นทุกชั่วยัง
คงทับถมหนาแน่นอยู่

หรือ

บรรดาสิ่งที่ยึดถือรักใคร่อย่อมมีอันต้องจากไป ธรรมดาย่อมเป็นธรรมดาฉะนั้น

โวหารการเขียนที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ การบรรยาย การพรรณนา การอธิบาย และการอภิปราย มักไม่ปรากฏตามลำพัง แต่จะปรากฏร่วมกันเสมอ เช่น ในการเล่าเรื่อง ถ้าต้องการแทรกสาระบางประการประกอบ จะใช้การบรรยายร่วมกับการอธิบาย ขณะเดียวกันถ้าต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องราวได้แจ่มแจ้ง ทั้งยังนึกเห็นภาพที่เกิดขึ้น ได้อย่างแจ่มชัด หรือเกิดอารมณ์คล้อยตาม ก็ใช้การพรรณนาผสมผสานรวมไปด้วย จะเห็นได้ว่าโวหารการเขียนชนิดใดใช้ร่วมกับชนิดใดนั้นขึ้นอยู่กับเรื่องราวที่ต้องการเสนอเป็นสำคัญ

กล่าวโดยสรุป กามนิต เป็นวรรณคดีที่มีการสรรคำที่มีเสียงไพเราะ ความหมายชัดเจน ได้ทั้งรสคำและรสความ มาผูกเป็นประโยคหลายแบบ เช่น ประโยคขนาดสั้น ประโยคขนาดยาว ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร และนำประโยคเหล่านั้นมาเรียบเรียงให้สัมพันธ์กับเรื่องราวที่ต้องการเสนอ เช่น ในการพรรณนา ผู้ประพันธ์มักใช้ประโยคขนาดยาวแบบโวหาร ประเภทรวมเนื้อความหรือจำแนกแล้วสรุปความ ทั้งนี้เพราะลักษณะของประโยคดังกล่าวสามารถให้รายละเอียดได้มาก และถ้อยคำที่สรรมาผูกประโยคก็มักแพรวพราวด้วยเสียงสัมผัสและความเปรียบเทียบ อีกทั้งแสดงความหมายชัดเจน จึงเหมาะจะใช้ในการเขียนเชิงพรรณนา

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การสรรคำใช้ การสร้างประโยค และโวหารการเขียนใน *กามนิต* มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันโดยตลอด ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้ *กามนิต* เป็นที่ประทับใจผู้อ่านและเป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่ยอดเยี่ยมเรื่องหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะสำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเรื่อง *กามนิต* ของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปไว้ ๒ ประเด็น ได้แก่

๑. การศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีการสรรคำเพื่อเสียงใน *กามนิต* เนื่องจาก *กามนิต* เป็นวรรณคดีร้อยแก้วที่ผู้ประพันธ์พิถีพิถันในการเลือกเฟ้นถ้อยคำที่เหมาะสมทั้งเสียงและความหมาย

๒. การศึกษาวรรณคดีเรื่อง *กามนิต* ในลักษณะของนวนิยายอิงธรรมชาติ

สามก๊กเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการทำสงคราม นักปราชญ์จีนผู้แต่งประสงค์จะให้เป็นตำราสำหรับศึกษาอุบายการเมืองและการสงครามที่ใช้มาตั้งแต่สมัยราชวงศ์เหม็ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชกุศโลบายที่จะปลูกขวัญทหาร ข้าราชการ และประชาชนให้อีกheimเลิกลัวตกกลัวพม่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แปลเป็นภาษาไทย สามก๊กจึงเป็นเสมือนตำราพิชัยสงครามที่เจ้านายและขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ต้องศึกษา

วิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอก ในวรรณคดีเรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

พิศวาท คะลีลวัน*

ในกระบวนหนังสือแปลจากวรรณกรรมจีนทั้งหมด สามก๊ก ได้รับความนิยมสูงสุด มีการแปลเป็นภาษาต่างๆ จนได้ชื่อว่าเป็น The Great Production By Pen หรือ ผลิตรายงานอันยิ่งใหญ่ทางปากกา สิ่งที่น่าสนใจมากที่สุด ใน สามก๊ก คือพฤติกรรม หลากหลายของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านได้รับทั้งอรรถรสและภูมิปัญญา ตัวละครสำคัญของ สามก๊ก ล้วนมีบทบาทอันเป็นคดีน่าศึกษาทั้งสิ้น การอ่าน สามก๊ก อย่างวิเคราะห์ จะทำให้เข้าใจลักษณะนิสัย ความซับซ้อนของจิตใจมนุษย์ และกระบวนความคิดอัน แยกคาย ด้วยเหตุนี้ พันโทหญิงทัศนศรี โสมะเกษตริน จึงได้ทำวิจัย เรื่อง วิเคราะห์ ความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอกในวรรณคดีเรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยา พระคลัง (หน) เพื่อศึกษาความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอกในเรื่อง สามก๊ก ตามตำราพิชัยสงครามของซุนวูและตำราการนำทหารในปัจจุบัน ในการวิจัยผู้วิจัย มีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

* อาจารย์ภาษาไทย โรงเรียนมดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ๔ รายงานจาก พันโทหญิง ทัศนศรี โสมะเกษตริน. "วิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอกในวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต เสนอต่อ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๙.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของตัวละครที่เป็นแม่ทัพเอกในวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตามตำราการนำทหารในปัจจุบัน

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะวิเคราะห์เฉพาะพฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการนำทหารของโจโฉ จิวยี่ ขงเบ้ง สุมาอี้ จากวรรณคดีเรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

นิยามศัพท์

การนำทหาร คือความสามารถในการควบคุมบังคับคนหรือผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติภารกิจจนสำเร็จ โดยมีความเชื่อฟังอย่างเต็มที่ มีความมั่นใจ เคารพนับถือให้ความร่วมมือร่วมใจ และจงรักภักดีอย่างจริงจัง โดยมีเกณฑ์ ๑๔ ประการ ดังนี้

๑. อากัปกริยา (ลักษณะท่าทาง)	๒. ความกล้าหาญ
๓. ความเด็ดขาด	๔. ความไว้วางใจได้
๕. ความอดทน	๖. ความกระตือรือร้น
๗. ความริเริ่ม	๘. ความซื่อสัตย์สุจริต
๙. ดุลยพินิจ	๑๐. ความยุติธรรม
๑๑. ความรู้	๑๒. ความจงรักภักดี
๑๓. ความแนบเนียน	๑๔. ความไม่เห็นแก่ตัว

แม่ทัพเอก คือผู้รับบัญชาจากผู้มีอำนาจปกครองสูงสุดในแผ่นดินให้เป็นผู้รวบรวมไพร่พล กะเกณฑ์ประชาชน ดำเนินการผสมผสานวางรูปกำลังให้กลมกลืนกันเป็นผู้มีอาญาสิทธิ์เด็ดขาด

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสารและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยดำเนินการ ดังนี้

๑. อ่านเรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อย่างละเอียด เพื่อศึกษาพฤติกรรมด้านนำทหารของแม่ทัพเอก
๒. ศึกษาเรื่อง สามก๊ก ส่วนอื่น ๆ เพื่อประกอบการวิเคราะห์
๓. ศึกษาตำราการนำทหารในเรื่องคุณสมบัติ คุณสมบัติ และหลักการของผู้นำทหารของ พ.อ. ทวิช เปล่งวิทยา เพื่อเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์
๔. ศึกษาคุณสมบัติทั่วไปของผู้นำจากเอกสารต่างๆ
๕. ศึกษาวิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของตัวละครที่เป็นแม่ทัพเอก ๔ ตัว คือ โจโฉ จิวยี่ ขงเบ้ง สุมาอี้
๖. สรุปผลการวิเคราะห์และเสนอแนะ

ผลการวิจัย

เมื่อผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนที่ ๑-๕ แล้ว จึงศึกษาวิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของตัวละครที่เป็นแม่ทัพเอก คือ โจโฉ จิวยี่ ขงเบ้ง และสุมาอี้ ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ๑๕ ประการ ดังนี้

๑. อากัปกริยา

อากัปกริยาหรือลักษณะท่าทาง หมายถึง มีบุคลิกลักษณะที่ดี งามสง่าผ่าเผย กิริยาท่าทาง ตลอดจนมารยาทเหมาะสมกับกาลเทศะ มีท่วงทีวาจา น่าศรัทธาเชื่อถือ สามารถควบคุมสติอารมณ์ของตนเองได้ทุกอิริยาบถ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คุณสมบัติของตัวละครไว้ ดังนี้

โจโฉ เป็นผู้นำทัพที่มีบุคลิกลักษณะสง่าผ่าเผยทำให้ผู้อื่นเกรงขาม เมื่อครั้งทำศึกกับม้าเจียว ทหารฝ่ายตรงข้ามพากันเบียดเสียดออกมาดูตัวโจโฉ ผู้มีกิริยาท่าทาง ตลอดจนมารยาทเหมาะสมกับกาลเทศะและฐานะของตน มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้แพ้รู้ชนะ ถ้าเห็นว่าข้าศึกมีความรู้ มีสติปัญญา และมีฝีมือก็สรรเสริญอย่างจริงใจ เช่น สรรเสริญกวนอู่ว่ามีความซื่อสัตย์ต่อเล่าปี่ สรรเสริญฝีมือของจูสงว่ามีความน่าประจักษ์ นอกจากนั้นโจโฉยังเป็นผู้มีวาทศิลป์ เห็นได้จากเมื่อครั้งที่รวบรวมผู้มีสติปัญญา มากำจัดตั้งโต๊ะ สามารถเกลี้ยกล่อมหาสมัครพรรคพวกที่มีฝีมือและสติปัญญาได้มากมาย เช่น แอห้วตุ้น แอห้วเอียน โจหยิน โจทอง งักจิ้น ลิเตียน ฯลฯ ความเด็ดขาด การรักษา

คำพูดก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้ได้บังคับบัญชาศรัทธาใจโอนมายิ่งขึ้น เช่น ตอนที่รบกับ อ้วนดำที่เมืองลำพี้ โจโฉได้ประกาศให้ชาวบ้านมาช่วยกันฟันน้ำในแม่น้ำที่จับกันเป็น น้ำแข็ง พวกชาวบ้านพากันหนี โจโฉสั่งให้ตามจับมาฆ่าเสีย ชาวบ้านรู้ข่าวพากัน กลับมา โจโฉจึงให้ชาวบ้านหนีไปจนสุดความสามารถเพราะไม่อาจเปลี่ยนแปลงคำสั่งได้ โจโฉมีความสามารถในการควบคุมสติและอารมณ์ของตนเองได้ทุกอิริยาบถ เช่น เมื่อ โจโฉแพ่งสงครามทางเรือที่เมืองกังตั๋งต้องพาทหารหนีขึ้นบกแทบเอาชีวิตไม่รอด ก็ไม่ แสดงท่าทีหวาดหวั่นให้ทหารต้องขวัญเสีย

จิวยี่ มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงแม้จะมีอาวุโสน้อย ชุนกวนเจ้าเมืองกังตั๋ง จึงแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพ เมื่อได้ดำรงตำแหน่งสำคัญก็ได้มีท่าทางโยโสหรือเย่อหยิ่ง กลับ อ่อนน้อมต่อมตต่อผู้ที่มีความสามารถ เป็นต้นว่า ได้แนะนำชุนกวนให้ไปเชิญโจชก ชาวเมืองตั้งฉนวนมาช่วยทำการเพราะเป็นผู้มีสติปัญญา มีทรัพย์สิน และมีความกตัญญู

ขงเบ้ง มีบุคลิกลักษณะองอาจสง่าผ่าเผย มีวาทศิลป์ดีเยี่ยม ทำให้ผู้คน เชื่อถือศรัทธา สามารถควบคุมสติและอารมณ์ได้ แม้อยู่ในสถานการณ์ที่คับขันและ มีกำลังน้อยกว่าฝ่ายตรงข้ามก็สามารถพลิกแพลงสถานการณ์จนเป็นฝ่ายได้เปรียบ เช่น ตอนที่สุมาอี้ยกทัพมาล้อมเมืองเสฉวนไว้ ขงเบ้งมีกำลังเพียงหยิบมือเดียว แต่สร้าง แดงกายงดงามขึ้นไปนั่งติดกระຈပ်ปีบนกำแพงเมือง สุมาอี้หลงกลจึงยกทัพกลับไป

สุมาอี้ มีบุคลิกลักษณะสง่าผ่าเผย สุขุม สงบ สามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี ดังเช่นเมื่อขงเบ้งยกทัพมาตีด้วยก๊ก สุมาอี้ประเมินสถานการณ์ว่าฝ่ายตนเป็นฝ่าย ได้เปรียบ ก็อดทนต่อการด่าทอทำร้ายและสบประมาทต่างๆ นานาจนขงเบ้งต้องถอยทัพ กลับไปเอง

๒. ความกล้าหาญ

ความกล้าหาญ เป็นคุณสมบัติสำคัญของผู้นำทัพ แม่ทัพเอกใน สามก๊ก ล้วนเป็นผู้นำทัพที่มีความกล้าหาญทั้งสิ้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมความกล้าหาญ ในการนำทัพของตัวละคร ดังต่อไปนี้

โจโฉ มีความกล้าหาญในการเผชิญกับข้าศึก แม้ข้าศึกจะมีกำลังมากมาย ก็ไม่ตกใจกลัว ทั้งยังกล้าเผชิญหน้ากับข้าศึกในระยะกระชั้นชิด เช่น เมื่อตั้งโต๊ะสั่งเผาเมืองลกเอี้ยงและกวาดต้อนราษฎรแล้วหนีไป โจโฉบอกให้อ้วนเสี้ยวยกกองทัพติดตาม อ้วนเสี้ยวปฏิเสธ โจโฉจึงคุมทหารไปเองจนถูกเกาทัณฑ์บาดเจ็บสาหัส เมื่อโจโฉพักฟื้นเหลืองออกทำร้ายราษฎร ลิดขี้กุกก็ตั้งเรียกโจโฉมาปราบจึงสำเร็จ เมื่อลิดขี้กุกก็ตั้งตัวเป็นใหญ่ ขุนนางพากันกราบทูลพระเจ้าเหี้ยนเต้ให้เรียกโจโฉมาช่วยราชการ เพราะมีสติปัญญา กล้าหาญ และมีทหารมีฝีมือ

จิวยี่ มีความกล้าหาญไม่หวั่นเกรงแสนยานุภาพของข้าศึกแม้จะมีกำลังน้อยกว่า สามารถวิเคราะห์ความได้เปรียบเสียเปรียบในลักษณะรู้เขารู้เราได้อย่างดีเยี่ยม ตัวอย่างเช่น เมื่อโจโฉยกกองทัพจำนวนมากมาตีเมืองกังตั๋ง ขณะที่ปรีกษาของขุนกวนมีทั้งคิดต่อสู้และอ่อนน้อม จิวยี่กลับให้ต่อสู้ พร้อมทั้งประเมินสถานการณ์ว่าไม่น่าวิตก เพราะเมืองกังตั๋งบริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร กำลังคนก็พร้อมพร้อม ทหารของโจโฉเป็นชาวดอน ไม่ชำนาญการรบทางเรือ ข้ายังกินอาหารผิดสำแลงอาจล้มป่วยจนกำลังทัพน้อยลง ญูสำหรับม้าก็ไม่เพียงพอเพราะเป็นฤดูแล้ง โจโฉยังต่อสู้ยังเสียเปรียบ ด้วยความกล้าหาญของจิวยี่เมืองกังตั๋งจึงไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของข้าศึก

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่มีความกล้าหาญ สามารถควบคุมจิตใจ อารมณ์ แก่ไขสถานการณ์ด้วยความรอบคอบ ทุกครั้งที่ศึกมาประชิดบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นสมัยเล่าปี่ หรือพระเจ้าเล่าเสี้ยน ขงเบ้งจะรับอาสาวางแผนการรบทั้งสิ้น

สุมาอี้ มีความกล้าหาญ ไม่หวั่นหวาดเกรงกลัวข้าศึก บัญชาการรบด้วยความรอบคอบและอดทน สุขุมเยือกเย็น จนทำให้เอาชนะขงเบ้งในคราวยกทัพมาตีวุยก๊กได้ทั้ง ๖ ครั้ง เมื่อมีผู้หาทางกำจัดสุมาอี้จากตำแหน่งมหาอุปราช สุมาอี้ก็จัดการด้วยสติปัญญาและความกล้าหาญ

๓. ความเด็ดขาด

ความเด็ดขาด หมายถึง ความสามารถในการตัดสินใจได้ทันที่ และถูกต้อง เหมาะกับเหตุการณ์ ปราศจากการลังเลใจ โดยประมวลข้อเท็จจริง วิเคราะห์ และ ประเมินสถานการณ์ ใช้ดุลยพินิจพิจารณา ตัดสินใจปฏิบัติได้ถูกต้องตามเหตุการณ์ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในด้านความเด็ดขาดไว้ดังนี้

โจโฉ เป็นแม่ทัพที่มีความเด็ดขาด มั่นคง ตัดสินใจทันกับเหตุการณ์ เมื่อสั่งการสิ่งใดแล้วไม่มีการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมที่แสดงความเด็ดขาดของโจโฉ เช่น

เมื่อโจโฉแตกทัพเรือหนีจิวอี้ขึ้นบก พวกทหารพากันเหน็ดเหนื่อยหมดกำลัง บ้างก็ได้รับบาดเจ็บไม่ไหว หนทางก็ทุรกันดารทหารจึงพากันหยุดพัก โจโฉเห็นว่าถ้าไม่รีบหนีจะพากันตายทั้งหมดจึงออกคำสั่งไม่ให้หยุดพัก ให้คนเจ็บลงมาเดินข้างหลัง ถ้าเดินไม่ไหวให้ฆ่าแล้วซ่อนศพมิให้ข้าศึกเห็น ทหารที่ไม่เจ็บป่วยให้เร่งตัดต้นไม้ตามที่ลุ่มเพื่อให้ม้าเดิน ถ้าผู้ใดไม่ทำตามให้ตัดศีรษะเสีย

จิวอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความเด็ดขาดเข้มแข็ง ตัดสินใจสั่งการแล้วไม่มีการเปลี่ยนแปลง เห็นได้จากเมื่อขุนกวนเมอบกระป๋องอาญาสิทธิ์ตั้งจิวอี้เป็นแม่ทัพใหญ่เพื่อทำสงครามกับโจโฉ จิวอี้ประกาศให้ทหารทุกคนรู้ว่าตนได้อาญาสิทธิ์จากขุนกวนแล้ว ถ้าผู้ใดจะมาทละเลยหน้าที่ทำให้เสียงานจะถูกลงโทษ และสั่งการให้ทหารทุกคนไปรวมพลที่ชายทะเล เตรียมเรือให้พร้อม ถ้าสิ่งเคลื่อนไหวเมื่อใดต้องได้ทันที ถ้าหมวดใดกองใดไม่พร้อมจะต้องถูกตัดศีรษะ สำหรับพวกขุนนางและที่ปรึกษาจิวอี้ประกาศว่า “กองทัพโจโฉยกมาครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก เราจะคิดอ่านทำการนั้นจะโลเลมิได้ ท่านทั้งปวงจะทำการด้วยเรา ใครอย่าเกียจคร้านย่อหย่อน ถ้าผู้ใดมิเต็มใจเขม่นทำการเราจะตัดศีรษะเสียตามพระอัยการศึก” ด้วยความเด็ดขาดของจิวอี้ กองทัพโจโฉซึ่งมีกำลังพลมากมายมหาศาล จึงต้องพ่ายแพ้จิวอี้ซึ่งมีทหารไม่ถึงแสนคน

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่มีความสามารถในการวิเคราะห์และประมาณสถานการณ์ ทำให้ตัดสินใจถูกต้องเหมาะสมกับเหตุการณ์อยู่เสมอ เห็นได้จากการรบทุกครั้ง ตัวอย่างเช่น

เมื่อสุมาอี้ยกกองทัพไปตีเมืองเสเสียมแหล่งเก็บเสบียงของขงเบ้ง ขงเบ้งเห็นกำลังทหารของสุมาอี้ก็ตกใจ จะหนีก็ไม่รอดจะสู้ก็ได้ จึงตัดสินใจสร้างสถานการณ์ให้สุมาอี้หวาดระแวง โดยแต่งตัวโอ้อ่าขึ้นไปนั่งติดกระຈับป้อมอยู่บนกำแพงเมืองอย่างเบิกบาน สุมาอี้เห็นเช่นนั้นก็เกรงว่าจะเป็นกลลวงให้บุกเข้าไปในเมืองแล้วตีโอบล้อม จึงสั่งให้ถอยทัพทั้งๆ ที่เป็นฝ่ายได้เปรียบ เพราะการตัดสินใจเด็ดขาดฉับไวทันต่อเหตุการณ์ ขงเบ้งจึงรักษาชีวิตของตนเองและทหารทั้งหมดไว้ได้

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความเด็ดขาดมั่นคง ปราศจากความลังเลใจเช่นเดียวกับแม่ทัพคนอื่น เห็นได้จากเหตุการณ์ตอนที่ขงเบ้งแต่งตั้งกลลวงนั่งติดกระຈប់บนกำแพงเมืองนั้น แม่สุมาเจียวบุตรชายจะแย้งว่าขงเบ้งไม่มีกำลังทหารจึงต้องทำกลลวงเช่นนั้น แต่สุมาอี้ก็ตัดสินใจเด็ดขาดสั่งให้ทหารถอยทัพที่ต่างๆที่เตรียมพร้อมจะบุกอยู่แล้ว แม้ว่าเหตุการณ์ตอนนี้สุมาอี้จะหลงกลขงเบ้ง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าสุมาอี้ตัดสินใจเด็ดขาดปราศจากความลังเล

สุมาอึ้นับเป็นแม่ทัพที่มีชั้นเชิงทัดเทียมกับขงเบ้ง เมื่อขงเบ้งยกทัพไปตีวุยก๊กครั้งที่สาม สุมาอี้ดำเนินยุทธวิธีรักษาค่ายไม่ยอมออกรบ เพราะแน่ใจว่าเมื่อเสบียงหมดขงเบ้งจะเลิกทัพกลับไปเอง ขงเบ้งจึงทำที่เป็นถอยทัพ สุมาอี้รู้เท่ากำัซัทหารห้ามตามไปตี แต่เดิยคับอ้อนวอนขอตามไปตีจึงหลงกลเสียทหารไปเป็นจำนวนมาก สุมาอี้จึงประกาศว่าถ้าผู้ใดพยายามขัดขืนคำสั่งของแม่ทัพต้องถูกตัดศีรษะ

๔. ความไว้วางใจได้

คนที่น่าเชื่อถือเป็นที่ไว้วางใจจากผู้อื่นได้ต้องมีคุณสมบัติหลายประการ ได้แก่ มีความรู้ สติปัญญาไหวพริบดี มีความกระตือรือร้น มีความคิดริเริ่ม มีความจริงใจ ซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ตัว ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร ดังนี้

โจโฉ มีคุณสมบัติหลายประการที่ทำให้ผู้อื่นเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับของ ผู้ใต้บังคับบัญชาและฝ่ายตรงข้าม ดังคำของกฤษณะที่กล่าวถึงคุณสมบัติของโจโฉไว้ในคราวที่จะรบกับอ้วนเสี้ยวว่า แม้โจโฉยังไม่ยกทัพไปรบกับอ้วนเสี้ยว แต่มีชัยชนะเหนือกว่าถึงสิบประการดังนี้ “ท่านจะชนะสิบประการนั้นคือ ท่านมิได้ถือตัว ถ้าจะทำการสิ่งใดถึงผู้น้อยจะขัดท่านว่าผิดแลชอบท่านก็เห็นด้วย ประการหนึ่งนำใจท่านโอบอ้อมอารีต่อคนทั้งปวง แล้วจะทำการสิ่งใดก็ถือเอารับสั่งพระเจ้าเหี้ยนเต้เป็นประมาณ คนทั้งหลายก็ยินดีด้วย ประการหนึ่งท่านจะว่ากล่าวสิ่งใดก็สิทธิ์ขาดมีสง่า คนทั้งปวงยำเกรงท่านเป็นอันมาก ประการหนึ่งใจท่านสัตย์ซื่อเลี้ยงทหารโดยยุติธรรม ถึงญาติพี่น้องญาติก็ว่ากล่าวมิเข้าด้วยผู้ผิด ประการหนึ่งท่านคิดทำการสิ่งใดเห็นเป็นความชอบก็ตั้งใจทำไปจนสำเร็จ ประการหนึ่งท่านเลี้ยงคนซึ่งอยู่ใกล้กับอยู่ไกลเสมอกัน ประการหนึ่งท่านคิดการหนักหน่วงให้แน่นอนแล้วจึงทำการ ประการหนึ่งท่านชำนาญในกลสงครามถึงกำลังข้าศึกมากกว่าท่าน ท่านก็คิดเอาชนะได้”

ด้วยคุณสมบัติของโจโฉดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้โจโฉซึ่งเป็นเพียงทหารธรรมดาคนหนึ่งสามารถเขยิบฐานะขึ้นเป็นมหาอุปราชและผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีผู้สนับสนุนและจงรักภักดีเป็นจำนวนมาก ทั้งยังดำรงตำแหน่งอยู่นาน

จิวยี่ เป็นทหารที่ซุนเซ็กพี่ชายของซุนกวนเชื่อถือไว้วางใจว่าเป็นผู้มีสติปัญญา มีคุณประโยชน์ มีความเชี่ยวชาญกล้าหาญในการสงครามมาก ก่อนตายยังบอกให้ภรรยาตนไปพูดกับภรรยาจิวยี่ซึ่งเป็นน้องสาว ให้จิวยี่มารับราชการกับซุนกวน ซึ่งซุนกวนก็เชื่อถือไว้วางใจให้จิวยี่เป็นแม่ทัพหลวง มอบกระบี่อาณูสิทธิ์ให้บังคับบัญชาทหารทั้งหมด จิวยี่ได้ปฏิบัติราชการเต็มสติปัญญาสมกับที่ได้รับ ความไว้วางใจ สามารถดำเนินยุทธวิธีเอาชนะทัพโจโฉได้ เมื่อจิวยี่สิ้นชีวิตซุนกวนรำไห่และกล่าวยกย่องว่า “จิวยี่มีสติปัญญาควรที่จะเป็นมหาอุปราชได้ เสียดยามาสิ้นอายุเสียดแต่หนุ่ม เราจะได้ผู้ใดช่วยคิดอ่านราชการสืบไปเล่า” จึงสรุปได้ว่าจิวยี่มีความเหมาะสมแก่การได้รับความไว้วางใจ

ขงเบ้ง เป็นผู้ได้รับความไว้วางใจเชื่อถือจากคนทั่วไปว่ามีความรู้ มีสติปัญญาไหวพริบเป็นเอก จนได้ฉายาว่า เป็นผู้หยั่งรู้ฟ้าดิน เมื่อเล่าปี่ได้ขงเบ้งไปอยู่ด้วยก็ไว้วางใจเชื่อถือความรู้ความสามารถของขงเบ้ง เล่าปี่ประสบชัยชนะโจโฉและซุนกวนก็เพราะยุทธวิธีของขงเบ้ง ก่อนตายได้ฝากฝังลูกทั้งสามให้ขงเบ้งดูแล ขงเบ้งได้รับความไว้วางใจเชื่อถือจากผู้ได้บังคับบัญชา เห็นได้จากตอนจับเบ้งเฮกแล้วปล่อยเสียทุกครั้ง ทั้งๆ ที่กว่าจะจับตัวได้ต้องเผชิญกับความยากลำบากยิ่งกว่าการรบทุกครั้ง ขงเบ้งแสดงความเห็นใจทหารที่ต้องลำบากเหน็ดเหนื่อยแล้วอธิบายให้ทหารฟังว่าต้องทำให้เบ้งเฮกยอมแพ้อย่างสิ้นเชิงมิฉะนั้นนั้นอาจต้องทำศึกสองทาง โดยเฉพาะขณะทำศึกกับพระเจ้าโจผี จะทำให้พะวักพะวงสองฝักสองฝ่าย ทหารได้พึงเหตุผลก็มีความเชื่อถือขงเบ้ง

สุมาอี้ เป็นขุนนางซึ่งโจโฉไว้วางใจเชื่อถือในสติปัญญาความสามารถ และความซื่อสัตย์จงรักภักดี เป็นขุนนางผู้เดียวที่ได้รับความไว้วางใจเชื่อถือจากพระเจ้าแผ่นดินถึงสี่รัชกาลให้ช่วยทะนุบำรุงดูแลราชการแผ่นดิน

๕. ความอดทน

ความอดทน หมายถึง การมีจิตใจและร่างกายเข้มแข็ง สามารถต่อสู้อุปสรรคและความยากลำบากต่างๆ ตลอดจนการสบประมาท วิพากษ์วิจารณ์จากผู้อื่น ความอดทนเป็นทางนำไปสู่ความสำเร็จในกิจการทุกอย่าง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร ดังนี้

โจโฉ เป็นผู้นำที่มีความอดทนเข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจเป็นพิเศษ สามารถเก็บรับความโกรธไว้ได้ไม่แสดงออกมาให้เกิดความเสียหายแก่งาน เพราะมองเห็นโอกาสสามารถคาดเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ถูกต้อง พฤติกรรมที่แสดงว่าโจโฉมีความอดทนสูงเห็นได้จาก เมื่ออ้วนเสี้ยวจะยกทัพไปรบโจโฉได้ปิดประกาศกล่าวโทษโจโฉไว้ทุกหัวเมืองมีใจความว่า โจแห่งปู้ของโจโฉคิดร้ายต่อแผ่นดินสมัยพระเจ้าอันเต้ ทำให้บ้านเมืองไม่สงบเช่นเดียวกับโจโฉ ทำให้พระเจ้าเหียนเต้ต้องเดือดร้อนพระทัยเช่นเดียวกับปู้ โจโฉได้อ่านหนังสือกั๊กโกรมมาก แต่ยังสรรเสริญต้นหลิมผู้เขียนว่า มีสติปัญญาไม่สมควรอยู่กับอ้วนเสี้ยว ภายหลังเมื่อรบชนะอ้วนเสี้ยวก็ให้ต้นหลิมมารับราชการอยู่ด้วย หรือเมื่อมาเฉยวรบกับโจโฉ โจโฉต้องหนีอย่างสุดความสามารถ แม้มาเฉยวจะเกณฑ์ทหารไปร้อมดำนาค่ายทุกวันก็อดกลั้น ห้ามมิให้ทหารออกรบ เพราะจะเสียที่ข้าศึก แม้ผู้ใต้บังคับบัญชาจะสบประมาท ล้วงเกิน วิพากษ์วิจารณ์ก็อดทน เพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ

ซงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่มีความเข้มแข็งอดทนทั้งกายและใจสูง เห็นได้จากการที่ซงเบ้งยกทัพไปตีวุยก๊กด้วยตนเองถึงหกครั้ง แต่ทุกครั้งต้องใช้สติปัญญา ความกล้าหาญอดทน แม้จะมีอุปสรรคต้องเลิกทัพกลับไปหลายครั้งก็ไม่ย่อท้อ พยายามหาวิธีเอาชนะข้าศึก ในการรบครั้งที่หก ทั้งที่ซงเบ้งป่วยหนักยังสั่งทหารให้พุ่งขึ้นเกวียนออกตรวจค่ายตามปกติ ก่อนจะสิ้นใจยังเรียกทหารเอกเข้ามาสั่งราชการ รวมทั้งเขียนหนังสือกราบทูลเสนอแนะข้อปฏิบัติราชการ นับว่าได้ปฏิบัติหน้าที่จนวาระสุดท้ายของชีวิต

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความอดทนมากเป็นพิเศษ เห็นได้จากการที่ซงเบ้งไม่สามารถตีวุยก๊กได้สำเร็จ ก็เพราะความอดทนเป็นอย่างสูงของสุมาอี้ คือห้ามมิให้ทหารออกรบกับซงเบ้ง ให้รอจนเสบียงอาหารฝ่ายตรงข้ามหมดต้องยกทัพกลับไปเอง ความอดทนครั้งสำคัญของสุมาอี้ได้แก่ตอนที่ซงเบ้งสั่งทหารมาร้องด่าทำร้ายอยู่หลายวันถึงกับส่งทางกงในสตรีพร้อมเขียนเยาะเย้ยให้ทหารนำไปให้ ก็เก็บความโกรธไว้ในใจ

กล่าวสรรเสริญสติปัญญาของขงเบ้งพร้อมทั้งถามทุกข์สุข ทำให้ขงเบ้งถึงกับร้องไห้และล้มป่วย เพราะหาวิธีเอาชนะสุมาอี้ไม่ได้

จิวยี่ มีความอดทนทางร่างกายสูง แต่ความอดทนทางด้านจิตใจมีน้อย จึงต้องแพ้งเบ้ง จิวยี่ตายเมื่ออายุเพียง ๓๖ ปี เพราะเสียใจที่เสียขงเบ้ง ไม่สามารถยึดเมืองลำกู่ เมืองชงหยง และเมืองเกงจีวี้ได้ ความแค้นที่มีต่อขงเบ้งรุนแรงถึงขนาดก่อนตายได้แหยงหน้าขึ้นดูฟ้าแล้วร้องว่า “เทพยดาองค์ใดหนอซึ่งให้เราเกิดมาแล้ว เหตุใดจึงให้ขงเบ้งเกิดมาด้วยเล่า” แล้วก็ขาดใจตาย

๖. ความกระตือรือร้น

ความกระตือรือร้น หมายถึง การแสดงความสนใจต่องานอย่างจริงจัง เตรียมพร้อมทั้งด้านอาวุธยุทธโปกรณ์ เสบียงอาหาร และการฝึกทหารให้มีขวัญและกำลังใจ มีการสอดแนมสืบข่าวความเคลื่อนไหวของข้าศึกทุกกระยะ เพื่อนำข้อมูลหรือข่าวสารมาประมาณสถานการณ์ ความกระตือรือร้นทำให้เกิดความคิดริเริ่มที่จะทำให้งานก้าวหน้า และบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย ผู้วิจัยวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร ดังนี้

โจโฉ เป็นแม่ทัพที่มีความกระตือรือร้นอยู่ตลอดเวลา ตั้งใจปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างรวดเร็ว พยายามเอาชนะอุปสรรคต่างๆ อย่างไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เห็นได้จากพฤติกรรมดังต่อไปนี้ โจโฉแสดงความกระตือรือร้นที่จะปราบขุนกวนเจ้าเมืองกังตั๋ง จึงสั่งให้ชุดสระใหญ่สำหรับให้ทหารฝึกซ้อมการรบทางเรือ นอกจากนั้นโจโฉยังแสวงหาผู้มีสติปัญญากล้าหาญอดทนมาอยู่ด้วย เช่น กวนอุเคาฑู ชีหลง โจโฉมีความกระตือรือร้นที่จะปราบปรามบรรดาเจ้าเมืองต่างๆ ที่แยกเป็นก๊กเป็นเหล่า จนเหลือเพียงก๊กเล่าปี่กับขุนกวนที่โจโฉปราบไม่สำเร็จ

จิวยี่ มีความกระตือรือร้นในการรักษาอิสรภาพของเมืองกังตั๋ง แม่โจโฉจะมีแสนยานุภาพมากก็ไม่กลัว เพราะได้ฝึกหัดทหารให้พร้อมรบได้ทันที เพราะความกระตือรือร้นนี้จิวยี่จึงเอาชนะโจโฉได้

ขงเบ้ง มีความกระตือรือร้นสูง มีสติปัญญาความคิดรวดเร็วฉับไวเหมาะสมกับเหตุการณ์ กลอุบายและยุทธวิธีต่างๆ ของขงเบ้งเกิดมาจากความกระตือรือร้นทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อได้ข่าวว่าโจโฉยกทัพเรือมีพลถึงหนึ่งล้านคนมาตั้งที่ชายทะเล

ด้วยความกระตือรือร้นก็เตรียมหาวิธีป้องกันโดยไปยุขุนกวนให้ผิดใจกับโจโฉ เพื่อจะได้ยกทัพไปรบกับขุนกวนแทน

เมื่อจิวยี่วางแผนจะยกไปตีเมืองเสฉวนให้เล่าปี่ โดยขอให้สนับสนุนด้านเสบียงอาหาร ขงเบ้งก็รู้เท่าทันว่าจิวยี่จะจับตัวเล่าปี่ไปฆ่า จึงซ่อนแผนโดยกล่าวกับเล่าปี่ว่า “อันการครั้งนี้เราจำต้องคิดไว้ให้พร้อมเหมือนขัดแฉักแล้วเสีย เกี้ยวเหยียดกปลาจะนั่งไว้ต่อแลเห็นตัวเสียปลาสุดจึงจะทำการนั้นไม่ได้” แสดงว่าขงเบ้งมีความกระตือรือร้น และเตรียมพร้อมอยู่เสมอ

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความกระตือรือร้น สุขุมในการวางแผนเอาชนะข้าศึก เห็นได้จากทุกครั้งที่ขงเบ้งยกทัพมาตีด้วยก็ก สุมาอี้จะกระตือรือร้นเตรียมพร้อมในการทำศึกกับขงเบ้ง วางแผนเอาชนะขงเบ้งได้ทุกครั้ง เมื่อขงเบ้งยกทัพมาตีด้วยก็ก ครั้งสุดท้ายได้สร้างโคยन्दรีขึ้น สุมาอี้ให้ไปแย่งชิงมาดูตัวอย่างเพื่อทำเลียนแบบ แสดงถึงความสนใจงานอย่างจริงจังตลอดเวลา

๗. ความริเริ่ม

ความริเริ่ม หมายถึง การหาทางพัฒนางานที่ตนรับผิดชอบให้เจริญก้าวหน้า เป็นการแสดงให้เห็นความมีสติปัญญาไหวพริบ ความรู้ความสามารถของผู้นำ ความริเริ่มของแม่ทัพ รวมถึงการวางกำลังรบ การวางแผนการ การปฏิบัติการรบ การเข้าตี ด้วยกลยุทธ์ การส่งเคลื่อนย้ายกำลัง และดำเนินยุทธวิธีต่างๆ ผู้วิจัยวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครไว้ดังนี้

โจโฉ โจโฉสามารถได้เต้าจากทหารธรรมดาจนเป็นมหาอุปราชได้ เพราะมีสติปัญญาความคิดริเริ่มทำในสิ่งที่ไม่เคยมีใครทำมาก่อน เห็นได้จากพฤติกรรม ต่อไปนี้

เมื่อโจรโพงผ้าเหลืองก่อความไม่สงบ โจโฉริเริ่มให้ทำป้ายประกาศห้ามออกนอกบ้านในเวลากลางคืนเพื่อจะแยกว่าใครเป็นคนร้าย แล้วออกตรวจตราเองในเวลากลางคืน ขณะที่ผู้หนึ่งออกมาเดินในยามวิกาล จึงลงโทษให้เขียนสิบห้าที่ ผู้คนต่างยำเกรงความเด็ดขาดของโจโฉ พระเจ้าเลนเต้ทรงทราบก็ตกติศัพท์ก็เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น

เมื่อโจโฉยกทัพไปตีลิโป้ได้สั่งให้เคลื่อนทัพโดยเดินไปตามซอกเขาไท่สัน ซึ่งคับแคบแต่เป็นทางลัด แม้ก๊วยแกจะทัดทานเพราะเกรงว่าลิโป้จะชุมทหารโจมตี แต่โจโฉก็คาดการณ์ได้ถูกต้องว่าลิโป้ไม่มีกลอุบายที่ลึกซึ้ง

เมื่อจัดทัพเพื่อออกรบกับจิวยี้ได้ใช้ธงสีต่างๆ เป็นธงประจำกองเพื่อให้ทหารรู้จักของตน ทหารที่มีหน้าที่เป็นนายหมวดนายกองก็ใช้วิธีจับฉลากตามเกณฑ์ของกองทัพ แสดงให้เห็นถึงความคิดริเริ่มที่ดีของโจโฉ

จิวยี้ เป็นแม่ทัพซึ่งมีความคิดริเริ่มในการวางกลอุบาย และดำเนินกลยุทธ์ได้อย่างแนบเนียนจนเอาชนะโจโฉได้ พฤติกรรมที่แสดงถึงความคิดริเริ่มของจิวยี้ มีดังนี้

เมื่อจิวยี้ได้รับอาญาสิทธิ์จากซุนกวนให้เป็นแม่ทัพไปรบกับโจโฉ จิวยี้ไปตั้งรับทัพที่เมืองกังแฮ เมื่อรู้ว่าโจโฉให้ข้ามอกับเตียวอุ้น ชาวเมืองกังตั้งซึ่งเชี่ยวชาญการรบทางเรือเป็นผู้ฝึกซ้อมทหาร ก็พยายามวางแผนกำจัดจนโจโฉสั่งตัดหัวทั้งสองเท่ากับตัดกำลังโจโฉไปครึ่งหนึ่ง จากนั้นจึงส่งบังทองไปแนะนำโจโฉให้ตั้งเรือรบติดกันเป็นแพเพื่อสะดวกแก่การใช้ไฟเผา ส่วนค่ายบนบกก็ถูกทหารจิวยี้เผาเช่นกัน โจโฉต้องหนีแทบจะเอาชีวิตไม่รอด

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่มีสติปัญญาความคิดริเริ่มเป็นเลิศ ความคิดริเริ่มของขงเบ้งเกิดจากการมองการณ์ไกล เช่น เห็นว่าเมืองกังแฮไม่เหมาะที่จะทำสงคราม จึงแนะนำเล่าปี่ให้ไปอาศัยซุนกวนอยู่ที่เมืองกังตั้ง ความคิดของขงเบ้งเป็นการมองการณ์ไกลอย่างแยบยล เล่าปี่ได้มีที่อยู่มั่นคงปลอดภัย โจโฉได้ตามไปรบกับซุนกวนแทน ขงเบ้งยังมีความคิดริเริ่มในการดำเนินกลอุบายต่างๆ ล้วนแยบยลทั้งสิ้น เห็นได้จากเมื่อจิวยี้คิดจะกำจัดขงเบ้งจึงขอให้หาลูกเกาทัณฑ์หนึ่งแสนลูกภายในเวลาสิบวัน ขงเบ้งทำทนายว่าจะหาให้ได้ภายในเวลาสามวัน ถ้าไม่ได้ยอมให้ตัดศีรษะ แล้วจึงวางอุบายจัดเรือยี่สิบลำผูกโยงกันแล้วเอามัดฟางกับหญ้าคลุมไว้เต็มสองข้างแควเรือ พอได้เวลาที่หมอกลงหนักก็ให้ทหารโห่ร้องอื้ออึงเข้าโจมตีทัพโจโฉ เนื่องจากมองไม่เห็นกัน โจโฉจึงสั่งระดมยิงเกาทัณฑ์เต็มที่ ขงเบ้งให้ทหารชูมัดฟางขึ้นรับลูกเกาทัณฑ์จึงได้เกาทัณฑ์กว่าแสนลูกไปให้จิวยี้ ความคิดริเริ่มของขงเบ้งครั้งนี้ได้ประโยชน์สองประการคือสามารถทำลายอาวุธและข่มขวัญโจโฉได้ อีกประการหนึ่งยังยั่วจิวยี้ให้เกิดความคั่งแค้นที่กำจัดตนไม่สำเร็จ เป็นการทำลายตัวจิวยี้เองด้วย ในการรบที่เขากิสานปัญหสำหรับ

กองทัพขงเบ้ง คือการขาดแคลนเสบียงอาหาร เพราะระยะทางไกล และทำศึกมานานหลายปี ขงเบ้งจึงแก้ปัญหาด้วยการสร้างโคยন্ত্রหนึ่งพันตัวสำหรับลำเลียงเสบียง ทำให้แก้ปัญหาได้สำเร็จ ซึ่งแสดงถึงความคิดริเริ่มและมองการณ์ไกล สามารถพลิกแพลงกลยุทธ์ได้อย่างดีเยี่ยม

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความคิดริเริ่ม ทหารวิต่อสู้และด้านทัพขงเบ้งได้ด้วยสติปัญญา ความคิดอันรอบคอบ สุขุมและอดทน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ดังนี้ เมื่อเล่าปี่เพ่งยึดเมืองเสฉวนได้ สุมาอี้แนะนำให้โจโฉยกทัพไปรบเล่าปี่ แต่โจโฉไม่ปฏิบัติตาม ทำให้เล่าปี่ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเสฉวนซึ่งเป็นเมืองใหญ่ สุมาอี้จึงแนะนำให้เกลี้ยกล่อมขุนกวนทวงเมืองเกงจิวคืน โจโฉจะได้ยกไปตีเมืองเสฉวน ขุนกวนก็เห็นด้วย เล่าปี่กับขงเบ้งต้องวางแผนแก้ไขให้กวนอุไปตีเมืองอ้วนเสี้ยว สุมาอี้ส่งคนไปให้ขุนกวนไปตีเมืองเกงจิวให้ได้ แล้วโจโฉจะยกตามลี้ภัยให้อีกด้วย เพราะความคิดของสุมาอี้กวนอุจึงต้องเสียชีวิตในศึกครั้งนี้ เล่าปี่โกรธแค้นทำสงครามกับขุนกวนต่อไป หลังจากขุนกวนฆ่ากวนอุตายแล้วได้ส่งศีรษะไปให้โจโฉ หวังจะให้เล่าปี่เข้าใจว่าโจโฉสั่งฆ่าสุมาอี้ซ่อนแผนโดยแนะนำให้โจโฉจัดพิธีฝังศีรษะกวนอุอย่างสมเกียรติ เล่าปี่จะได้ไม่โกรธแค้นโจโฉแล้วหันไปรบกับขุนกวน โจโฉก็จะเป็นฝ่ายตีกระหนาบเมื่อฝ่ายใดเพลี่ยงพล้ำ นับเป็นความคิดที่แยบยลมาก

๘. ความซื่อสัตย์

ความซื่อสัตย์ หมายถึง การมีอุปนิสัยเป็นคนซื่อตรง มีศีลธรรม ยึดมั่นในการกระทำคุณงามความดี มีสัจจะ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของแม่ทัพเอกไว้ ดังนี้

โจโฉ เป็นผู้รักษาคำพูด เมื่อกล่าวอย่างไรก็ปฏิบัติตามคำพูดทุกประการ ไม่กลับคำ เห็นได้จากเมื่อกวนอุไปอยู่กับโจโฉได้ขอสัญญาว่า เมื่อตนรู้ว่าเล่าปี่อยู่ที่ใดก็จะลาโจโฉไปทันที เมื่อรู้ว่าเล่าปี่ไปอยู่กับอ้วนเสี้ยว กวนอุก็ไปลาโจโฉ โจโฉไม่ยอมให้พบ กวนอุเขียนหนังสือลาฝากไว้ โจโฉชมเชยว่ากวนอุกระทำถูกต้องแล้วเพราะขอสัญญาไว้ไม่ถือเป็นความผิด นอกจากเป็นผู้มีความสัตย์รักษาคำพูดแล้วโจโฉยังติดตามไปส่ง นำสิ่งของต่างๆ ไปให้กวนอุแต่กวนอุไม่ยอมรับ เมื่อขอรับรองให้รับเสือกวนอุ ยืนจ้าวออกไปรับเพราะไม่วางใจเขา โจโฉโกรธมากหาว่ากวนอุดูหมิ่นมหาอุปราช โจโฉกลับแก้แทนว่า “ซึ่งจะถือโทษกวนอุนั้นไม่ได้ เพราะเขาตัวผู้เดียวเราพวกมากกว่า

เขาจึงไม่ไว้ใจ เราได้ออกปากให้เขาไปแล้วอย่าเอาโทษเขาเลย” จากคำพูดนี้แสดงให้เห็นถึงการรักษาคำพูดอย่างมั่นคงของโจโฉ

โจโฉสั่งสอนโจเวียงบุตรชายว่า “เมื่อเราอยู่บ้านอยู่เรือนนั้นเป็นพ่อลูกกัน บัดนี้เจ้าจะไปทำการศึกก็เหมือนข้ากับเจ้า อย่าได้คิดประมาท ถ้าผิดก็เอาโทษตามผิด” คำพูดนี้แสดงให้เห็นความซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่มีความลำเอียง แม้ผู้นั้นจะเป็นบุตร

จิวยี่ เป็นแม่ทัพที่มีความสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงานและบุคคล เป็นคนจริงจังไม่โลเล รักษาคำพูดอย่างเคร่งครัด ซื่อสัตย์ต่อผู้บังคับบัญชา เห็นได้จากเมื่อรู้ว่ ชุนเซ็กได้ฝากฝังชุนกวนไว้กับตน จิวยี่ก็รับปากว่าจะช่วยชุนกวนปฏิบัติราชการ เต็มกำลังจนกว่าชีวิตจะหาไม่ และปฏิบัติได้ตามที่รับปากไว้ แม้รู้ตัวว่าจะสิ้นชีวิต จิวยี่ก็ยังสั่งเสียแม่ทัพนายกองให้ตั้งใจรับราชการเต็มความสามารถด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเช่นเดียวกับตน พร้อมทั้งแนะนำให้แต่งตั้งโลซกแทนตน พฤติกรรมนี้แสดงว่า จิวยี่มีความเป็นห่วงบ้านเมืองและเจ้านาย ไม่ต้องการให้แผ่นดินตกเป็นของผู้อื่น และยังมีความจริงใจต่อมิตร คือโลซกซึ่งมีความซื่อสัตย์สุจริต จึงต้องการให้ดำรงตำแหน่งแทนตน

ขงเบ้ง มีความจริงใจต่อผู้บังคับบัญชาและผู้ร่วมงาน แม้บางครั้งจะมีการ ผ่อนปรนก็ยังยึดมั่นในความสุจริต มีความจงรักภักดีต่อเล่าปี่ วิเคราะห์จากเมื่อตอนที่ ขงเบ้งยกทัพไปปราบเบ้งเฮกแล้วทหารพากันเป็นไข้เพราะไปกินน้ำในลำธาร ขงเบ้งได้อธิษฐานต่อศาลเทพารักษ์ว่า ตนถือความสัตย์ ตั้งใจทำนุบำรุงเชื้อพระวงศ์พระเจ้า อันเบ้งเต้ ขอให้เทพารักษ์เมตตา ด้วยอำนาจความซื่อสัตย์สุจริตของขงเบ้งเทพารักษ์ ม้าอ้วน จึงออกมาแนะนำวิธีแก้ไข แสดงว่าขงเบ้งมีน้ำใจซื่อสัตย์สุจริตจริง เทวดารับรู้ และช่วยเหลือเมื่อคับขัน

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อบ้านเมือง ได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจากพระเจ้าแผ่นดินถึงสี่รัชกาล ทั้งนี้เพราะเป็นผู้มีความจริงใจต่อการงานหน้าที่ กระทำความดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้จะสิ้นชีวิตก็ยังสั่งเสียบุตรทั้งสอง คือ สุมาสูกับสุมาเจียว ให้รับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเช่นเดียวกับตน

๙. ดุลยพินิจหรือวิจารณ์ญาณ

ดุลยพินิจหรือวิจารณ์ญาณ หมายถึง การพินิจพิจารณาเหตุการณ์แล้วตัดสินใจอย่างถูกต้อง โดยเปรียบเทียบข้อเท็จจริง และหาทางแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร ดังนี้

โจโฉ เป็นผู้สามารถพิจารณาเหตุการณ์ได้กว้างไกล ลึกซึ้ง และตัดสินใจได้ถูกต้อง เห็นได้จากตอนโจโฉพ่ายแพ้จิวยี่ ก่อนเดินทางกลับเมืองฮูโตได้สั่งโจหยินให้อยู่อักรักษาเมืองลำกู่ไม่ให้พลตกภัยและเขียนหนังสือบอกวิธีป้องกันเมืองไว้ เมื่อจิวยี่มาตีเมืองลำกู่ตามที่โจโฉคาดไว้ โจหยินต่อสู้จนเห็นว่าจะรักษาเมืองไม่ได้จึงเปิดหนังสือ และดำเนินกลยุทธ์ตามคำสั่ง แสดงให้เห็นถึงความสามารถของโจโฉในการพิจารณาเหตุการณ์ล่วงหน้า และหาหนทางแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อจะสิ้นชีวิตโจโฉได้ใช้ดุลยพินิจไตร่ตรองว่าควรจะมอบตำแหน่งพระมหาอุปราชให้แก่โจผีบุตรคนโต เพราะเป็นคนหนักแน่น มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลม ในขณะที่บุตรคนอื่นๆ มีจุดด้อยไม่เหมาะในการเป็นผู้นำทัพ

จิวยี่ เป็นแม่ทัพที่มีวิจารณ์ญาณในการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ แล้วจึงตัดสินใจ เห็นได้จากคราวขุนกวนตัดสินใจไม่ถูกว่าควรจะต่อสู้หรือยอมอ่อนน้อมต่อโจโฉ จิวยี่คิดว่าควรสู้ แล้ววิเคราะห์ข้อได้เปรียบหลายประการ เช่น ทหารโจโฉไม่ชำนาญการรบทางเรือ ขาดแคลนเสบียงอาหาร ไม่คุ้นเคยกับอาหารการกิน และภูมิประเทศ ย่อมเจ็บป่วยทำให้กำลังพลลดน้อยลงได้

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพซึ่งมีความสามารถในการพิจารณาเหตุการณ์ได้ลึกซึ้งตัดสินใจได้ถูกต้องเหมาะสมกับเหตุการณ์ แม้แต่จิวยี่ยังกล่าวว่า “อันความคิดขงเบ้งลึกซึ้งหลักแหลมยิ่งกว่าเราสิบส่วน” เมื่อกวนอูตีเมืองเตี๋ยสาได้พาอยู่เอี้ยน ทหารเมืองเตี๋ยสาซึ่งตัดศีรษะเจ้าเมืองแล้วนำมาให้กวนอู มาขอรับราชการด้วย ขงเบ้งก็สั่งให้นำไปฆ่าเสีย โดยชี้แจงเหตุผลแก่เล่าปี่ว่า “ผู้ใดอาศัยอยู่ในแผ่นดินของท่านแล้วคิดยกเอาแผ่นดินไปให้ผู้อื่นเสีย ผู้นั้นเป็นคนหาความสัดยไม่” คำพูดของขงเบ้งแสดงให้เห็นถึงการพิจารณาลักษณะและอุปนิสัยใจคอคนได้อย่างถ่องแท้ เพราะหลังจากขงเบ้งสิ้นชีวิตอยู่เอี้ยนก็ก่อการกบฏชิงบังลังก์พระเจ้าเล่าเสี้ยน

สุมาลี เป็นผู้ที่มีดุลยพินิจเยี่ยมยอดอีกคนหนึ่ง รู้จักเปรียบเทียบข้อเท็จจริง และหาวิธีแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล เห็นได้จากการที่สามารถดำเนินยุทธวิธีให้ขงเบ้งต้องถอยทัพกลับไปถึงหกครั้ง หรือเมื่อพระเจ้าโจยอยคิดจะยกทัพไปตีเมืองเสฉวน สุมาลีเห็นว่าควรยับยั้งไว้ก่อนเพราะเป็นฤดูร้อนไม่เหมาะแก่การเกณฑ์ทหารไปรบ เพราะจะทำให้เหน็ดเหนื่อยง่าย ขาดแคลนน้ำและเสบียงอาหาร

๑๐. ความยุติธรรม

ความยุติธรรม หมายถึง ความไม่มีอคติหรือความลำเอียงทั้งการลงโทษและให้รางวัล เป็นผู้พิจารณาเรื่องราวต่างๆ อย่างมีเหตุผลรอบคอบ มีความยุติธรรม สามารถผูกใจผู้โต้แย้งกับบัญชาให้เชื่อถือไว้วางใจ จงรักภักดีและซื่อสัตย์ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครไว้ดังนี้

โจโฉ ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างยุติธรรม ปราศจากอคติทั้งการปูนบำเหน็จรางวัลและการลงโทษ ถ้าทำผิดจะสั่งลงโทษโดยเท่าเทียมกัน ส่วนผู้มีสติปัญญาความสามารถก็ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ความยุติธรรมของโจโฉปรากฏตั้งแต่เป็นผู้นำในการรวบรวมกองทัพหัวเมืองมาปราบตั้งโต๊ะ เตียวหุยอาสาอ้วนเสี้ยวแม่ทัพใหญ่ออกรบ อ้วนเสี้ยวโกรธมากเพราะเตียวหุยเป็นเพียงทหารเลวยังไม่เคยแสดงฝีมือให้ปรากฏจะทำให้เสียเกียรติกองทัพ โจโฉกลับบอกว่าการศึกไม่ควรถือยศศักดิ์ หากผู้ใดแน่ใจว่ามีฝีมือก็อาสาได้ แต่อ้วนเสี้ยวยื่นคำขาดว่าถ้ายกทหารเลวเป็นทหารเอกตนจะคุมทหารกลับ โจโฉจึงประนีประนอมโดยตามใจอ้วนเสี้ยว และลอบทำอาหารอย่างดีไปให้เตียวหุยกับพรรคพวกเพื่อไม่ให้เสียหน้าใจ

จิวยี่ เป็นแม่ทัพที่มีความยุติธรรมทั้งการลงโทษและให้รางวัล ก่อนทำยุทธนาวีกับโจโฉได้ประกาศให้ทหารทุกคนเข้าใจความสำคัญในการทำสงครามกับโจโฉว่า ถ้าพ่ายแพ้ย่อมหมายถึงหายนะของบ้านเมือง ถ้าผู้ใดเกียจคร้านไม่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ต้องถูกลงโทษถึงตัดศีรษะ หากปฏิบัติหน้าที่อย่างสุดความสามารถก็ปูนบำเหน็จรางวัลให้ เมื่อได้รับชัยชนะทหารทั้งหลายได้รับบำเหน็จรางวัลทุกคน นับเป็นการบำรุงขวัญและกำลังใจเป็นอย่างดี

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่รักษาความศักดิ์สิทธิ์แห่งกฎอัยการศึกอย่างเคร่งครัด ทั้งการปูนบำเหน็จและลงโทษ แม้แต่ขุนนางผู้ใหญ่ถ้าทำสิ่งใดไม่เหมาะสมหรือละเลย

ต่อหน้าที่ ทำให้เสียประโยชน์ของบ้านเมืองก็ต้องมีโทษเช่นเดียวกัน ดังเช่น ขงเบ้ง พิจารณาโทษอยู่เย็นถึงขั้นประหาร โทษฐานเป็นทัพหน้าเข้าตีค่ายตันฉองแต่ไม่สามารถตีได้ แต่ทหารผู้หนึ่งได้อ้อนวอนขอโทษแทนและอาสาจะไปเกลี้ยกล่อมผู้รักษาค่ายตันฉองให้มาอ่อนน้อม จึงได้รับการยกโทษ หรือคราวที่จูล่งคุมทหารไปรบกับบกลก ได้อ่องซึ่งมีวิชาเวทมนตร์คาถาจึงไม่สามารถสู้ได้ ขงเบ้งก็ให้อภัยเพราะเป็นเรื่องสุดวิสัยที่จะเอาชนะได้ ทั้งนี้เพราะจูล่งไม่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ หรือเมื่อคราวตีวุยก๊กครั้งแรก กองทัพต้องพราชัยเพราะความประมาทของม้าเจ็ก แต่ทัพของจูล่งซึ่งตามหลังมากกลับมาโดยไม่สูญเสียม้าสักตัวเดียว แม้จะไม่ได้ชัยชนะแต่สามารถนำทหารกลับมาโดยปลอดภัยทุกคน ขงเบ้งออกไปรับจูล่งถึงประตูเมืองพร้อมทั้งสรรเสริญว่าสมควรเป็นทหารเอก จึงกล่าวได้ว่าขงเบ้งเป็นแม่ทัพที่มีความยุติธรรม รักษาความศักดิ์สิทธิ์ของกฎระเบียบ และมีดุลยพินิจในการพิจารณาโทษอย่างเหมาะสม

สุมาอี้ เป็นผู้มีความยุติธรรมทั้งการปูนบำเหน็จรางวัลและการลงโทษ โดยวิเคราะห์อย่างถ่องแท้แล้วว่าความผิดนั้นเกิดจากการบกพร่อง ละเลยหน้าที่ หรือเป็นเหตุสุดวิสัย แต่ถ้าผู้ใดขลาดกลัวความทุกข์ยาก ไม่เต็มใจปฏิบัติหน้าที่ ทำให้เกิดความเสียหายต่อส่วนรวม ก็จะลงโทษอย่างเฉียบขาดไม่ให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่าง เช่น คราวยกทัพไปปราบขบถกองซุนเอี้ยน ขณะนั้นเป็นฤดูฝนน้ำท่วมนานจนทหารและสัตว์พาหนะได้รับความลำบาก ป่วยגעงขอให้สุมาอี้เลิกค่ายขึ้นไปตั้งบนเนินเขา สุมาอี้คาดโทษไว้ว่าถ้าใครพูดเหมือนป่วยגעงจะถูกตัดศีรษะ รุ่งเช้าชื่อเหลียนมาพูดอีก สุมาอี้จึงให้ตัดศีรษะไปเสียไว้หน้าค่ายเพราะแสดงถึงความไม่อดทน ไม่เสียสละ เมื่อโจซองเป็นกบฏต่อพระเจ้าโจออง พรรคพวกของโจซองหลบหนีไปได้สามคน สุมาอี้วิเคราะห์ว่าทั้งสามคนทำไปเพราะความซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย จึงชุบเลี้ยงให้เป็นขุนนางต่อไป แสดงให้เห็นว่าสุมาอี้มีวิจรรย์ญาณ มีเหตุผลและเที่ยงธรรม

๑๑. ความรู้

ความรู้และความรอบรู้ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการประมาณสถานการณ์ การใช้ดุลยพินิจ และการตัดสินใจ ผู้นำทหารจึงต้องสนใจแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา ยิ่งกว่านั้นยังต้องมีความรู้เกี่ยวกับจิตวิทยาของมนุษย์ เพื่อใช้บังคับบัญชาให้หน่วยงานได้รับประโยชน์มากที่สุด ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คุณสมบัติด้านมีความรู้ความสามารถของแม่ทัพเอกไว้ ดังนี้

โจโจ มีความรอบรู้ในเรื่องพิชัยสงครามจนแต่งตำราได้ ตำราที่โจโจแต่งชื่อ บังเต็ก ว่าด้วยการสงคราม วิธีการตั้งค่าย การเลือกชัยภูมิตั้งค่าย การจัดทัพทั้งทางบก ทางเรือ โจโจมีความรู้ด้านดาราศาสตร์ทำให้ได้เปรียบข้าศึก สามารถพยากรณ์หรือคาดหมายการสงครามได้ เช่น เมื่อโจโจเห็นดาวประจำเมืองของเมืองกังต้งมีรัศมีสว่างไสว แสดงว่าเมืองนั้นเจริญรุ่งเรืองปลอดภัยจากภัยพิบัติ ก็ชี้แจงแก่นายทัพทั้งปวงว่า ยังไม่สมควรยกทัพไปตี เพราะตีไปก็ไม่สำเร็จ ทำให้สิ้นเปลืองริพลและเสบียงอาหารโดยเปล่าประโยชน์ นอกจากนั้นโจโจยังมีความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี เป็นที่รู้กันทั่วไปว่าโจโจสามารถแต่งคำประพันธ์ได้ ขุนนางที่โจโจพอใจนอกจากจะมีฝีมือในการรบแล้วยังต้องแต่งคำประพันธ์ได้ ดังความที่โจโจกล่าวว่า “ท่านทั้งปวงซึ่งเป็นขุนนาง ล้วนกอปรด้วยสติปัญญา แต่งกาพย์โคลงเป็นทุกคน บัดนี้มาอยู่ในปราสาทพร้อมกันสิ้น ท่านจงแต่งโคลงชมปราสาทนี้เล่นให้สบายใจ”

จิวอี้ พุทธิกรรมที่แสดงคุณสมบัติในด้านความรู้ของจิวอี้มีกล่าวไว้ไม่มากนัก แต่วิเคราะห์จากการที่ก่อนสิ้นชีวิต ชุนเช็กสั่งขุนกวนให้ปรึกษาหารือเรื่องการสงครามกับจิวอี้โดยเฉพาะ แสดงว่าจิวอี้ต้องมีความรู้ความชำนาญในด้านพิชัยสงคราม หรือจากคำกล่าวของเทียเกาขุนนางอาวุโสกล่าวว่า “จิวอี้่นักคิดว่าเป็นเด็กมิได้รู้สิ่งใด กลับริฐิ์กว่าผู้ใหญ่อีกเล่า ทั้งมีสติปัญญาสามารถจัดแจงทหารวางกองทัพบุกที่ตามขบวนศึกสมควรที่จะเป็นแม่ทัพหลวงได้” จากคำพูดของเทียเกาและการมีชัยชนะในยุทธนาวีกับโจโจ แสดงว่าจิวอี้ต้องมีความรู้ในด้านพิชัยสงครามอย่างดี

ขงเบ้ง เป็นผู้ที่มีความรู้และความรอบรู้อย่างละเอียดลึกซึ้งหลายด้าน กล่าวคือมีความรู้ที่ดีในด้านพิชัยสงคราม ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา อักษรศาสตร์ ฯลฯ การมีความรู้ที่หลากหลายของขงเบ้งนั้น เมื่อนำมาประยุกต์เข้าด้วยกันทำให้ได้เปรียบข้าศึก

ความรู้ในด้านพิชัยสงครามนั้น เมื่อใช้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ มาประกอบเข้าด้วยกันก็จะได้เปรียบ เกิดประโยชน์แก่ยุทธวิธี สามารถประมาณสถานการณ์ได้ เช่น สามารถเลือกภูมิประเทศเป็นชัยภูมิได้อย่างเหมาะสม ความรู้ทางภูมิอากาศสามารถคำนวณได้ว่าเวลาใด วันใด จะเกิดลมชนิดใด อากาศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เช่น เพื่อวางแผนจะหาลูกเกาทัณฑ์ให้ได้แสนลูกภายในเวลาสามวันตามคำท้าของจิวอี้ ขงเบ้งก็สามารถคำนวณได้ว่าเวลาประมาณตีสาม ข้างแรม

เดือนสิบ จะมีหมอกลงหนักมองไม่เห็นตัวกัน ข้าศึกจะประมาณกำลังฝ่ายโจมดีไม่ได้ จึงเคลื่อนทัพเรือเข้ารบกับโจโฉและได้ลูกเกาทัณฑ์ตามจำนวนที่ต้องการ ความรู้ทางด้านดาราศาสตร์ ทำให้ขงเบ้งพยากรณ์ดินฟ้าอากาศ และสถานการณ์บ้านเมืองจากดวงดาวได้แม่นยำ ขงเบ้งใช้ความรู้ทางไสยศาสตร์ในการเสกก้อนหินให้เป็นทหารถืออาวุธห้ำหั่นทัพลูกซุนที่ติดตามเล่าปี่ เรียกลม เรียกฝน เสกประตูกุล หรือเมื่อรู้ตัวว่าจะสิ้นอายุขัยก็ทำพิธีต่ออายุ แต่อยู่เย็นรู่เท่าไม่ถึงการณ์ทำลายพิธีเสียก่อน ขงเบ้งมีความเป็นห่วงบ้านเมืองจึงทำพิธีรักษาดวงดาวประจำชีพของตนไว้ ทำให้สุมาอี้ไม่กล้ายกทัพโจมดีเพราะเข้าใจว่าขงเบ้งยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนั้นความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และช่างเทคนิค ทำให้ฝ่ายเล่าปี่ได้เปรียบคู่ต่อสู้แม้ว่าจะมีกำลังน้อยกว่า เช่น สร้างหุ่นจำลองสัตว์ร้ายต่างๆ มีล้อขับเคลื่อนได้ ภายในบรรจุดินประสิว และพลู เมื่อจุดเพลิงใส่ตัวสัตว์แล้วเข็นใส่ ก็จะระเบิดทำลายข้าศึกได้เป็นจำนวนมาก หรือการประดิษฐ์โคยนต์รี้ก็คาดว่าสุมาอี้จะต้องแย้งไปสร้างเลียนแบบ จึงทำกลพิเศษซ่อนไว้ คือ ลื่นของโคยนต์รี้นั้นถ้าพลิกกลับแล้วจะเคลื่อนที่ไม่ได้ ความสามารถต่างๆ ของขงเบ้งนี้ แม้แต่สุมาอียังยกย่องว่า “ขงเบ้งมีปัญญารู้ตลอดดวงไปประดุจหนึ่งเทพดา” แสดงถึงความรู้รอบรู้ของขงเบ้งซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไป

สุมาอี้ ความรอบรู้และสติปัญญาของสุมาอี้เป็นที่ยอมรับของขงเบ้ง สุมาอียมีความรู้ด้านพิชัยสงคราม ดาราศาสตร์ และโหราศาสตร์ทัดเทียมกัน ขงเบ้งจึงไม่สามารถเอาชนะสุมาอี้ได้จนตรอมใจตายในการตีวุยก๊กครั้งสุดท้าย และสุมาอียังเห็นดาวประจำตัวของขงเบ้งหม่นหมองจึงกราบทูลพระเจ้าโจยอยว่า “ขงเบ้งยกทัพมาครั้งนี้เสมือนหาภัยใส่ตัว” คืบที่ขงเบ้งถึงแก่กรรมสุมาอี้เห็นดาวประจำชีพขงเบ้งมีสีแดงราวโลหิต ขงเบ้งจึงต้องทำพิธีรักษาดวงดาวของตนเพื่อลวงสุมาอี้

๑๒. ความจงรักภักดี

ความจงรักภักดี หมายถึง การมีจิตใจเอื้อเฟื้อในบุญคุณ ก่อให้เกิดความซื่อสัตย์ ความเสียสละต่อประเทศชาติบ้านเมือง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมตัวละครและยกตัวอย่างไว้เช่นเดียวกับคุณสมบัติด้านความซื่อสัตย์

๑๓. ความแนบเนียน

คุณสมบัติความแนบเนียน หมายถึง ความสามารถร่วมงานกับผู้อื่นได้โดยไม่เกิดความขัดแย้ง กระทำการทุกอย่างได้เหมาะสมกับกาลเทศะ เคารพความคิดเห็นของผู้อื่นและให้ความร่วมมือกับผู้อื่นอย่างจริงใจ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์คุณสมบัติของตัวละครดังนี้

โจโล เป็นผู้รับฟังและเคารพความคิดเห็นของผู้อื่นเสมอ ไม่เอาแต่ใจตนเป็นใหญ่ ถ้าความคิดของผู้ใดดีมีเหตุผลก็เห็นชอบด้วย ก่อนดำเนินการรบบมีการปรึกษาหารือแม่ทัพนายกองทุกครั้งจึงเป็นที่ยอมรับของผู้ใต้บังคับบัญชา โจโลมีความสามารถในการทำอุบายเพื่อเกลี้ยกล่อมคนที่มีความสามารถมาเป็นพวกของตน มีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างแนบเนียน ทั้งยังมีความนอบน้อมถ่อมตนได้อย่างเหมาะสมกับกาลเทศะ ทั้งๆ ที่มีตำแหน่งเป็นถึงมหาอุปราช ดังเช่นเมื่อเขาอิ้วที่ปรึกษาของอ้วนเสี้ยวซึ่งเคยเป็นเพื่อนกับโจโลมาขอรับราชการด้วย โจโลก็ดีใจยอบตัวลงคำนับและกล่าวด้วยถ้อยคำสุภาพว่า “ซึ่งท่านจะมาอยู่ด้วยเรา เรามีความยินดีนัก การทั้งปวงของเราจะสำเร็จเพราะท่าน ท่านจงช่วยดักเตือนสั่งสอนเราจะทำตามคำท่าน”

จิวยี่ มีความสามารถในการร่วมงานกับผู้อื่นโดยไม่ขัดแย้ง รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ก่อนจะตัดสินใจมักปรึกษาผู้อื่นเสมอ แต่พฤติกรรมอันแสดงถึงความแนบเนียนของจิวยี่ไม่ได้กล่าวถึงมากนัก

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพซึ่งมีความสามารถร่วมงานกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่น มีไหวพริบปฏิภาณ มีวิธีใช้คนอย่างแนบเนียน ยั่วให้เกิดความอึกเหิม เช่น เสนอให้ตั้งกวนอู เป็น ‘ทหารเสือที่เอก’ ทำให้กวนอูอึกเหิม มีกำลังใจในการทำงานมากขึ้น ขงเบ้งใช้วิธีปรึกษาแม่ทัพนายกองตามความสมควรใจ ขงเบ้งจึงได้ผู้มีฝีมือไปรบด้วยความสมควรใจ

สุมาอี้ เป็นแม่ทัพที่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น อวดทน อวดกลั่น ให้ความร่วมมือกับผู้อื่นอย่างจริงใจ มีความเกรงใจ และคิดถึงใจผู้อื่นเสมอ

๑๔. ความไม่เห็นแก่ตัว

คุณสมบัตินี้คือ การหลีกเลี่ยงความสะดักสบาย ไม่หาประโยชน์ หรือความสุขใส่ตัว ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้ใต้บังคับบัญชา ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากทั้งในเรื่องการงานและเรื่องส่วนตัว ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครไว้ ดังนี้

โจโฉ เป็นแม่ทัพที่ไม่ปล่อยให้ผู้ใต้บังคับบัญชาต้องรับภาระและเผชิญความลำบากตามลำพัง ต้องหาหนทางแก้ปัญหาลดและช่วยเหลือผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ นำทหารเข้ารบด้วยตนเองจนบางครั้งแทบเอาชีวิตไม่รอด ถ้าทหารบาดเจ็บก็รักษาพยาบาล ถ้าเสียชีวิตก็อุปการะบุตรภรรยาผู้นั้น เมื่อได้รับชัยชนะก็ปูนบำเหน็จรางวัลเป็นการบำรุงขวัญ ทั้งยังมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มักพูดว่างานสำเร็จเพราะความสามารถของทุกคน ทำให้ทหารมีกำลังใจและจงรักภักดี กิดดิศศัพท์ความมีน้ำใจกว้างขวางไม่เห็นแก่ตัว เมตตาคารี และรักทหารของโจโฉจึงเป็นที่เลื่องลือ

จิวยี่ เป็นแม่ทัพที่ไม่เห็นแก่ตัวเช่นกัน ทุกครั้งที่ออกรบจะร่วมเป็นร่วมตายกับทหาร เมื่อทำความดีก็ปูนบำเหน็จรางวัลให้ บทบาทของจิวยี่ในเรื่อง สามก๊กส่วนใหญ่แสดงถึงความสามารถในด้านยุทธวิธี แต่การที่จิวยี่มีชัยชนะในสงครามได้ก็แสดงว่าได้รับความร่วมมืออย่างดีจากผู้ใต้บังคับบัญชา

ขงเบ้ง เป็นแม่ทัพที่ไม่เห็นแก่ตัว ร่วมรับผิดชอบกับผู้ใต้บังคับบัญชา โดยลงโทษตนเองด้วยหากแพ้สงคราม เมื่อมีชัยชนะเข้าศึกก็ปูนบำเหน็จรางวัลทุกครั้ง เมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาเดือดร้อนก็พยายามแก้ปัญหาให้ถึงที่สุด แม้เมื่อรู้ตัวว่าจะสิ้นอายุขัยก็มอบตำราให้แก่ผู้ที่คิดว่ามีความซื่อสัตย์ پاکเพียรโดยไม่หวังวิชา และให้นาทรัพย์สมบัติของตนเข้าทูลพระคลังไว้แจกจ่ายทหารต่อไป แสดงถึงความมีน้ำใจกว้างขวาง

สุมาอี้ คุณสมบัติด้านความไม่เห็นแก่ตัวมีกล่าวไว้เพียงเล็กน้อย ในการรบทุกครั้งสุมาอี้ไม่เคยปล่อยให้ผู้ร่วมงานเผชิญกับข้าศึก หรือแก้ปัญหากันตามลำพัง เมื่อรู้ว่าทหารต้องทุกข์ยากเพราะการรบ เมื่อเสร็จศึกก็นาทรัพย์สินเงินทองมาแจกทหารทุกคน นับว่ามีน้ำใจกว้างขวางยิ่ง

อภิปรายผล

ผู้วิจัยได้อภิปรายผลของการศึกษาวิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของแม่ทัพเอกในวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก ว่าแม่ทัพเอกในเรื่องนี้มีคุณสมบัติของผู้นำทหารครบทั้ง ๑๔ ประการ แต่ผู้แต่งเน้นคุณสมบัติด้านการนำทหารของตัวละครแต่ละตัวต่างกัน เมื่อตัวละครมีบทบาทไม่เท่ากัน พฤติกรรมที่แสดงคุณสมบัติของผู้นำทหารย่อมต่างกันพอสรุปได้ ดังนี้

โจโฉ เป็นตัวละครซึ่งมีบทบาทมากที่สุด มีคุณสมบัติดีเด่นในด้านความคิดริเริ่ม ความกล้าหาญ และความอดทน

จิวยี่ มีคุณสมบัติเด่นด้านความคิดริเริ่ม

ขงเบ้ง มีคุณสมบัติเด่นในด้านมีความรู้หลากหลายอย่างละเอียดลึกซึ้งกว่าแม่ทัพทุกคนจนเป็นที่ยอมรับและได้อาจารย์ว่า ‘ผู้หยั่งรู้ดินฟ้ามหาสมุทร’

ผู้วิจัยได้พิจารณาว่าพฤติกรรมของแม่ทัพเอกในเรื่อง สามก๊ก สามารถนำมาเป็นแบบอย่างของผู้นำทหารได้ในปัจจุบัน โดยมีข้อเสนอแนะว่า

๑. ควรศึกษาพฤติกรรมความเป็นผู้นำของตัวละครอื่นๆ เช่น เล่าปี่ ชุนกวน อ้วนเสี้ยว ดังโต๊ะ

๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบคุณสมบัติผู้นำทหารของวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก กับ ราชาราช เพราะแปลโดยผู้แปลคนเดียวกัน ทั้งยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับพิชัยสงคราม

การวิเคราะห์พฤติกรรมของแม่ทัพเอกในวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้น น่าสนใจมาก ดังคำกล่าวของรูไบยาดว่า “ดูหนึ่งดูละครแล้วย้อนดูตัว” บทบาทของตัวละครต่างๆ ก็เหมือนกับคนในสังคม ความเป็นผู้นำเกิดขึ้นได้ในสังคมทุกกลุ่ม บทบาทของความเป็นผู้นำมิได้จำกัดเฉพาะการนำทัพเท่านั้น ภาระหน้าที่ของผู้นำเพิ่มขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงและกระแสความเจริญของโลก แต่เกณฑ์ในการวิเคราะห์ทั้ง ๑๔ ประการดังกล่าวมาแล้วก็เป็นคุณสมบัติที่ผู้นำพึงมีพึงปฏิบัติ เพราะเป็นคุณธรรมหลักของสังคมไทย เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความไม่เห็นแก่ตัว ความอดทน อดกลั้น ความจงรักภักดี ความยุติธรรม ฯลฯ ทั้งนี้เพราะความสามารถของผู้แปลในการกลมกลืนเหตุการณ์ วัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคติทางพุทธศาสนาทำให้ผู้อ่านนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมได้โดยไม่ลำสมัย

๑ เล็บนางงามแสลัม
สุพรรณนิภาการะทิง

ต้นนางแย้มแกมตองตึง
ดอกราชพฤกษ์ซีกไทโรไตร ฯ

๑ เล็บนางนวยแน่นน้อย
นางแย้มแกมตองตึง
สุพรรณนิภาการะทิง
ราชพฤกษ์ซีกดวงย้อย

พอฟัง
อีกอ้อย
บานแบ่ง
พู่เพียงไทโรไตร ฯ

๑ กล้วยไม้ห้อยต่ำเตี้ย
หอมท่วงวังเวงใจ

นมตำเรียเรียทางไป
ว่ากลืนแก้วแล้วเรียมเหลียว ฯ

๑ กล้วยไม้ห้อยย้อยคลี
นมตำเรียรายไป
หอมท่วงวังเวงใจ
ว่ากลืนแก้วแล้วข้า

ดวงไสว
กลืนกล้า
รสราด
หยุดยั้งแลเหลียว ฯ

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง
พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

‘ธรรมราชา’ คือ กษัตริย์ผู้ทรงธรรมยึดมั่นในหลัก
ทศพิธราชธรรม หลักธรรมจักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ และธรรม
อื่นๆ เป็นค่านิยมที่ปรากฏในสังคมไทยมาช้านาน พระมหากษัตริย์
ทรงนำอุดมการณ์ ‘ธรรมราชา’ มาใช้เป็นหลักการบริหารรัฐ และ
ยังเป็นองค์อุปถัมภ์กวีราชสำนัก พระราชกรณียกิจของพระองค์ส่งผล
ให้กวีเกิดความประทับใจ จึงได้ถ่ายทอดคุณลักษณะและวัตรปฏิบัติ
ต่างๆ แห่งองค์พระมหากษัตริย์ไว้ในบทบาทของตัวละครกษัตริย์
ในวรรณคดี

ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

มาวดี แสงกระวี*

ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงถึงค่านิยมของกวี รวมถึงค่านิยมของสังคมไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้ยึดมั่นในธรรม อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญและสัมพันธ์กับรากฐานของการเมืองการปกครองอย่างยิ่ง การแสดงลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ในวรรณคดียุคนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยปลูกฝังสร้างเสริมภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ให้สอดคล้องกับคตินิยมของสังคมไทย แต่ยังสะท้อนถึงวิเทโศบายของพระมหากษัตริย์ที่จะใช้วรรณคดีเป็นสื่อสนับสนุนฐานะความเป็น 'ธรรมราชา' ของพระองค์ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

เนื่องจากวรรณคดีเป็นผลิตผลทางความคิดและจินตนาการของกวี วรรณคดีจึงเปรียบเสมือนกระจกเงาสะท้อนประสบการณ์ของกวีแห่งยุคสมัยด้วย เหตุนี้ จุฬารินทร์ โพธิ์ศิริ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร จึงมีความสนใจทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อศึกษาว่าตัวละครกษัตริย์ในวรรณคดีช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะมีส่วนสะท้อนถึงลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' มากน้อยเพียงใด

* อาจารย์หมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนบางกะปิ กรุงเทพมหานคร รายงานจาก จุฬารินทร์ โพธิ์ศิริ. "การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." ปรินญาณพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วิชาเอกภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๒.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้อธิบายความหมายของ 'ธรรมราชา' ว่าหมายถึง กษัตริย์ผู้ประพฤติปฏิบัติหน้าที่โดยธรรม ธรรมในที่นี้คือธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กษัตริย์ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการปกครอง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร

การวิจัยครั้งนี้ทำให้เห็นลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณคดีที่นำมาศึกษามีลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นวรรณคดีประโลมโลก หมายถึง วรรณคดีที่มีเนื้อหามุ่งให้ความบันเทิงเป็นสำคัญ และมีตัวละครที่มีกษัตริย์รวมอยู่ด้วย

๒. เป็นการศึกษาเฉพาะตัวละครกษัตริย์ที่จัดอยู่ในฝ่ายธรรมะหรือธรรมราชาเท่านั้น เพื่อจะได้ข้อมูลที่ชัดเจนตามจุดมุ่งหมาย

๓. วรรณคดีที่นำมาศึกษาได้แก่ เรื่อง รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา ขุนช้างขุนแผน กากี พระอภัยมณี ลักษณะวงศ์ สิงหไกรภพ สังข์ทอง และไชยเชษฐา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยในลักษณะการวิเคราะห์เอกสาร โดยดำเนินการศึกษาตามลำดับขั้น ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับที่มาและลักษณะของ 'ธรรมราชา' จากหนังสือเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒. ศึกษาสภาพสังคม การเมือง การปกครอง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และจดหมายเหตุ

๓. คัดเลือกวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรื่องต่างๆ ที่ได้ระบุแล้ว มาศึกษาอย่างละเอียด

๔. วิเคราะห์ลักษณะความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ในวรรณคดี โดยอาศัย หลักเกณฑ์ทางหลักธรรมสำหรับการปกครอง คือหลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร

๕. ศึกษาปัจจัยที่มีต่อลักษณะความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับสภาพสังคม การเมือง การปกครอง จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ พงศาวดาร กฎหมาย และ จดหมายเหตุ

๖. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

๑. ที่มาและลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา'

ความคิดทางการเมืองแบบ 'ธรรมราชา' นี้มีที่มาจากคติของอินเดียโบราณ ซึ่งมีอยู่ ๒ คติ คือคติทางศาสนาพราหมณ์ และคติทางพุทธศาสนา

ความคิดของฝ่ายพราหมณ์นั้น กษัตริย์หรือราชาเกิดจากความต้องการมีผู้นำ ในกองทัพ ผู้เป็นราชาคือเทพหรือพระอินทร์ ซึ่งมาจากสรวงสวรรค์ มีภาระหน้าที่ สำคัญคือการทำสงคราม ส่วนกษัตริย์หรือราชาตามคติพุทธนั้นมีภาระหน้าที่สำคัญ คือ การสร้างสันติสุข เรื่องราวการปกครองที่สำคัญที่สุดของกษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิราช คือการที่พระองค์ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อ ความมุ่งหมายของทศพิธราชธรรม มีลักษณะที่เป็นหลักในการปฏิบัติตนของผู้ปกครอง เพื่อป้องกันการใช้อำนาจไปใน ทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน หลักธรรมนี้ปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก คัมภีร์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดกภาค ๒ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพญาหงส์ตรัฐ ทศพิธราชธรรมนี้กล่าวเป็นภาษาบาลีว่า

ทานํ สิลํ ปริจจาคํ อาชฺชวํ มทุทวํ ดบิ

อภฺโกโร อวิหิสนุจ ขนฺติญฺจ อวิโรธนํ

ประกอบด้วยราชธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. ทาน คือ การให้ สละทรัพย์สินของเพื่อบำรุงเลี้ยงและช่วยเหลือประชาชน

๒. ศีล คือ ความประพฤติที่ดีงาม มีความสุจริตทั้งกายใจ

๓. ปริจจาคะ คือ การเสียสละความสุขสำราญส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น
๔. อาชชวะ คือ ความซื่อตรง
๕. มัททวะ คือ ความอ่อนโยน มีอัธยาศัย
๖. ตปะ คือ ความเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์
๗. อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ
๘. อวิหิงสา คือ การไม่เบียดเบียนมนุษย์และสัตว์
๙. ขันติ คือ ความอดทน

๑๐. อวิโรธนะ คือ ความไม่เอนเอียงห่วงไหวต่อสิ่งเร้าต่างๆที่จะทำให้ปราศจากความเที่ยงธรรม

ทศพิธราชธรรมเป็นราชธรรมที่มีความสำคัญยิ่งต่อลักษณะความเป็น‘ธรรมราชา’ของพระมหากษัตริย์ไทย หลักธรรมสำคัญที่พึงยึดถือเป็นหลักในการปกครองอีกประการหนึ่ง คือ ‘จักรวรรดิวัตร’ มีที่มาและรายละเอียดอยู่ใน จักรกวัตติสูตร คัมภีร์สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค ปรากฏเรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่า ทัลลหณีสั่งสอนพระราชโอรสให้ประพฤติตนโดย ‘จักรกวัตติวัตรอันประเสริฐ’

จักรวรรดิวัตร จำแนกเป็น ๑๒ ประเภท คือ

๑. การอนุเคราะห์คนภายในราชสำนัก และคนภายนอกให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย
๒. การผูกไมตรีกับประเทศอื่น
๓. การอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์
๔. การเกื้อกูลพราหมณ์และผู้คนที่อยู่ในตัวเมือง
๕. การอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท
๖. การอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล
๗. การจัดรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์
๘. การห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดุชกรรม และชักนำตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต
๙. การเลี้ยงดูคนจนเพื่อมิให้ประกอบกรทุจริตเป็นภัยต่อสังคม
๑๐. การเข้าใกล้สมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศลและอกุศลให้แจ้งชัด
๑๑. การห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ
๑๒. การดับความโลภมิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้

จักรวรรดิวัตร คือ ราชธรรมสำคัญที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการปกครองโดยตรง ในขณะที่ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงคุณลักษณะส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ มากกว่าที่จะเป็นการปกครองอันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครอง ราชธรรมทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพระจักรพรรดิ หรือธรรมราชาผู้ประเสริฐตามคติพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองไทยมาแต่โบราณกาล

๒. การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่เรื่อง รามเกียรติ์ อนุราทอิเหนา ขุนช้างขุนแผน กากี พระอภัยมณี ลักษณะวงศ์ สิงหไกรภพ สังข์ทอง และไชยเชษฐา

๑) รามเกียรติ์

บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งขึ้น แต่งเป็นกลอนบทละคร แต่ตอนเริ่มต้นเป็นรายต้นพรรณนาความรู้เรื่องของบ้านเมือง และจบลงด้วยโคลงสี่สุภาพ บอกวันเดือนปีที่แต่ง บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ ของรัชกาลที่ ๑ ได้รับยกย่องว่าเป็นฉบับที่เก็บความได้ละเอียดและสมบูรณ์ที่สุด

ท้าวอชบาล โอรสของท้าวอโนมาตัน เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒ แห่งกรุงอโยธยา เป็นผู้ประพฤติชอบทางวาจา เปี่ยมด้วยอัธยาศัยไมตรี กอปรด้วย 'มธุรสพจนารถ' ตลอดถึงมีอากัปกิริยาที่อ่อนโยนอันเป็นลักษณะของผู้ที่มีมัทวะ คือความอ่อนโยนทั้งกายวาจาและใจ อีกทั้งมีจิตเมตตากรุณาต่อผู้อื่นอันเป็นเหตุแห่งการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ คือการสละชีพเป็นทาน ดังกรณีที่ท้าวอชบาลได้เชือดเนื้อของตนเองเพื่อแลกกับอสิรภาพของกวางทอง ซึ่งนายพรานจับได้เมื่อคราวพระองค์เสด็จประพาสป่าหลังจากสละราชสมบัติแล้ว ดังคำกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น
ได้ฟังพรานไพรใจฉกรรจ์
ด้วยความกรุณาเมตตาสัตว์
ตัวกุศิคืออยู่เป็นนิจ
บัดนี้สมดังความปรารถนา
แลกเนื้อทรายทองของเอ็งไว้

องค์ท้าวอักษาลรังสรรค์
พระทรงธรรมสังเวชเป็นสุดคิด
จึงตรัสบัญชาประกาศิต
จะให้ทานชีวิตจิตใจ
ก็จะเชือดมังสาของกูให้
จะให้มีให้จงว่ามา

ท้าวทศรถ ไอรสของท้าวอักษาล เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งกรุงอโยธยา ท้าวทศรถทรงจำต้องมอบราชสมบัติให้แก่พระพรต ไอรสของพระองค์กับนางไทยเกษิ ได้ครอบครองบ้านเมืองก่อนพระราม เพื่อมิให้เสียสัจจาจากที่เคยให้ไว้แก่นาง เป็นการแสดงคุณสมบัติประการสำคัญที่สุดของพระองค์ คือความซื่อตรง ดังคำกลอนที่ท้าวทศรถตรัสแก่พระวิสุทธิสวามิตร ดังนี้

เสียดายความสัตย์จะเสียธรรม
ด้วยเหตุฉะนี้พระอาจารย์
มิให้อดศุหมู่พาลา

ตรีโลกทั้งนั้นจะนิินหา
จะสู้เสียขนานจะดีกว่า
ทั้งสวรรค์ชั้นฟ้าชาติรี

พระราม ไอรสของท้าวทศรถ พระรามเป็นผู้ยึดมั่นในคำสัตย์ เริ่มจากการที่ทรงยินดียรับชอบเรียกร่องที่นางไทยเกษิขอให้พระองค์เสด็จออกเดินป่าเป็นเวลา ๑๔ ปี เพื่อเปิดโอกาสให้พระพรตไอรสของนางได้ขึ้นครองเมืองอโยธยาก่อน ซึ่งเป็นการสนองต่อคำสัตย์สัญญาที่พระราชบิดา (ท้าวทศรถ) ทรงให้ไว้แก่นางไทยเกษิ การกระทำของพระรามเป็นแบบอย่างของบุตรที่ดีที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดา ทั้งยังแสดงถึงความเป็นผู้ยึดมั่นและดำรงอยู่ในคุณธรรมความสัตย์ซื่อ ตรงต่อวาจาและหน้าที่ โดยปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในสมบัติทั้งปวง ความเมตตากรุณาเป็นคุณลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของพระราม ตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงออกเดินป่า ๑๔ ปี จนกระทั่งยกทัพกลับไปปกครองกรุงอโยธยา พระรามไม่เคยใช้อำนาจลงอาญาข้าราชการบริพารถึงขั้นประหารเลย ส่วนใหญ่พระองค์จะยึดมติในที่ประชุมเหล่าเสนาทหารเป็นเกณฑ์การตัดสินใจ ดังเช่นเมื่อหนุมานละเมิดคำสั่งกระทำให้เก็นหน้าที่ด้วยการเผากรุงลงกา แม้จะมีโทษร้ายแรงถึงขั้น โทษนั้นถึงสิ้นชนมาน แต่เหล่าเสนาวานรมิมีมติให้ ขอประทาน จงงดไว้ก่อน อย่าเพิ่ง ราษฎรอนสังขาร มตินี้สร้างความพึงพอใจพระทัยแก่พระรามอย่างยิ่ง เนื่องจากสอดคล้องกับความรู้สึกของพระรามที่ว่า

เมื่อนั้น	พระศรีภูวนาทเรืองศรี
ได้ฟังท้าวพระยาเสนี	ตั้งวารีทิพย์มาเจือใจ
สอดคคลังต้องในวิญญาน์	ผลัดผ้าซุบสรจรงวัลให้
แก้วยบุบตรวุฒไกร	ในที่ท่ามกลางวานร

บทกลอนดังกล่าว นอกจากจะแสดงถึงความรู้สึกของพระรามที่ไม่ต้องการ
ลงโทษหนุมานขั้นรุนแรงแล้ว ยังแสดงถึงเมตตาจิตของพระองค์ที่มีต่อข้าทหาร โดย
การให้รางวัลแก่ผู้มีความดีความชอบต่อหน้าที่ คือหนุมาน ซึ่งทำหน้าที่นำสไบกับ
พระธำมรงค์ไปถวายนางสีดาที่กรุงลงกาได้สำเร็จ และการที่พระรามยอมรับความคิด
ของบรรดาทหารไม่ใช้อำนาจกระทำตามอำเภอใจแต่ผู้เดียว แสดงถึงความเที่ยงธรรม
ของพระองค์อีกด้วย

๒) อุณรุท

อุณรุท เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนบทละครใช้สำหรับเล่นละครใน เพื่อความบันเทิง

ท้าวบรมจักรกฤษณ์ เป็นกษัตริย์ครองกรุงนรังกา มีมเหสีชื่อนางจันทมาลี
มีโอรสชื่อไกรสุท ท้าวบรมจักรกฤษณ์เป็นกษัตริย์ผู้เปี่ยมด้วยเดชานุภาพและบุญญา-
นุภาพ มีความมุ่งมั่นต่อการพัฒนาบ้านเมืองทั้งด้านกองทัพและด้านเศรษฐกิจ มีการ
วางนโยบายเปิดการค้าเสรีแก่ชนต่างชาติ เป็นการสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างเมือง
ตรงตามหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๒ ดังคำกลอนต่อไปนี้

ลูกคำพาดินชานา สิบสองภาษาประชุมกัน

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเมตตาเอาใจใส่ดูแลไพร่พล เป็นวัตรปฏิบัติที่
ตรงกับหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๑ ซึ่งจะผูกใจข้าทหารให้เกิดความสำนึกใน
เมตตาคุณ สร้างฐานแห่งความจงรักภักดี พระองค์มีความรักความเมตตาต่อญาติวงศ์
โดยเท่าเทียมกัน ไม่เอนเอียง ทรงมีความเที่ยงธรรมซึ่งตรงกับหลักราชธรรมอวิโรชนะ
และพระองค์ทรงให้ความใกล้ชิดศรัทธาต่อสมณพราหมณ์ผู้มีศีล ซึ่งตรงกับหลักธรรม
จักรวรรดิวัตร ข้อ ๑๐ เห็นได้จากตอนท้าวบรมจักรกฤษณ์เสด็จไปสนทนาธรรมกับ
พระนารถฤๅษี ชี้ชัดถึงความเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมซึ่งส่งผลให้กรุงนรังกามีเสถียรภาพ
ทางการเมือง และราษฎรมีความร่มเย็นเป็นสุข

๓) กากีกลอนสุภาพ

กากีคำกลอน เป็นบทนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งเป็นกลอนสุภาพในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยอาศัยเค้าเรื่องจากชาดก

ท้าวพรหมทัต ครองกรุงพาราณสี มีอัครชายาชื่อ กากี เป็นหญิงรูปงาม และมีกลิ่นกายหอม ท้าวพรหมทัตโปรดการเล่นสกามาก วันหนึ่งพญาครุฑซึ่งเคยมาเล่นสกากับท้าวพรหมทัตได้ลักพานางกากีไปอยู่ที่วิมานฉิมพลี นาฏกเวรผู้รับใช้ใกล้ชิดท้าวพรหมทัตอาสาออกติดตาม กระทั่งพบนางกากีและได้นางเป็นภรรยา แล้วกลับมาเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ท้าวพรหมทัตฟัง เมื่อท้าวพรหมทัตได้ฟังก็พิโรธราวกับพญานาคถูกตีชนดหาง

เปรียบดังวาสุกรีไกรชัชชาญ ไครประหารชนดหางให้ไกรธา

แต่พระองค์สามารถยับยั้งอารมณ์ได้ด้วยสติและความคิดที่ว่า

ครั้นจะล้างเสียให้ว่างชีวิตม้วย ก็เกรงด้วยครหาจะว่าชาน
เมื่อหญิงร้ายชายโหดสันดานพาล ไม่ต้องการที่จะก่อเวรไป

ความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าท้าวพรหมทัตเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่น มีสติไม่เอนเอียง หวั่นไหวต่อสิ่งเร้าอันจะทำให้ปราศจากความเที่ยงธรรม อันเป็นลักษณะที่ตั้งอยู่ในหลักธรรมอวิโรธนะ

๔) ขุนช้างขุนแผน

ขุนช้างขุนแผน แต่งเป็นกลอนสุภาพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้กวีแต่งและทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เป็นบางตอน ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ หอพระสมุดวชิรญาณได้ชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เหตุเพราะมีหลายฉบับหลายสำนวนด้วยกัน โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและกรมหมื่นนวกวีพจน์สุปรียาทรงเป็นประธานการชำระ ได้คัดเลือกสำนวนที่ดีที่สุดมารวมกันจนครบทุกตอน บางตอนก็ไม่สามารถทราบนามผู้แต่ง

พระพันวษา กษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา บทบาทของพระพันวษาที่แสดงถึงความเป็น 'ธรรมราชา' คือ การอนุเคราะห์เกื้อกูลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ซึ่งตรงกับหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๑ ว่าด้วยการอนุเคราะห์คนภายในราชสำนักและคนภายนอกให้มีความสุข ดังตอนที่ขุนแผนกับพลายงามอาสาออกรบ- และสามารถจับตัวพระเจ้าเชียงใหม่ได้ พระพันวษาประทานความดีความชอบแก่สองพ่อลูกโดยเลื่อนบรรดาศักดิ์ขุนแผนเป็นพระสุรินทรฤทัย รุ่งเมืองกาญจนบุรี ส่วนพลายงามให้เป็นจมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา

อีกคราวหนึ่งเมื่อพระพันวษาทรงสั่งประหารนางวันทอง พระไวยทูลขออภัยโทษให้แก่มารดา พระพันวษาก็ทรงยอมยกโทษให้

เอ็งได้ทำดีมีความชอบ
แต่ยังมีถึงชอบที่ขอบใจ

ก็ตอบแทนแล้วเป็นไหนไหน
จะยกโทษแม่ให้เป็นรางวัล

การที่ผู้มีอำนาจสูงสุดตอบแทนน้ำใจแก่ขุนนางด้วยวิธีดังกล่าว แสดงถึงคุณธรรม ที่ตรงกับหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๑ ว่าด้วยการอนุเคราะห์เกื้อกูลแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และหลักราชธรรมข้อ 'ทาน' (การให้) คือ อภัยทาน ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์แห่ง 'ธรรมราชา'

อย่างไรก็ตามบางครั้งพระพันวษาก็ทรงใช้วิธีแก้ปัญหาหรือดำเนินการด้วยอำนาจและอารมณ์ที่แสดงถึงความเป็น 'เจ้าชีวิต' ดังตอนที่มิรับสั่งให้ประหารขุนไกรและประหารนางวันทอง ด้วยเหตุนี้พระพันวษาจึงเป็นกษัตริย์ที่เปี่ยมด้วยธรรมานุภาพและเดชาานุภาพ หรือลักษณะร่วมระหว่างธรรมราชาและเทวราชาอย่างเห็นได้ชัด

๕) พระอภัยมณี

พระอภัยมณี นิทานคำกลอนที่มีชื่อเสียงของสุนทรภู่ แต่งเป็นกลอนสุภาพ

พระอภัยมณี เป็นกษัตริย์ครองกรุงผลึก โอรสของท้าวสุทัศน์กับนางปทุมเกสร แห่งเมืองรัตนา พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีความอ่อนโยน มีวาจาอ่อนหวาน ไพเราะนุ่มนวล แม้กับศัตรูคู่ศึกละอย่างอุศเรนก็ไม่ถือตนว่ามีอำนาจเหนือกว่า ตอนที่อุศเรนพ่ายศึกและถูกจับได้ อุศเรนแสดงความเคืองแค้น แต่พระอภัยมณีก็ไม่แสดงกิริยาอาการโกรธเคือง กลับตรัสว่า

จึงว่าเจ้าเล่าก็ยังกำลังแค้น จะทดแทนทำสงครามก็ตามจิต
จะปล่อยไปไม่สังหารผลาญชีวิต ด้วยว่าคิดคุณน้องสนองคุณ

ความอ่อนโยนและการแก้ปัญหาโดยไม่นิยมความรุนแรงของพระอภัยมณี เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมพันธไมตรีระหว่างเมือง ตรงตามหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๒ ว่าด้วยการผูกไมตรีกับประเทศอื่น

บทบาทของพระอภัยมณีส่วนใหญ่ที่ปรากฏในเรื่อง แสดงออกถึงความ เป็นกษัตริย์ศิลปินผู้มีนิสัยเจ้าชู้ จึงตกอยู่ในอารมณ์รักจนขาดสติยังคิดในบางครั้ง แต่ท้ายที่สุดพระอภัยมณีก็ได้เรียนรู้ถึงสภาวะแห่งกิเลสตัณหา จึงคิดออกบวชบำเพ็ญ-พรต แสดงถึงจิตใจที่ฝักใฝ่ในทางธรรม

๖) ไชยเชษฐ์

ไชยเชษฐ์ เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนบทละครซึ่งเป็นบทละครนอกเรื่องหนึ่งในจำนวน บทละครนอก ๕ เรื่องของพระองค์

ท้าวธรรมีก เป็นกษัตริย์ครองเมืองเหมันต์ มีมเหสีชื่อนางแก้วสัจจา มีโอรสคือพระไชยเชษฐ์ ท้าวธรรมีกมีลักษณะความเป็นธรรมราชา คือความมีสติมั่น อยู่ในธรรม ปรากฏตอนท้าวธรรมีกทรงทราบความจริงว่า พระไชยเชษฐ์ให้ขัปนางสุวิญชา เพราะหลงเชื่อกลลวงของเหล่านางสนมทั้งเจ็ด ทำให้ท้าวธรรมีกริ้วและทรงดำหนิในความ หูเบา ขาดความยั้งคิดของพระไชยเชษฐ์ จากนั้นพระองค์ตรัสสั่งบรรดาไพร่พล ออกติดตามค้นหาางสุวิญชา พฤติกรรมดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพระองค์มีความห่วงใยใน ชะตากรรมของนางสุวิญชา ไม่ลำเอียงหรือเห็นชอบการกระทำของพระไชยเชษฐ์ที่ไร้ เหตุผล แสดงถึงความเที่ยงธรรมตรงกับหลักธรรมอวิโรชนะ ว่าด้วยความไม่เอนเอียง ห้วนไหวต่อสิ่งเร้าอันจะทำให้ปราศจากความเที่ยงธรรม

๗) สิงหไกรภพ

สุนทรภู่แต่งเรื่อง สิงหไกรภพ เป็นนิทานคำกลอนเพื่อถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ แต่งเป็นกลอนสุภาพ

สิงหไกรภพ เป็นโอรสของท้าวอินธุมาศกับนางจันทร์แห่งเมืองโกญจา เมื่อสิงหไกรภพครองเมืองโกญจา ทรงเอาพระทัยใส่ต่อราชการบริหารแผ่นดิน ทรงตระหนักในหน้าที่ของผู้ปกครอง ทั้งทรงสั่งสอนปลูกฝังเหล่าขุนนางให้มีความสัตย์ซื่อตรงต่อหน้าที่ เพื่อรักษาความสงบสุขของบ้านเมือง เห็นได้จากตอนที่มารับสั่งแก่ขุนนางว่า

จงสัตย์ซื่อถือบทตามกฎหมาย	อย่าคิดร้ายทุจริตผิดวิสัย
แม้้นประมาทราชทัณฑ์จะบรรลีย์	ทำชอบได้เกียรติยศจะงดงาม
แม้้นมีศึกฮึกสู่ม้าจู่จาบ	คิดปราชัยปราบเสียให้เตียนซึ่งเสียหนาม
ได้เย็นเกล้าชาวบุรีแลชีพรามณ์	เจริญความสุขสง่าแก่ธานี

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นบทบาทของสิงหไกรภพในการกำหนดแนวประพฤติปฏิบัติแก่ผู้อยู่ภายใต้บังคับบัญชา สะท้อนถึงความห่วงใยถึงทุกข์สุขของราษฎร ถือเป็นการให้ความอนุเคราะห์ตามหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ข้อ ๑

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า คุณธรรมที่แสดงถึงความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ส่วนใหญ่อยู่ในหลักทศพิธราชธรรม กล่าวคือ

การให้ หรือหลักธรรมทาน เป็นคุณธรรมที่ปรากฏจากบทบาทของกษัตริย์มากที่สุด และมักอยู่ในลักษณะการให้รางวัล การเลื่อนยศตำแหน่งหน้าที่ราชการ และยังรวมถึงการให้อภัย หรืออภัยทานด้วย

ความซื่อตรง หรือหลักธรรมอาชชวะ เป็นคุณธรรมที่ปรากฏในบทบาทของตัวละครกษัตริย์เป็นส่วนมาก ความซื่อสัตย์ ได้แก่ ความซื่อตรงต่อหน้าที่ ความซื่อตรงต่อวจา คือการรักษาคำพูด

ความอ่อนโยน หรือหลักธรรมมัททวะ คุณลักษณะนี้ปรากฏในลักษณะความเป็นผู้มีปียาวจา คือการมีวาจาสุภาพอ่อนหวานเป็นมิตรไมตรีต่อผู้อื่น คุณธรรมข้อนี้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างตัวละคร ก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง

ความมุ่งมั่นต่อการประกอบราชกิจ คือหลักธรรมตปะ ปรากฏจากการแสดงบทบาทหน้าที่ด้านการบริหารราชการ คุณธรรมข้อนี้มีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมอาชชวะ คือ ความซื่อตรงอีกด้วย

ความไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเร้าอันจะทำให้ปราศจากความเที่ยงธรรม เป็นคุณธรรมที่ก่อปรด้วยความมีสติ รู้จักยับยั้งภาวะทางอารมณ์ แสดงถึงความเป็นผู้มีเหตุผล รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น คุณธรรมประการนี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เชื่อมโยงไปสู่ธรรมอภิสภาคือความไม่เบียดเบียน ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการระงับความโลภ โกรธ หลง ของ ‘ธรรมราชา’ ด้วย

คุณธรรมทั้งห้าประการดังกล่าวนี้เป็นคุณลักษณะของ ‘ธรรมราชา’ ในวรรณคดีที่ปรากฏเป็นลักษณะเด่นของตัวละครกษัตริย์มากที่สุด

คุณธรรมของกษัตริย์ในวรรณคดีมีความสอดคล้องกับหลักธรรมจักรวรรดิวัตรโดยตรงน้อยกว่าทศพิธราชธรรม แต่ในส่วนที่มีความสอดคล้องมากที่สุด คือ หลักธรรมจักรวรรดิวัตรข้อ ๑ ว่าด้วยการอนุเคราะห์เกื้อกูลคนภายในและคนภายนอกให้มีความสุข ซึ่งเป็นธรรมที่มีลักษณะเชื่อมโยงกับหลักธรรมทานในทศพิธราชธรรม สาเหตุที่คุณธรรมของตัวละครกษัตริย์มีความสอดคล้องกับหลักธรรมจักรวรรดิวัตรไม่มากนัก น่าจะเกิดจากลักษณะของหลักธรรมจักรวรรดิวัตรที่เน้นกิจเฉพาะของกษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า ‘ธรรมราชา’ ที่ปรากฏในวรรณคดีจากความคิดของกวีนั้น คือ ‘ธรรมราชา’ ผู้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมโดยแท้

ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่า ควรศึกษาแนวความคิดแบบประชาธิปไตยในวรรณคดีประโลมโลกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างจริงจัง เนื่องจากการนำอุดมการณ์ธรรมราชามาใช้ในการบริหารรัฐนั้นนับเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดแบบประชาธิปไตยในสังคมยุครัตนโกสินทร์

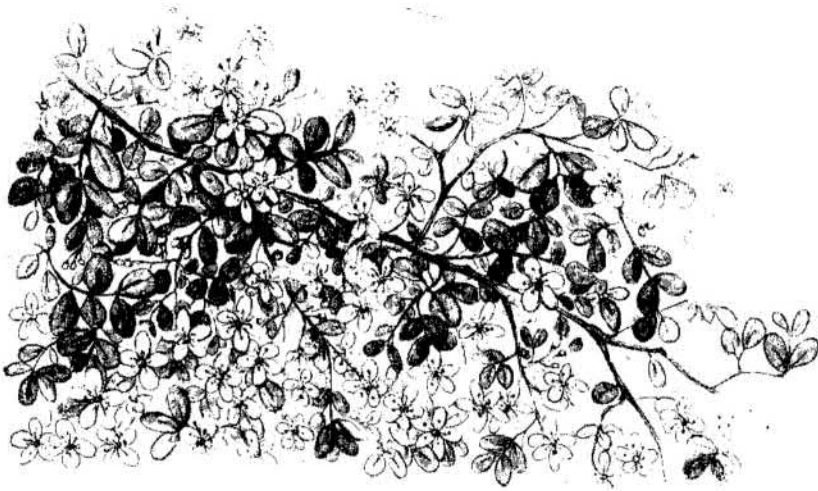
การศึกษาวិเคราะห์ความเป็น ‘ธรรมราชา’ จากวรรณคดีที่ได้นำเสนอไปแล้วนี้เป็นประโยชน์ สามารถนำไปเป็นแนวทางการเรียนการสอนวรรณคดี ทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย เป็นตัวอย่างของการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่นำเสนอแนวคิดและค่านิยมในเรื่องของคติธรรมและคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ผู้ยึดมั่นในหลักทศพิธราชธรรมและหลักจักรวรรดิวัตร อีกทั้งเป็นการสะท้อนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย ผู้ศึกษาสามารถนำไปเปรียบเทียบกับสังคมไทยในปัจจุบัน และเลือกนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้

© เดินพลาพลาพลาชมรุกขชาติ งอกงามดาดาดหลายหลั่น
 ดอกดวงพวงผลปนกัน ทรงคันธรสกำจกร
 แผลงผึ้งเซยเข้าอบกลิ่น บินเคล้าเสาวคนธเกสร
 หอมดลอบไปในดงดอน ภูธรค่านึงถึงเทวี
 หอมกลิ่นเหมือนกลิ่นสไบทรง ขององค์สีดามารศรี
 นางแย้มเหมือนเจ้าแย้มพาที สีเสียดเหมือนเจ้าเสียดพิบรรม
 ช้องนางนางคลี่สยายช้อง เหมือนน้องคลี่คลายสยายผม
 สุกกรมเหมือนอกพีเกரியกรม ระทมทุกข์ทุกข์ถึงไม่รู้วาย
 กาหลงเหมือนผีหลงตามกวาง กลับมาหานางพระน้องทวย
 คัดพลาพลาพลาพลาพลาพลา พุ่มฟายชลเนตรถึงเทวี
 ปรับทุกข์กันพลาพลาพลาพลา กับพระอนุชาเรืองศรี
 แตรอนแรมมาหลายราตรี ถึงที่ป่ากัถลิวิน ฯ

รามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

วรรณคดี เป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึกนึกคิด ถ่ายทอดจินตนาการและแสดงออกซึ่งศิลปะอันประณีตงดงาม การศึกษาวรรณคดีแต่ละเรื่องอย่างถ่องแท้ย่อมทำให้มองเห็นภาพสังคมวัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจของยุคสมัยที่กวีได้สะท้อนผ่านมุมมองของตนออกมา รวมทั้งทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีต่อสภาพการณ์เหล่านั้นด้วย การศึกษาวิธีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันได้

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

วนิดา เศรษฐมงคลเลิศ*

มนุษย์ที่อยู่รวมกันในสังคมต้องมีการจัดระเบียบทางสังคม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการควบคุมหรือกำกับไม่ให้มนุษย์ในสังคมมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากปกติ อันจะส่งผลเสียหายต่อสังคม สังคมจึงต้องมีกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุข กฎเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการควบคุมสังคมคือกรอบหรือแบบแผนพฤติกรรมที่คาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติตาม ประกอบด้วยกฎหมาย (laws) จารีต (mores) และวิถีประชา (folkways) ซึ่งสังคมจะต้องถ่ายทอดให้สมาชิกรู้กฎและกรอบนั้นด้วยวิธีการอันเหมาะสม การให้รางวัลและการลงโทษเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพสูง และเป็นระบบที่มีความสำคัญ จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับทุกสังคม

ในแง่ของการควบคุมทางสังคม สภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้สะท้อนให้เห็นการลงโทษและการให้รางวัลอันหลากหลาย แสดงกระบวนการพิจารณาคดีที่ละเอียดชัดเจน มีการลงโทษทั้งทางใจและทางกาย การลงโทษในระดับที่เป็นทางการคือลงโทษตามกฎหมาย และในระดับที่ไม่เป็นทางการคือการใช้กรอบแห่งวิถีประชาและจารีต แสดงให้เห็นรูปแบบการให้รางวัลทั้งระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การให้รางวัลด้วยวัตถุสิ่งของ บรรดาศักดิ์ และการกล่าวยกย่องสรรเสริญ ซึ่งมีผลทำให้วิถีชีวิตของตัวละครเอกในเรื่องแปรผันไปด้วยตั้งที่สุริรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่อง การควบคุมทางสังคมด้วยการให้

* อาจารย์หมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร รายงานจาก สุริรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. "การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน." วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๑.

รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร พ.ศ. ๒๕๕๑ การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ทำให้ตระหนักว่าวรรณคดีมีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์และสังคม โดยเฉพาะวรรณคดีมีส่วนสะท้อนให้เข้าใจถึงรูปแบบและวิธีการควบคุมทางสังคม ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้คนร่วมสมัยได้อย่างชัดเจน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยมุ่งพิจารณาสาเหตุ วิธีการ ที่ผู้มีอำนาจใช้ในการให้รางวัลและลงโทษ ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร และความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน กับการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการเดียวกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษจากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา
๒. วิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษจากเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน โดยพิจารณาประเด็นหลักคือ สาเหตุ วิธีการที่ผู้มีอำนาจใช้ในการให้รางวัลและลงโทษ รวมทั้งปัจจัยอื่นๆ
๓. วิเคราะห์ผลกระทบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร
๔. ศึกษาความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและลงโทษในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน และการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการดังกล่าวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยศึกษาจากหนังสือเรื่อง กฎหมายตราสามดวง และเอกสารอื่นๆ ประเภทพงศาวดารและจดหมายเหตุ
๕. เสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน นี้ ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นหลักในการศึกษาวิจัยไว้ ๓ ประเด็นคือ การศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมในตัวละครวรรณคดี การศึกษาถึงผลกระทบที่มีต่อตัวละคร และความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน กับการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลการวิจัยปรากฏดังต่อไปนี้

๑. รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ

วรรณคดี เป็นเครื่องมือในการสะท้อนความรู้สึกนึกคิด จินตนาการ กวีสามารถแสดงออกทางภาษาในวรรณคดี ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก และแสดงให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษ รวมทั้งปรัชญาการดำเนินชีวิตของคนในสังคม กวีจะสอดแทรกปรัชญา แนวคิดของชีวิต ศีลธรรม ตลอดจนคติธรรมเพื่อยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้สูงขึ้น

การศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เห็นถึงภาพการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการเดียวกันนี้ในยุคสมัยที่เกิดวรรณคดี สำหรับการให้รางวัลและการลงโทษที่นำมาวิเคราะห์นี้ เป็นการศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นวิธีควบคุมสังคมที่นำมาใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก จำแนกเป็น ๒ ประเภทคือ การลงโทษและการให้รางวัล ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไปเพื่อให้บรรลุผลอย่างสมบูรณ์เพื่อรักษามาตรฐานความประพฤติตามบรรทัดฐานของสังคม

๑) การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล

มนุษย์ทุกคนล้วนมีธรรมชาติเหมือนกัน คือเกิดมาพร้อมกับความต้องการหลายประการ เช่น ความต้องการทางกายเพื่อตอบสนองความหิวกระหาย ต้องการสวัสดิภาพ ต้องการความรัก ต้องการความเคารพนับถือ เกียรติยศชื่อเสียง และความต้องการทางศักยภาพของตน

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลที่ปรากฏในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยพบว่ามีสาเหตุหลักอยู่ ๔ ประการคือ กระทำ

คุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม และมีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ดังนี้

ก. **กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ** สภาพสังคมไทยที่ปรากฏในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* เป็นสังคมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของอำนาจ ดังนั้นพระองค์จึงทรงควบคุมราษฎรให้มีพฤติกรรมที่เป็นไปในทิศทางตอบสนองหน้าที่หลักในการปกครองอาณาจักร ด้วยการกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีอยู่ด้วยกัน ๔ กรณีคือ การอาสาออกรบ การชนะศึก การปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์ และการยุติความขัดแย้งของขุนนาง

เนื่องจากพระมหากษัตริย์มีหน้าที่หลักในการปกป้องคุ้มครองประเทศชาติ และราษฎรดังกล่าว ด้วยเหตุนี้การสร้างเสถียรภาพและการรักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชนและบ้านเมืองจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ผู้มีพฤติกรรมสนองหลักในการปกครองอาณาจักรของพระองค์ จึงได้รับพระราชทานรางวัลหลายรูปแบบเป็นต้นว่า คำชมเชย เสื้อผ้า บ้านเรือน ตลอดจนตำแหน่งหน้าที่ บรรดาศักดิ์ และทรัพย์สินสมบัติ

การให้รางวัลเพื่อจูงใจ นอกจากเป็นการสร้างความรู้สึกรักภูมิใจให้เกิดแก่ผู้รับแล้ว ยังเป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้ตระหนักในบทบาทของตน ซึ่งเป็นการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอีกด้วย เช่น อาสาออกรบ ชนะศึก ปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์ และยุติความขัดแย้งของขุนนาง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การอาสาออกรบศึกของพลายแก้ว

แล้วประทานเงินตราผ้าเสื้อ
เจ้าพลายแก้วได้รับพระราชทาน

ก่อเกื้อกำเริบใจทหาร
กัมกรานทูลองค์พระทรงชัย

การชนะศึกของขุนแผนและพลายงาม

ตัวอ้ายพลายให้ตั้งเป็นขุนแผน
คุมไพร่ห้าร้อยคอยเหตุการณ์

อยู่รักษาเขตแดนที่ปลายด่าน
แล้วประทานเรือยาวแก้วา

ปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์

ตำรวจหลวงทางมีสีหน้าท
อ้ายชุมพลทำขอบกุขอบใจ
ความชอบครั้งนี้มีหนักหนา
ให้มันเป็นที่ยลวงนายฤทธิ์
กรมเมืองทหารในไปจัดการ
อ้ายไวยเอ็งไปช่วยแลดู
แล้วจึงตรัสสั่งชาวคลังใน
ทั้งเงินตราห้าช้างตั้งไล่พาน

ตรัสประภาษสั่งมาหาข้าไม่
อาสาไปไม่เห็นแก่ชีวิต
ถ้าไม่ได้กุมภาก็จะผิด
จะเอาไว้ใช้ชดอยู่กับกู
หาที่บ้านปลุกเรือนให้มันอยู่
มันหนุ่มนักจักไม่รู้เรื่องเรือนชาน
จัดผ้าสมปักไหมสไบสำน
พระราชทานแล้วเสด็จขึ้นข้างใน

ยุติความขัดแย้งของขุนนาง

อีศรีมาลาครั้งนี้มีดีศรีน
ที่ได้อ้ายแผนชุมพลมา
หาไม่ไหนอ้ายเผ่าจะหายแค้น

ความชอบมิ่งนั้นกูตอบแทน
เพราะมิ่งไปพูดจากับอ้ายแผน
ผิดนักก็จะเล่นเดลิตไป

ข. ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ บทบาทและสถานภาพสามารถควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ได้ สถานภาพ คือ ตำแหน่งที่ได้รับจากการเป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดบทบาทและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ส่วนบทบาท คือ พฤติกรรมที่สังคมคาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ กัน บุคคลที่ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพของตนย่อมได้รับรางวัลจากสังคม

เลขาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีการให้รางวัลบุคคลที่ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพไว้ ๒ ประการ คือบทบาทและสถานภาพของภรรยา บทบาทและสถานภาพของศิษย์ ดังคำกลอนต่อไปนี้

บทบาทและสถานภาพของภรรยา

แม่สอนเจ้ามาแต่น้อยตั้งร้อยพัน
อย่าทำชั่วเพราะว่าตัวของตัวจน
ใครจะต่ำเจาะจังกี่ซึ่งเขา
อันคนดีเานดอกจึงออกตัว
จงอุตส่าห์เสื้อมค้อยเจียมตน

สุดสำคัญแต่เพียงอดนั้นเป็นต้น
เขาเปรียบเทียบจงสู้ทนต้องเกรงกลัว
จงอดเอาอย่าส่ำออยคอยฟุ้งผัว
ถ้าคนชั่วเขาคงเห็นเป็นไปเอง
อย่าให้คนทั้งปวงล่วงชมเริง

สังคมไทยมีค่านิยมว่า สามีเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศและคุ้มครองภรรยา
ดังนั้นภรรยาที่ดีจึงต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้เป็นสามี

บทบาทและสถานภาพของศิษย์

ถึงแม้เจ้าเล่าเรียนความรู้ได้	จะพาไปฟังพระจอมันศรี
ถวายตัวพระองค์ทรงธรณี	จะได้มีเกียรติยศปรากฏไป

เสภา ขุนช้างขุนแผน สะท้อนแนวคิดว่า ความรู้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะ
พาบุคคลไปสู่ความสำเร็จ ดังนั้นการอบรมสั่งสอนบุตรหลานจึงสะท้อนความเชื่อนี้

ค. มิคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ผู้วิจัยพบว่า
คุณสมบัติของบุคคลที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน
ได้แก่ มีความรู้ทางไสยศาสตร์ และมีความสามารถในด้านศิลปหัตถกรรม บุคคลเหล่านี้
ได้รับการยกย่องจากสังคมอย่างสูง เช่นการยกย่องสรรเสริญของคนในสังคม หรือได้รับ
พระราชทานรางวัลเป็นเงินทอง และเครื่องยศตามตำแหน่งขุนทาง ดังตัวอย่าง

ความรู้ทางไสยศาสตร์

แต่บรรดาคนผู้ดุนเพลิน	สรรเสริญสองนายทุกแห่งหน
เออช่างศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เวทมนตร์	ข้าศึกไหนจะทนฤทธิ์เขา
พระองค์ดับพระหัตถ์อยู่จัดฉาน	เบิกบานทรงพระสรวลสำรวลเรอ
อ้ายคุณนี้ใช้ได้ไม่ม่อเออ	ฤทธิ์เดชมันเสมอเสมอกัน

เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน สะท้อนสภาพของสังคมว่า ไสยศาสตร์มี
บทบาทสำคัญต่อชีวิตของคนในสังคมอย่างสูง ดังที่พระพันวษาตรัสชมเชยขุนแผนและ
พลายงามที่มีความเชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์

ความสามารถในด้านศิลปหัตถกรรม

ผู้มีความสามารถในด้านศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้หญิง
ก็ได้รับการยกย่องชมเชย ได้แก่ การตกแต่งบ้านเรือน ห้องนอน งานเย็บปักถักร้อย
การแกะสลัก เช่น ความงดงามของหมากประจักษ์จันทร์เทศน์ของนางพิม

มะละกอซื้อมาตะกร้าจัน
เม็ดยอฉ้อตั้งขึ้นบังใบ
แกะเป็นหลวงชีชี่ดาเถน
แกะแร้งกินผีดูพิกล

เอาหยักหั่นควั่นสิ้นหาช้าไม่
รายเรียงเคียงใส่ไว้เบื้องบน
แกะเจ้าเนรเคียงคั่นไว้ชั้นต้น
เอาดอกกรักปักปนกับดาวเรือง

เมื่อข่าวไพร่ของนางพินนำเครื่องภัณฑ์เทศน์ไปตั้งบนศาลา ผู้คนต่างพากัน
มาดูและชมเชย

ครั้นถึงศาลามาตั้งไว้
เออเขาทำหมดจดงดงามดี
รูปสัตว์หีบตัวย่องดละเป็น
เขาช่างแกะสลักจักเจียน

สัปบุรุษสุดใจไปดูมี
ไม่เสียทีที่ลำบากพากเพียร
ดูเด่นเห็นสะอาดดังวาดเขียน
ทั้งการเปรียญต่างชมชมไป

การให้รางวัลข้างต้นนี้มีคุณค่าแก่สถานภาพของสตรี จึงมีคุณค่าสูงแม้จะ
มิได้เป็นทรัพย์สินเงินทองก็ตาม

ง. มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ผู้วิจัยได้
วิเคราะห์พฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน
ได้แก่ มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การให้อภัย การปฏิบัติงานสำเร็จ
และมีเมตตาต่อผู้แพ้สงคราม

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน สะท้อนให้เห็นถึง
การอบรมสั่งสอนบุตรหลานของตนให้มีความซื่อสัตย์ ดังคำสอนของนางทองประศรีที่ว่า
สัตย์ซื่อและสำคัญนั้นเป็นแดน พ่อแผนของแม่จงใส่ใจ นอกจากนั้นพฤติกรรมตลอดจน
คำพูดของตัวละครก็แสดงถึงความเป็นผู้มีมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
ดังคำกล่าวของขุนแผนว่า

อันเครื่องพันธนาการที่จำจอง
จะเสียดสนจึงจนใจ

.....
เพียงถือสัตย์สุจริตไม่คิดหนี
ไม่คิดคดต่อเจ้าข้าวแดงตน

อีกสักสองเท่านี้ก็หนีได้
หนีไปใครจะนับว่าเป็นชาย

.....
แต่เท่านี้ก็พอเห็นจะเป็นผล
ก็เป็นคนเลศโลกย่อมฤชา

เมื่อตัวละครแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีก็ได้รับรางวัลจากสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้มีพฤติกรรมเช่นนั้น

การรู้จักให้อภัย เป็นคุณธรรมที่ช่วยจรรโลงสังคม จึงเป็นพฤติกรรมอันพึงประสงค์ และได้รับคำชมเชย ถือเป็นรางวัลในระดับหนึ่ง ดังคำกลอน

ชาวบ้านร้านตลาดต่างชมเชย	แม่ศรีมาลาเอ๋ยดีหนักหนา
ไม่ผูกกรรมซ้ำทูลขอสร้อยฟ้า	จะหาเหมือนแม่นั้นยากครัน

การปฏิบัติงานสำเร็จ ย่อมได้รับรางวัลเป็นการควบคุมทางสังคม โดยใช้กลไกการแลกเปลี่ยนซึ่งผู้มีอำนาจปฏิบัติต่อผู้น้อย ดังคำกลอน

ไพร่พวกลาวชาวล้านช้าง	ที่ตามมาส่งนางสร้อยทองนั้น
จงเบิกเงินเสื้อผ้ามาให้มัน	แล้วส่งไปเวียงจันทน์ทั้งไพร่นาย

ความมีเมตตา ในภาวะสงครามมีธรรมเนียมปฏิบัติที่ดูโหดร้ายทารุณ เช่น การทำลายฝ่ายแพ้ให้ย่อยยับ การกวาดต้อนผู้คนมาเป็นเชลย ตลอดจนริบทรัพย์สินสมบัติ แต่เมื่อพ่ายแพ้มิได้กระทำตามธรรมเนียมปฏิบัติแก่ชาวหมู่บ้านจอมทอง ทำให้นายบ้านยกบุตรสาวคือลาวทอง ให้เป็นรางวัล และได้รับการสรรเสริญจากชาวบ้านดังคำกลอนที่ว่า

แต่บ้านจอมทองของข้าน้อย	บ่ยับย่อยชาวทัพเขานับถือ
ข้าวของสิ่งไรอยู่ในมือ	มิได้ยื้อแย่งทำให้เข้าใจ
ข้อยขอบคุณท่านเป็นเที่ยงแท้	ถึงคุณพ่อคุณแม่บ้านได้
ท่านจะยกทัพกลับเมืองไทย	สิ่งใดข้าวของก็มี

๒) การควบคุมสังคมด้วยการลงโทษ

การลงโทษ เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมอีกวิธีหนึ่งเพื่อป้องกันและลงโทษผู้ฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งกระทำด้วยวิธีที่หลากหลาย ได้แก่ การลงโทษทางใจ ด้วยการตำหนิตติเตียน คำว่า นินทา และการลงโทษทางกายด้วยวิธีการหนักเบาต่างกัน เช่น การทำร้าย ทรมาน จำจอง เนรเทศ และประหารชีวิต

เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ได้สะท้อนรูปแบบของการลงโทษผู้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม แต่เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบัน

ที่มีบทบาทในการลงโทษมากที่สุด ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์รูปแบบของการลงโทษต่อผู้กระทำการขัดต่อบรรทัดฐานของสถาบันพระมหากษัตริย์ และการกระทำที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมทั่วไปไว้อย่างชัดเจนดังนี้

ก. การกระทำผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ตามหลักฐานข้อมูลการศึกษาจากเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยพบว่าการทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ส่งผลให้บุคคลถูกลงโทษ ได้แก่ ไม่สนองพระราชประสงค์ ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ ขัดพระบรมราชโองการ ละเมิดอาญาทัณฑ์ กำเริบเสิบสาน ก่อกบฏ แข็งเมือง และกระทำตนเป็นราชศัตรู ดังตัวอย่างคำกลอนต่อไปนี้

ไม่สนองพระราชประสงค์

ทอดพระเนตรเห็นข้าราชการ
เป็นอย่างไรนั่งอยู่คอยฟัง
อ้ายเลกทาสเลกสมกรมนอกใน
จะได้ตั้งแต่งมันให้ทันที

พระพักตร์เมื่อตืดเตือดตาลดังจะคลั่ง
ใครจะอาสาฆ่าหรือไม่มี
มันจะอาสาได้กระมังนี้
ถอดคอเจ้าเหล่านีลงแทนมัน

ข. การมีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม บุคคลที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐาน ย่อมถูกสังคมลงโทษ หนักเบาขึ้นอยู่กับว่าบุคคลนั้นๆ ฝ่าฝืนบรรทัดฐานประเภทใด เช่น วิถีประชา จารีต หรือกฎหมาย

ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีการลงโทษบุคคลที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคม อันเนื่องมาจากสาเหตุ ๗ ประการ คือ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตน แสดงกิริยาวาจาไม่เหมาะสม ก้าวร้าวและล่วงเกินผู้อื่น บกพร่องต่อหน้าที่ ทำเสน่ห์ ผิดประเวณี และก่อความผิดทางอาญา ผู้ที่ได้กระทำผิดอันเกิดจากสาเหตุดังกล่าวย่อมได้รับการลงโทษด้วยการจำคุก คุหา นินทา ทูบตี จำคุก จนถึงประหารชีวิตตามเหตุแห่งการกระทำของตน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พลาญอุ้มชุมพลมมาด้าอิงบ้าน
เมียมึงหึงกันสนั่นไป
อ้ายชาติชั่วกลัวเมียเสียน้ำหน้า
หลับหูหลับตาอ้ายบ้าเฟอะ

มาตีหลานหลานกุกทำไมให้
ใยไม่ตีกันอ้ายจันเคอะ
อ้ายบ้าโสมมอ้ายจอมเปราะ
มเงอะเปล่าเปล่าอ้ายเมาเมีย

นางทองประศรีดำ่ว่าพลายงามซึ่งเป็นสามีที่ไม่สามารถควบคุมภรรยาสองคน
ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติได้

ทองประศรีดีหลังเสียงดังฝั่ง	จะมัดมึงกูไม่ปรับเอาทรัพย์สิน
มาแต่ไหนลูกไทยหรือลูกจีน	เฝ้าลักปิ่นมะยมหม่มหัตถ์ราน

การลงโทษผู้กระทำผิดเล็กน้อย อาจใช้การดำ่ว่าหรือเขียนดี
เป็นการควบคุมทางสังคมแก่ผู้กระทำผิด

ความผิดฐานจี้ปล้น ฉกชิงวิ่งราวทรัพย์สินมีค่า เป็นการก่ออาชญากรรม
ที่มีความผิดตามกฎหมาย ซึ่งมีบทลงโทษตั้งแต่การปรับ จองจำ ประจาน ทรมาน
ไปจนถึงประหารชีวิต ดังคำกลอนต่อไปนี้

ข้าพเจ้าอ้ายพุกอยู่ลูกแก	เมียชื่ออีแดพระเจ้าข้า
โทษปล้นให้ระบำป่า	ให้อีมาร่ำร้องไปมือเดียว
ถัดไปอ้ายมีบ้านยี่ล้น	เมียชื่ออีสนปล้นตาเขี้ยว
แทงถูกอีซิงกำลังเยี่ยว	ปากเบี้ยล้มหายน้ำลายฟด
ถัดไปอ้ายปานบ้านชีหน	เมียชื่ออีสนปล้นบางปลากรด
ผูกคอตาจ่ายกับยายรด	เอาไฟจุดจุดชนหล่นร่วงไป

๒. ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิต ของตัวละคร

บรรทัดฐานของสังคมเป็นกฎระเบียบที่ใช้ในการควบคุมสมาชิกของสังคมให้อยู่
ในความสงบเรียบร้อย

บรรทัดฐานทางสังคมในสเกาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* จำแนกตามประเภทได้
๓ ประการคือ

วิถีประชา หมายถึงพฤติกรรมที่สังคมคาดหวัง จัดเป็นบรรทัดฐานที่มีความ
สำคัญน้อย ได้แก่ การปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ มีคุณสมบัติ
สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคล

จารีต หมายถึง หลักแห่งการประพฤติ เป็นสิ่งเสริมความผาสุกและความสงบเรียบร้อยของสังคม ได้แก่ ข้อสัตย์และจรรยาที่ดีต่อพระมหากษัตริย์ มีเมตตาและรู้จักให้อภัย เคารพนับถือญาติผู้ใหญ่และมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ละเว้นการใช้ไสยศาสตร์ในทางที่ผิด ละเว้นการประพฤติผิดประเวณี

กฎหมาย คือ คำสั่ง ข้อห้ามต่างๆ ที่ใช้ควบคุม บังคับ หรือลงโทษสมาชิกของสังคม เช่น กฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของราชบัลลังก์ กฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติด้านการทหาร กฎหมายว่าด้วยความมั่นคงทางเศรษฐกิจ กฎหมายเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ เพื่อให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตของตัวละครซึ่งผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

๑) ผลกระทบต่อบุคคลและครอบครัว

การให้รางวัลและการลงโทษจะมีผลกระทบต่อครอบครัว ญาติพี่น้อง ตลอดจนผู้อยู่ใต้การปกครอง และประชาชนในสังคมต่างก็มีโอกาสได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ออกเป็น ๔ ประเด็นใหญ่ ดังนี้

ก. ผลกระทบต่อบทบาทสถานภาพและชั้นทางสังคมของตัวละคร
การให้รางวัลหรือการลงโทษ หากได้รับจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ตัวละครอาจจะได้รับรางวัลเป็นยศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่ง และอำนาจ หรืออาจถูกลงโทษโดยถูกเพิกถอนสิ่งเหล่านี้ จะทำให้เปลี่ยนแปลงสถานภาพไป อาจทำให้สถานภาพทางสังคมสูงขึ้นหรือต่ำลง และเป็นเครื่องกำหนดบทบาทและชั้นทางสังคมด้วย ดังคำพูดของขุนช้างที่ว่า

อายพอไปเชียงใหม่มีชัยมา	ตั้งตัวตั้งพระยาราชนีห์
อายลูกเป็นหมื่นไวยท่าไม้	เห็นกูนี้คนผิดติดโทษทัณฑ์
มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ	จะพึงพาใครได้ที่ไหนนั้น
ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจมัน	ถึงฟ้องมันก็จะปิดให้มืดไป

ข. ผลกระทบต่อความรู้สึกของตัวละคร การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้รับเกิดความพึงพอใจและเกิดกำลังใจ ส่วนการลงโทษ

ก็ทำให้ผู้ถูกลงโทษรู้สึกเจ็บปวด ทุกข์ทรมาน และหลาบจำ อย่างไรก็ตาม ก็ดียังมีการให้รางวัล และการลงโทษบางกรณีที่มีผลกระทบตรงกันข้าม จนทำให้เกิดปัญหาต่อสังคมและระบบการควบคุม ดังตัวอย่างที่พระพันวษาประทานนางสร้อยฟ้าเป็นรางวัลแก่พลายงาม ที่ชนะศึกเชียงใหม่ แต่ก็ทำให้ขุนแผนเกิดความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจเหตุเพราะ 'เมียสองต้องห้าม' ดังคำกลอน

ลูกทูลว่าเมียมีชื่อศรีมาลา	รับสั่งว่ามีอีกก็มีได้
ให้มีตราหาเจ้าคุณมากกรุงไกร	จะโปรดให้แต่งงานศรีมาลา
มาเกิดเป็นเมียสองไม่ต้องใจ	จะทานหัตถ์ขัดพระทัยก็ไม่กล้า
คุณพ่อจงได้เมตตา	อย่าว่าลูกกลับกลอกทำนอกใจ

ค. **ผลกระทบต่อพฤติกรรมของตัวละคร** การควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ จะส่งผลกระทบทำให้ตัวละครเกิดพฤติกรรมต่างๆ และเนื่องจากการให้รางวัลหรือการลงโทษของผู้มีอำนาจอาจจะไร้ขอบเขตหรืออาจมีลักษณะตึงหรือหย่อน หรือรุนแรงเกินไป ก็มีส่งผลกระทบต่อตัวละครเกิดพฤติกรรมทำผิดไปจากความคาดหวังของสังคม ตัวอย่าง การตัดสินบนเจ้าพนักงานในตอนที่ขุนช้างถูกพระพันวษาลงโทษประหารชีวิต เพราะพยายามฆ่าพลายงามและโกหกหลอกลวงพระมหากษัตริย์ ดังคำกลอน

ครั้นถึงจอดเรือแล้วรีบไป	ข้าไทตามหลังกามาหนักรา
บ้างแบกโต๊ะของกำนัลขึ้นข้าวปลา	ถึงริมคุชขึ้นหาพัศดีกลาง
ของกำนัลให้ท่านพัศดี	คุณพ่อได้ปราณีดีฉันบ้าง
จะขอไปส่งข้าวเจ้าขุนช้าง	คุณตะรางอย่างไรฉันไม่เคย

ง. **ผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละคร** การควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละครหลายด้าน โดยมีส่วนในการกำหนดความสุขความทุกข์ให้แก่บุคคลและครอบครัว สร้างปัญหาและความขัดแย้งในบางกรณี และมีส่วนทำให้ชะตาชีวิตของผู้นั้นต้องพลิกผันไปสู่ความสำเร็จสูงสุดและความหายนะครั้งยิ่งใหญ่ด้วย ตัวอย่าง ขุนแผนต้องโทษกระทำผิดฐานกำเริบเสิบสาน ถูกจำคุกอยู่นานถึง ๑๕ ปี ทำให้ขุนแผนประสบความทุกข์ยาก ดังคำกลอนที่ว่า

จะกล่าวฝ่ายนายขุนแผนที่แสนทุกข์	แต่ติดคุกขัดข้องให้หมองหมาง
อยู่หับเผยเคยสะอาดขาดสำอาง	จนผอมซูบรูปร่างดูรุงรัง
ผมยาวเกล้ากระหวัดตัดไม่เข้า	เหตุด้วยเขาคงทนทั้งมนตร์ขลัง
อยู่เปล่าเปล่าเล่าก็จนพันกำลัง	อดสำหันธ์ทำการสานกระทวย
ให้นางแก้วกิริยาช่วยทาร์ก	ขุนแผนถักขอบรัดกระหวัดหวย
ใบละบาทคาดได้ด้วยง่ายดาย	แขวนไว้ชายทั้งเรือนออกเคลื่อนไป

๒) ผลกระทบต่อสังคมและประเทศชาติ

การให้รางวัลและการลงโทษนั้นนอกจากจะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละคนแล้ว สังคมยังเป็นผู้ใช้เพื่อควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม จึงมีผลกระทบต่อสังคม ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามีผลกระทบ ๒ ประเด็น ดังนี้

ก. ผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคม การให้รางวัลและการลงโทษเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่มีผลดีและผลเสียต่อสังคม กล่าวคือ การให้รางวัลและการลงโทษมีผลดีต่อสังคม เช่น การให้รางวัลและการตั้งรางวัลล่อใจทำให้ขุนแผนพลายงาม และพลายชุมพล แสดงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ด้วยการอาสาออกรบ การลงโทษที่ขุนนางกระทำต่อไพร่ บิดามารดากระทำต่อบุตร หรือเมืองประเทศราชก่อกบฏก็ล้วนเป็นการยับยั้งพฤติกรรมของผู้ฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคมได้ระดับหนึ่ง ส่วนผลเสียต่อการจัดระเบียบของสังคมนั้น การให้รางวัลและการลงโทษนอกจากมีผลกระทบต่อบุคคลและครอบครัวแล้ว ผู้วิจัยพบว่า หลายครั้งทำให้เกิดผลเสียต่อการจัดระเบียบของสังคม เช่น ผู้ถูกลงโทษเกิดความรู้สึกโกรธแค้น และแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวแก้แค้น ตัวอย่างเช่น ขุนช้างฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติที่ว่าด้วยการอารักขาพระมหากษัตริย์ต่างๆ ที่ทราบดีว่าจะต้องถูกลงโทษ ดังคำกลอนที่ว่า

ตามบุญตามกรรมได้ทำมา	จะเขี่ยนฆ่าหาคิดชีวิตไม่
ยิ่งคิดเดือดดาลทะยานใจ	ฉวยได้กระดานชนวนมา

ข. ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม การให้รางวัลและการลงโทษมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของบุคคลได้ ๓ แบบคือ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร พระมหากษัตริย์ซึ่งมีอำนาจในการปกครอง มีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์มากกว่าเป็นผู้รับใช้ประชาชน การปกป้องราษฎรกระทำไปพร้อมๆ กับการควบคุมราษฎรในฐานะไพร่พล ในเลขาเรื่อง ขุนช้าง

ขุนแผน สะท้อนให้เห็นสภาพของราษฎรว่ามีหน้าที่ทำงานให้รัฐในฐานะผู้ใช้แรงงาน และไพร่พลเข้าร่วมรบในยามสงคราม

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง พระมหากษัตริย์มีหน้าที่คุ้มครองขุนนางโดยพระราชทานสิทธิต่างๆ ตลอดจนขึ้นยศตามศักดินา และไพร่หลวง ขุนนางจึงกลายเป็นชนชั้นผู้มีอำนาจและใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ในסקาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน มีการให้รางวัลและลงโทษเพื่อควบคุมความประพฤติของขุนนางอย่างเด่นชัด เช่น ตอนที่นางศรีมาลาอาสาไปนำขุนแผนและพลายชุมพลเข้าเฝ้าหลังจากที่พระไวยแตกทัพ ในครั้งนั้นแม้พระพันวษาจะขึ้นชมพลายชุมพล เชื่อว่าขุนแผนมิได้เป็นกบฏ และทรงทราบดีว่าทั้งสองมิได้ฆ่าฟันราษฎร แต่ก็ยังตรัสในเชิงขู่

จึงตรัสขู่คุกก่อนอ้ายกาญจน์บุรี
เที่ยวไล่ฟันฝ่าประชาชน
มิ่งนี้คิดเห็นเป็นโฉน
ลิมละพระพิพัฒน์วารี
ว่าอ้ายมอญจับมิ่งเอาไปฆ่า
อ้ายไวยจะแก้แค้นแล่นออกไป
กฎหมายว่าจะยกพลไกร
จึงให้ทามายังพระนคร
เป็นกระไรบอกความไปตามจริง
จนเสี่ยงให้ไปกินกาญจน์บุรี

บังอาจยกโยธินมาเคลื่อนกล่น
ด้วยถือว่าเวทมนตร์ของมิ่งดี
หมายจะชิงกรุงไกรได้ฤกษ์
ภูนี้หลงรักสักเท่าไร
กูเป็นกลั่นน้ำตามิใครได้
อ้ายพ่อลูกกลับไล่ตะลุมบอน
ก็เข้าใจเสียว่ามิ่งคงเร้นซ่อน
จะถามก่อนมิ่งแก้ให้จงดี
ถ้าสับปลับกลับกลิ้งจะเป็นผี
ถึงเพียงนี้ฤยยังคิดขบถกู

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ เป็นความสัมพันธ์ของคนสองกลุ่มที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน สศกา ขุนช้างขุนแผน สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายที่ต้องอาศัยพึ่งแรงงานจากไพร่ ในขณะที่ไพร่ก็ได้รับความช่วยเหลือและคุ้มครอง ตลอดจนได้รับรางวัลเล็กๆ น้อยๆ เป็นการตอบแทน

๓. ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในסקาเรื่องขุนช้าง ขุนแผนกับสังคมไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในסקาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน กับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้พิจารณาเฉพาะลักษณะ และ

วิธีควบคุมสังคมที่สอดคล้องกันเท่านั้น โดยพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการให้รางวัลและการลงโทษ ที่ปรากฏในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน กับข้อมูลในจดหมายเหตุ พงศาวดาร เอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ตลอดจนกฎหมายตราสามดวง โดยพิจารณาในประเด็นหลัก ได้แก่ สาเหตุและวิธีการที่ผู้มีอำนาจให้รางวัลและลงโทษ และผลกระทบที่เกิดขึ้น

๑) การให้รางวัล

ผลของการวิเคราะห์รูปแบบการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ผู้วิจัยพบว่าในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีลักษณะและวิธีการที่สอดคล้องกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

ก. สาเหตุ ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลอันเนื่องมาจากสาเหตุใหญ่ๆ ๔ ประการคือ กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ปฏิบัติตนสอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม และมีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

จากการศึกษา กฎหมายตราสามดวง และเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้วิจัยพบว่า มีการให้รางวัลอันเนื่องมาจากสาเหตุดังกล่าวจากตัวอย่างต่อไปนี้

...อนึ่ง อาสางานพระราชสงครามเข้าในกองทัพหลวง ขนช้าง
จ้างพลาย จ้างพลายรบกัน มีไชยชนะแก่ราชศัตรู บำเหน็จ
เป็นकर...

...อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นแม่ทัพนายกอง ไปการณรง
สงคราม ได้รับพุ่งด้วยช้างศึก แลจับได้นายทัพนายกองผู้ใหญ่
ได้เครื่องสรรพยุทธ บำเหน็จเป็นอกฤ...

...มาตราหนึ่ง หึงใดทำชู้นอกใจผัว พิจารณาเป็นสัจให้
ปรับไหมชายหึงโดยพระราชกฤษฎีกา...

ข. วิธีการ การควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือ วิธีการให้รางวัล

ทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ล้วนปรากฏว่ามีใช้จริงในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นทั้งสิ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง เป็นรางวัลที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้พระราชทานให้แก่บุคคลที่กระทำความดีความชอบ

ในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* มีการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนางและไพร่สามัญ ได้แก่ แต่งตั้งพลายแก้วเป็นขุนแผนแสนสะท้าน แล้วเลื่อนให้เป็นพระสุรินทภุชฌัมไพสุรย์ภักดี และในโอกาสเดียวกันก็ได้แต่งตั้งพลายงามขึ้นเป็นจมื่นไวยวรนาถ แต่งตั้งพลายชุมพลให้เป็นหลวงนายฤทธิ์ เมื่อพลายชุมพลอาสาปราบจระเข้เถรवादได้ ตลอดจนถอดถอนทหารอาสา ๓๕ คนออกจากไพร่

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิธีการให้รางวัลนี้มีปรากฏมากที่สุด กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงเลื่อนตำแหน่งขุนนางจำนวน ๒๐ คน และแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งขุนนางอีก ๔ คนในวโรกาสที่ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ในรัชสมัยต่อมาก็มีการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งให้แก่ผู้กระทำความดีความชอบ ในวโรกาสเช่นเดียวกันมาเป็นลำดับ

นอกจากนี้ยังมีการพระราชทานเครื่องยศ การให้รางวัลด้วยเงินตรา การพระราชทานสตรีให้เป็นภรรยา การให้สิทธิพิเศษ การยกย่องสรรเสริญ การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* สอดคล้องกับวิธีการให้รางวัลในสมัยรัตนโกสินทร์ทุกประการ

๒) การลงโทษ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สาเหตุและวิธีการลงโทษจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่าการลงโทษในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* มีลักษณะและวิธีการสอดคล้องกับเอกสารดังกล่าว

ก. มีการลงโทษและพระราชทานอภัยโทษ ทั้งเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สะท้อนให้เห็นว่าการลงโทษบางกรณีอาจลดโทษและพระราชทานอภัยโทษได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณความดีของผู้นั้น หรือคุณความดีของผู้ขอพระราชทานอภัยโทษ นอกจากนี้อาจใช้วิธีการปรับเงิน แทนการลงโทษด้วยวิธีอื่นด้วย

ข. **ส่งผลกระทบทั้งทางดีและไม่ดี** การลงโทษด้วยวิธีรุนแรงที่ส่งผลกระทบในทางบวก เช่น รัชกาลที่ ๑ ทรงลงโทษหมื่นสิทธิโสมผู้เป็นหัวหน้าในการกระด้างกระเดื่อง ทำให้ข้าหลวงของสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลเลิกก่อความวุ่นวาย แต่บางกรณีการลงโทษอาจส่งผลเสียต่อการควบคุมได้ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระยามหาเทพลงโทษอ้ายวุ่นทอกชาวเมืองทวายที่ไม่เชื่อฟังคำบัญชา ทำให้อ้ายวุ่นทอกเจ็บแค้นจึงยุยงชาวเมืองทวายให้กระด้างกระเดื่องและก่อกบฏ ทำให้ทัพไทยไม่สามารถตีเมืองพม่าได้

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยกล่าวว่า การให้รางวัลและลงโทษในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* เป็นการกระทำเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกตามบรรทัดฐานของสังคม โดยเฉพาะความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์ การให้รางวัลและการลงโทษของสถาบันพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการควบคุมสังคมโดยเฉพาะ 'ขุนนาง' ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีกำลังและอำนาจมากในสังคม

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่เกิดขึ้นมีทั้งผลดีและผลเสีย โดยส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาท สถานภาพ ชั้นทางสังคม ความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรม และชะตากรรมของตัวละคร ทำให้สมาชิกในสังคมเห็นคุณค่าของการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม และเห็นโทษของการฝ่าฝืน

การควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษบางครั้งอาจส่งผลกระทบในทางไม่ดีแก่บุคคลและสังคม อีกทั้งบางสถานการณ์ก็ไม่อาจใช้ควบคุมสังคมได้ แต่ทั้งหมดนี้ก็ไม่ได้กระทบกระเทือนต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมตรงกันข้ามกลับเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของแต่ละระดับชั้นของสังคมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* คือการควบคุมทางสังคมส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันทั้งในด้านสาเหตุ และวิธีการของผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ

การให้รางวัลและการลงโทษ แม้จะเป็นวิธีการควบคุมสังคมที่จำเป็นต้องนำมาใช้ควบคู่กัน โดยสังคมไม่อาจใช้เพียงวิธีใดวิธีหนึ่งได้ แต่เมื่อพิจารณาภาพสะท้อนที่ปรากฏในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน และสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกันประการหนึ่งคือ สังคมใช้วิธีการลงโทษมากกว่าการให้รางวัล

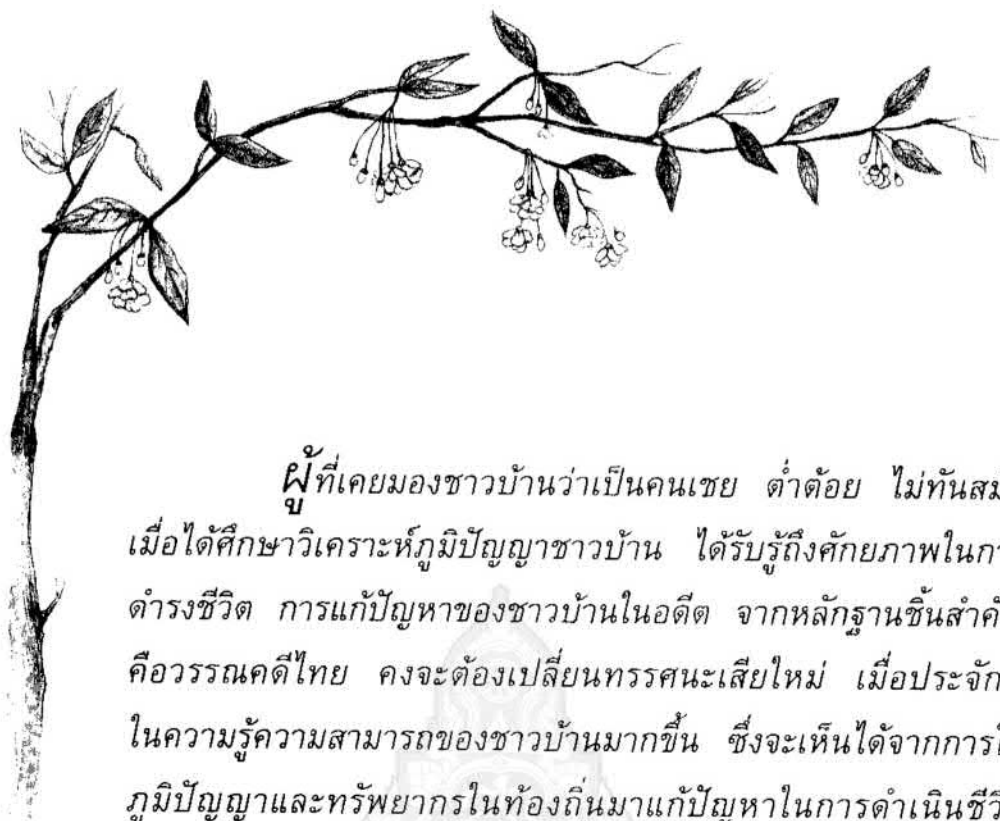
แม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไป แต่การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษยังคงมีผลต่อบุคคลและประเทศชาติ ในปัจจุบันยังคงมีการให้รางวัลและการลงโทษทั้งทางใจ ทางกาย ทั้งระดับที่เป็นทางการและระดับที่ไม่เป็นทางการ เพียงแต่รูปแบบวิธีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด และตามกฎหมายที่มีการชำระร่างให้เหมาะสมกับสังคม การให้รางวัลเป็นวิธีการส่งเสริมให้คนกระทำความดี ส่วนการลงโทษเป็นบทกำหนดให้คนเกรงกลัวความชั่ว ทำให้คำกล่าวที่ว่า ‘ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว’ เป็นรูปธรรมขึ้น ควรจะได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการให้รางวัลและการลงโทษ ตลอดจนผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละครในวรรณกรรมปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะและวิธีการควบคุมทางสังคมในสมัยปัจจุบัน อันเป็นแง่มุมหนึ่งของบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันนี้บ้าง เพราะในยุคโลกาภิวัตน์ที่ความเจริญทางวัตถุมากกว่าความเจริญทางจิตใจ ข่าวสารข้อมูลและวัฒนธรรมข้ามชาติถ่ายทอดกันได้อย่างรวดเร็ว การควบคุมประชาชนด้วยวิธีการให้รางวัลและการลงโทษยังคงใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ ผลที่ได้รับจะเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้คนไทยได้ตระหนักในหน้าที่ที่ตนพึงปฏิบัติ ตลอดจนคุณและโทษที่จะได้รับการปฏิบัติและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดไว้ซึ่งจะมีผลทำให้เกิดการพัฒนาสังคมและประเทศชาติสืบไป

© พระนิภะนิงนางพลาญประพาฬ รุกขชาติทีในสะดาหมัน
 พิกุลกรรณิการ์สารพัน ดอกทล่นปนกันอยู่กลางทราย
 สาวหยุดโยทะการะย่าย้อย อนุชาพลาญค้อยสอยถวาย
 พระทรงทัตตรัสจวนพระน้องชาย มาชมไม้ให้สบายด้วยพียา
 เหลือบเห็นดอกปะทั้นสำคัญคิด เหมือนวันพิลิจิตด้วยนขา
 เห็นดอกไม้ไหลลอยในคงคา เหมือนพิลยมาลาให้เทวี
 เห็นเสีบนางเหมือนอย่างเสีบน้อง พี่ประคองเนื่อนวลเจ้าจวนพี่
 เห็นโคกสาขาริมวารี เหมือนทรงโคกโคกัระกำใจ
 บรรดาคนาไม้ทั้งนั้น หลายอย่างต่างพรรณล้วนปลูกใหม่
 ผลิดอกออกผลทุกต้นไป ภูวไนยเที่ยวชมสำราญ ฯ

อิเหนา

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ผู้ที่เคยมองชาวบ้านว่าเป็นคนเซย ตำด้อย ไม่ทันสมัย เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้รับรู้ถึงศักยภาพในการดำรงชีวิต การแก้ปัญหาของชาวบ้านในอดีต จากหลักฐานชิ้นสำคัญ คือวรรณคดีไทย คงจะต้องเปลี่ยนทัศนนะเสียใหม่ เมื่อประจักษ์ในความรู้ความสามารถของชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรในท้องถิ่นมาแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ซึ่งบางอย่างนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน และบางอย่างอาจนำมาปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีตะวันตก

ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีไทย

พัชรีย์ สายสิทธิ์*

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ความคิด วิธีการที่แสดงถึงการใช้ปัญญา ประสพการณ์ความสามารถที่มีอยู่ของชาวบ้านผสมผสานกัน เพื่อการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม

ภูมิปัญญาชาวบ้านมีปรากฏอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านและสืบทอดกันมาช้านาน จนเป็นมรดกทางวัฒนธรรม การที่จะศึกษาเพื่อทราบถึงภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถทำได้โดยการศึกษาจากวรรณคดี เพราะวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนในชาติจะปรากฏอยู่ในวรรณคดีของชนชาตินั้นเสมอ วรรณคดีได้สะท้อนสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อของชาวบ้านได้ตรงตามสภาพที่เป็นจริง ด้วยเหตุนี้การศึกษาสภาพต่างๆ จากวรรณคดีย่อมได้ข้อมูลที่แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในอดีตอย่างแท้จริง

ปัจจุบันมีผู้สนใจวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ศิริกุล สันติชาติ เป็นผู้หนึ่งที่สนใจและได้ทำปริญญานิพนธ์ เรื่อง การวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีประเภทนิราศ นิทานคำกลอน กลอนบทละคร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖

* อาจารย์ภาษาไทย โรงเรียนสารวิทยา กรุงเทพมหานคร รายงานจาก ศิริกุล สันติชาติ "การวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีประเภทนิราศ นิทานคำกลอน กลอนบทละคร," ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๔)

๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาชาวบ้านกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและสภาพภูมิศาสตร์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ เฉพาะรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ เนื่องจากเห็นว่า วรรณคดีสมัยดังกล่าวแต่งขึ้น ในช่วงที่อิทธิพลทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตะวันตกยังไม่แพร่กระจายเข้ามา ในสังคมไทยมากนัก วรรณคดีที่นำมาศึกษาเป็นเรื่องที่ไม่มีเค้าเรื่องหรือแปลหรือได้รับ อิทธิพลมาจากต่างประเทศ ซึ่งจะทำให้เห็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นไทย อย่างแท้จริง ผู้วิจัยได้กำหนดศึกษาวิเคราะห์วรรณคดี ๓ ประเภท ได้แก่ นิราศ นิทาน คำกลอน และกลอนบทละคร รวมทั้งสิ้น ๔๐ เรื่อง

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

๑. รวบรวมและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

๒. วิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ในเรื่องต่อไปนี้ การตั้งถิ่นฐาน การสร้างที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ การประดิษฐ์ เครื่องมือเครื่องใช้ การประกอบอาหารและการเก็บถนอมอาหาร การรักษาพยาบาล ความเชื่อและพิธีกรรม การควบคุมสังคม การเดินทาง การติดต่อสื่อสาร การถ่ายทอด ความรู้ และการบันเทิง

๓. ศึกษาความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาชาวบ้านกับสภาพแวดล้อมทางสังคม และภูมิศาสตร์

๔. เรียบเรียงข้อมูลที่วิเคราะห์ สรุป อภิปรายผล และเสนอผลการศึกษา แบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชกาลที่ ๑-๔ จำนวน ๔๐ เรื่อง ทั้งประเภทนิราศ นิทาน คำกลอนและกลอนบทละคร พร้อมทั้งได้ศึกษาความสัมพันธ์ของภูมิปัญญากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและภูมิศาสตร์ด้วย ซึ่งขอนำมากล่าวดังต่อไปนี้

๑. การตั้งถิ่นฐาน

ในการเลือกตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านจะอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่สังคมสืบทอดกันมาด้วยการเลือกสถานที่ให้เหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตของตน หลักการสำคัญคือ จะคำนึงถึงความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น คำนึงถึงแหล่งน้ำ แหล่งอาหารเพื่อการอุปโภคบริโภค พื้นที่ทำการเกษตร ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเดินทางติดต่อค้าขาย ฯลฯ แหล่งน้ำเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกเพราะเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในอีกหลายๆ ด้าน ในการเลือกตั้งถิ่นฐานของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่าอยู่ใกล้แหล่งน้ำเสมอ ดังปรากฏในนิราศฉางของหมื่นพรหมสมพัตรสร (เสมียนมี) ดังนี้

ถึงฉางกลางวันไม่ทันค่ำ	ชวนกันทำที่ประทับออกสับสน
อยู่วัดท้ายน้ำพวงมั่งชล	ก็ต่างคนต่างสบายเป็นหลายเดือน
พี่เที่ยวชมนักเรศเขตสถาน	จะเปรียบปานเมืองใหญ่นั้นไม่เหมือน
เรือนพระยาเป็นสง่ากว่าพลเรือน	มีค่ายเขื่อนขอบคูประคองชัย
ข้างหลังหน้าธานีศรีรอบ	เป็นขอบเขตโชดชื่นเนินไศล
ดูยอดเยี่ยมเทียมเมฆวิเวกใจ	แม่น้ำไหลลึกกว้างอยู่กลางเมือง
มีสำเภาเลากามาค้าขาย	ทอดอยู่ท้ายเวียงชัยใบทองเหลือง
มีสินค้าสารพัดไม่ขัดเคือง	พอเลี้ยงเมืองเป็นสุขสนุกสบาย

การเลือกที่อยู่อาศัยใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ นอกจากจะเป็นไปเพื่ออุปโภคบริโภคโดยตรงแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหารที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในแหล่งน้ำ ก็เป็นสิ่งสำคัญต่อการหาอาหารยังชีพ ดังภาพที่ปรากฏตอนหนึ่งในขุนช้างขุนแผน

เหล้ามิ่งไม้ไทรโตกออยู่ริมห้วย
น้ำใสแลซึ่งถึงพื้นดิน
สัตตบุษย์บัวแดงขึ้นแฝงฝัก
แพงพวยพุ่งพาดพันสันตะวา
สำหรับ่ายเรียงเคียงทับกระจับจอก
ภุมรินบินเคล้าสุมามาลย์

ลมช่วยหล่นลอยกระแสสินธุ์
ฟุ้งกลิ่นสุมามาลย์บานระย้า
พันฝักพาดผ่านก้านบุพผา
ลอยคงคาทอดยอดไปตามธาร
ฝักบุ้งงอกยอดชูดูสะอาด
ในธาราปลาพล่านตระการตา

นอกจากนี้แหล่งน้ำยังมักจะเป็นแหล่งชุมชนที่ชาวบ้านนำพืชผลและผลิตผลต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนค้าขายกันด้วย ดังที่สุนทรภู่กล่าวถึงสภาพการค้าที่แม่กลอง จังหวัดสมุทรสงครามใน นิราศเมืองเพชร

ถึงแม่กลองสองฝั่งเขาดังบ้าน
บ้างย่างปลาค้าเคียงเรียงเรียงราย
ขายสำเร็จเปิดไถ่ทั้งไข่พอก
ลูกค้ารับนับกันเป็นพันร้อย
นางแม่ค้าปลาเค็มก็เต็มสวาย
บ้างเหน็บท้องป่องปุยตุ้ยตุ้ยตุง

นำสำราญเรือนเรือดูเหลือหลาย
ดูวนวายวิ่งไขว่กันใหญ่่น้อย
กระเบนกระบอกปลาทุทั้งปู้หอย
ปลาเล็กน้อยขมงไกรโยโยกระบุง
กำไรรวยรวมประจบจนครบถุง
ต่างบำรุงรูปร่างสำอองตา

นอกจากนี้ในการเลือกตั้งถิ่นฐานยังคำนึงถึงเรื่องความปลอดภัยและการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน รวมทั้งการพิจารณาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมมาเป็นส่วนช่วยในการตัดสินใจ

๒. การสร้างที่อยู่อาศัย

ชาวบ้านจะมีพื้นความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะของวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น และจะมีพื้นฐานความรู้ในงานช่างงานศิลปหัตถกรรมในระดับท้องถิ่นเป็นส่วนมาก การสร้างบ้านเรือนจึงมักจะช่วยกันปลูกขึ้นเอง โดยเลือกคุณลักษณะของวัสดุมาใช้หรือแปรรูปให้เหมาะสมด้วยวิธีการและเครื่องมือแบบง่าย ๆ ทั้งยังออกแบบรูปทรงได้เหมาะสมกับภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ดังเช่นในเรื่องสังข์ทอง ตอนนางรจนางูถูกขับให้ไปอยู่กระท่อมปลายนา พวกเสนาได้ช่วยกันปลูกกระท่อม

บัดนั้น
ต่างก็มีตพร้าแล้วคลาไคล
ครั้นถึงจึงเที่ยวเกี่ยวแฝก
บ้างกล่อมเสาเสาฟากมากมี

เสนี่มีฉาวเรียกบ่าวไพร่
ตรงไปปลายนานอกธานี
ตัดไม้ไผ่แบกมาอึงมี
ปลูกกระท่อมลงที่ท้องนา

จากบทละครเรื่องสังข์ทอง ได้กล่าวถึงการปลูกกระท่อมที่อยู่ของพระสังข์กับนางรจนา โดยใช้ไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัสดุหลักในการทำเสา โครงสร้างตัวกระท่อม และฟากหรือพื้นเรือน และเกี่ยวแฝกเพื่อนำแฝกมาทำเป็นเครื่องมุง เช่น หลังคา หรือฝาเรือน วัสดุดังกล่าวหาได้ง่ายดายเพียง ตรงไปปลายนานอกธานี ก็สามารถเลือกนำมาใช้ได้

กระบวนการก่อสร้างที่อยู่อาศัยของชาวบ้านสมัยรัตนโกสินทร์ จะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคมและคติความเชื่อเป็นสำคัญ คือการสร้างเรือนในสมัยนั้น มักจะสร้างให้แล้วเสร็จภายในวันเดียว จึงมีการขอแรงเพื่อนบ้านจำนวนมากมาช่วยกันปลูกเจ้าของบ้านต้องเตรียมอาหารไว้เลี้ยงดูให้บริบูรณ์แทนค่าจ้างแรงงาน โดยเฉพาะการสร้างเรือนเครื่องสับซึ่งจะต้องมีขั้นตอนและวิธีการอันละเอียดประณีต ทั้งยังต้องมีพิธีกรรมทางคติความเชื่อเข้ามาอยู่ในกระบวนการก่อสร้าง ดังเช่นการปลูกเรือนในเสมาขุนช้างขุนแผน

ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายแก้ว
บอกแขกปลูกเรือนเพื่อนผู้ชาย
ให้ชุดหลุมระดับซักปักเสาหมอบ
ตีสิบเอ็ดไกล่รุ่งฤกษ์สำคัญ
แล้วให้ลั่นฆ้องหุ่ยโห่กระหน้า
สับซื่อพริ้งติดสนิทดี
ใส่เต้าจึงเข้าแปลนพลัน
พาดกลอนผ่อนมุงกันย่งไป
บ้างเจาะตากุ้งยิงเสียงเอะอะ
บ้างผ่าทันทันนึ่งคะนึ่ง

ครั้นถึงกำหนดแล้วจึงนัดหมาย
มายังบ้านท่านยายศรีประจัน
เอาเครื่องเรือนมารอไว้ที่นั่น
ก็ทำขวัญเสาเสร็จเจ็ดนาทีก
ยกเสาใส่ซ้าประจำที่
ตะปูตียกเสาดังตั้งขึ้นไว้
เอาจันทันเข้าไปรับกับบอกไก่อ
จั่วใส่เข้าฝาเซ็ดหน้าอึง
เกะกะกบไสไชเหล็กจิ้ง
วันหนึ่งแล้วเสร็จสำเร็จการ

ความพิถีพิถันในการก่อสร้างควบคู่กับธรรมเนียมและความเชื่อทางพิธีกรรม ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างที่อยู่อาศัยได้สำเร็จอย่างรวดเร็ว อันเป็นความฉลาดในหลายๆ ด้าน เพราะถ้าทำล่าช้า มีฝนตก วัสดุอุปกรณ์อาจชำรุดเสียหายหรือผู้กร่อนง่ายขึ้น ก็เกิดความสิ้นเปลืองในเรื่องอื่นๆ ได้อีก

๓. การประกอบอาชีพ

ชาวบ้านเลือกประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และเป็นรายได้สำหรับครอบครัว อาจมีการประกอบอาชีพอื่นเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางสังคมและภูมิศาสตร์ที่จะเอื้ออำนวยให้การทำไร่ทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักนั้น ชาวบ้านรู้จักใช้แรงงานจากสัตว์และพลังงานธรรมชาติมาช่วยทดแทนแรงงานคน รู้จักการปรับสภาวะทางธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ต่อผลผลิต และการใช้วิธีผ่อนแรงโดยการร่วมมือกันทำงาน ใน นิราศสุพรรณ นายมีกล่าวถึงการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านคือ ทำนา ปลุกผัก เลี้ยงสัตว์ ดังนี้

ถึงบางสะแกแลดูหมู่ชาวบ้าน	เห็นภูมิฐานที่ทำเลคะเนหมาย
เขาปลุกผักผักถั่วเลี้ยงวัวควาย	บ้างแยกย้ายหุดหญ้าทำนาปรัง
ด้วยพวกราษฎรร้อนตัวกลัวอดข้าว	ตั้งแต่เช้าตากไถเหมือนใจหวัง
นำสงสารบ้านเรือนเหมือนจะพัง	ดูรุงรังรายเรียงเคียงกันไป

ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เห็นเด่นชัดอีกอย่างในการประกอบอาชีพคือ การรู้จักนำแรงงานสัตว์และพลังงานธรรมชาติมาใช้ทุนแรงงานมนุษย์ เป็นการประหยัดแรงงานคนในครอบครัวลงได้มาก เช่น การหมุนเครื่องหีบอ้อยด้วยแรงควายใน นิราศสุพรรณของสุนทรภู่

โรงหีบหนีบอ้อยออก	แอดเสียง
สองข้างรางรองเรียง	รับน้ำ
อ้อยใส่ใส่ควายเคียง	คูวัง เวียรเอย
อกพื่นชอกช้า	เช่นอ้อยย้อยระย้า

การขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยทำงานร่วมกันที่เรียกว่า การลงแขก เป็นวิธีผ่อนแรงอีกอย่างหนึ่ง เมื่อถึงเวลาเพื่อนบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตบ้างก็จะไปร่วมแรงงานเป็นการตอบแทน ดังนิราศฉะเชิงเทรา กล่าวไว้ดังนี้

บางนาคีเทศกึ่ง	เขตคาม
สูงสุดส่งร้องทราวม	สุกค้อม
ชุมคนแขกกลลหลาม	ลานทุ่ง นาแอ
ตรวจแต่หน้าแขกพร้อม	พลัดหน้านางเดียว

๔. การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้

ชาวบ้านจะนำวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพืช เป็นวัสดุที่ชาวบ้านนำมาประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้มากที่สุด ทั้งลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ ผล ดอก นอกจากพืชยังใช้สัตว์และโลหะแร่ธาตุต่างๆ วัสดุดังกล่าวจะเป็นส่วนกำหนดรูปทรงของสิ่งประดิษฐ์ เช่น การนำไม้ไผ่ซึ่งมีรูปทรงกลมอยู่แล้วมาทำเป็นกระบอกหรือกลักสำหรับใส่ของ

บ้างเลื่อยกลักจักกระบอกกรอกปลาร้า	ทั้งน้ำปลาปลาแดกเอาแทรกใส่
พริกเกลือเนื้อกวางเออย่างไว้	บ้างเย็บไก่ใส่ข้าวตากจัดหมากพลู

การนำวัสดุที่มีรูปทรงและคุณสมบัติพิเศษมาผสมผสานกันให้เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่มีคุณประโยชน์คุ้มค่า เช่น ไม้ระกำลอยน้ำนำมาทำเป็นท่อน กะลามะพร้าวใช้ทำกระบวยตักน้ำ ใบลานใช้ทำพัด เป็นต้น

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการนำรังไหมมาต้ม สายใยพันเป็นเส้นด้าย แล้วนำมาทอให้เป็นผืน กลายเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ผ้าไหมเป็นผ้าเนื้อดีราคาสูงกว่าผ้าชนิดอื่น ด้ายไหมมีความบางเบาและเป็นเงางามใช้ปักกลดลายต่างๆ ได้อย่างงดงาม

ครานั้นนางพิมกับสายทอง	อยู่ในห้องปักสะดึงกริ่งไหม
จะวันชายบ้ายแสงอินทัย	จะลงไปอาบน้ำด้วยทันที

นอกจากชาวบ้านจะใช้สติปัญญาในการคัดเลือกสรรวัสดุต่างๆ ที่มีในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าแล้ว ยังมีความชาญฉลาดในการคิดกรรมวิธีในการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้อีกด้วย มีทั้งการร่อน หลอมละลาย เผา หล่อ ต้ม หรือตีให้เป็นรูปภาชนะต่างๆ บางครั้งอาจมีการผสมผสานทั้งในเรื่องวัสดุ วิธีการ หรือสนองความเชื่อเพื่อให้เกิดของใช้ที่มีประโยชน์ ควบคู่กับความงามทางศิลปะ เช่น ที่ขุนแผนทำพิธีติดาบท้าพิน ดังนี้

เอามาสมคุมควบเข้าเป็นแท่น
ไว้สามวันขัดเหล็กนั้นเล็กลง
ขัดเหล็กครบเสร็จถึงเจ็ดครั้ง
ก็ตัดไม้ปลูกศาลขึ้นเพียงดา
เทียนทองติดตั้งเข้าทั้งคู่
เอาสูบทั้งตั้งไว้ในพิธี
ช่างเหล็กตีฝีมือลือทั้งกรุง
วางสายสิญจน์เสกลงเลขยันต์
ครั้นได้พิชัยฤกษ์ราชฤกษ์
ขุนแผนสูบเหล็กให้แดงดี
ที่ตรงกลางกว้างสามนิ้วกึ่ง
เผาซุบสามแดงแทงตะไบ
งานดีมิได้มีขนแมวพาด
เลื่อมพรายคล้ายแสงแมลงทับ
ด้ามนั้นทำด้วยชัยพฤกษ์
เอาผมพรายร้อยดู่ประจุพลัน

เผาให้แดงดีแม่แช่ยาผง
ยังคงแต่พองามตามตำรา
พอกระทั่งฤกษ์เข้าเสาร์สิบห้า
แล้วจัดหาสารพัดเครื่องบัตรพลี
ศักระหมูเปิดไถ่ทั้งบายศรี
เอาถ่านที่ต้องอย่างวางในนั้น
ผ้าขาวนุ่งผ้าขาวหมุดคุมสัน
คนสำคัญคอยดูซึ่งฤกษ์ดี
พระอาทิตย์เที่ยงฤกษ์ราชสีห์
นายช่างตีรีดรูปให้เรียวปลาย
ยาวถึงศอกกำมาหน้าลูกไก่
บัดเดี้ยวใจเกลี้ยงพลันเป็นมันยับ
เลื่อมปราดเนื้อเขียวดุกมหนับ
ปลั่งปลาบวาวจับแสงตะวัน
จารึกยันต์พุทธจักรที่เหล็กกัน
แล้วเอาชันกรอกด้ามเสียบัดดล

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นถึงความประณีตและความพยายามของช่างตีเหล็กในการใช้เครื่องมือ และกรรมวิธีอันชาญฉลาด จนสามารถสร้างดาบเนื้อดี มีสีเขียวเป็นเงาเลื่อมต้องลักษณะตามตำรา เป็นอาวุธคู่กายในการต่อสู้กับข้าศึกศัตรู ซึ่งเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้

๕. การประกอบอาหารและการเก็บถนอมอาหาร

ชาวบ้านจะนำพืชผักที่ปลูกขึ้นหรือมีอยู่ตามธรรมชาติมาปรุงอาหาร เนื้อสัตว์ที่เป็นอาหารหลัก ได้แก่ กุ้ง ปลา ปู หอย จับได้ตามแม่น้ำ ลำคลอง ส่วนสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย ซึ่งเลี้ยงไว้ใช้งานจะนำมาทำอาหารต่อเมื่อสัตว์นั้นตายลง หรือเมื่อมีงานสำคัญต้องเลี้ยงคนจำนวนมาก

ภูมิปัญญาอีกลักษณะหนึ่งคือการหาวิธีทำขนมจากแป้ง มะพร้าว และน้ำตาล ซึ่งมีส่วนผสมหลักเพียงสามชนิด แต่ชาวบ้านหากรรมวิธีในการปรุงแต่ง เช่น ทอด นึ่ง

กวน ต้ม ปิ้ง จี่ ทำเป็นขนมหรืออาหารได้หลากหลายชนิด ผลไม้ของไทยบางชนิด ออกตลอดทั้งปี เช่น กล้วย ส้ม มะละกอ บางชนิดมีตามฤดูกาล เช่น มะม่วง ทุเรียน ลูกตาล เงาะ เมื่อเหลือจากรับประทาน ชาวบ้านจะคิดหาวิธีเก็บถนอมไว้รับประทานได้นานๆ ซึ่งรวมทั้งอาหารประเภทพืชผักและเนื้อสัตว์ต่างๆ โดยการดองเค็ม ปิ้ง ย่าง หมัก กวน เชื่อม แช่อิ่ม ตามแต่ชนิดของอาหาร

เจ้าขรรค์นายท้าวนางว่าทางเปลี่ยว เอาของเปรี้ยวหวานไปให้ะโฮ
เลือกขนมส้มจีนใส่ปันโด เปลือกส้มโอแช่อิ่มทับทิมพลับ
(พระอภัยมณี)

ขายหอยแครงแมงกูดกับปูม้า หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง
พวกเจ๊กจีนสินค้ำเอามาวาง มะเขือคางแพะเผือกผักกาดดอง
(นิราศเมืองแกลง)

อิมิอิรักควักปลาร้า เหม็นหว่าลันที่เป็นขี้ขมวน
ศรีประจันตำมีอิชีตรวน ปลาอุใส่ได้ส่วนเป็นอย่างไร
(ขุนช้างขุนแผน)

การแช่อิ่ม การดอง หรือการหมักปลาร้า เป็นเพียงตัวอย่างของความคิดในการเก็บรักษาอาหารให้อยู่ได้ยาวนานโดยไม่เสียหาย นับเป็นภูมิปัญญาที่พบจากวรรณคดี และยังคงทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๖. การรักษาพยาบาล

ภูมิปัญญาชาวบ้านทางด้านการรักษาพยาบาลจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพภูมิศาสตร์ในด้านการวินิจฉัยโรคที่มีสาเหตุจากสภาพภูมิอากาศ เช่น อากาศร้อน หนาว ฝนตก ทำให้เกิดการเจ็บป่วย หมอจะพิจารณาสภาพแวดล้อมดังกล่าวเพื่อหาสมุฏฐานของโรคประกอบกับการตรวจในลักษณะอื่นๆ จึงทำการบำบัดรักษาด้วยยาที่ได้จากธรรมชาติ เช่น พืช สัตว์ หรือธาตุต่างๆ ยาสำคัญจะเป็นพืชสมุนไพร ซึ่งมีอยู่มากมายหลายชนิด มีสรรพคุณแตกต่างกันออกไป ซึ่งหมอชาวบ้านจะบันทึกจดจำสรรพคุณยาเหล่านี้ไว้ เพื่อนำมาปรุงเป็นยารักษาคนไข้ ดังตัวอย่างการใช้ยาสมุนไพรรักษาอาการที่เกิดจากโรคภายใน และการรักษาพิษบาดแผลภายนอก ในนิราศสุพรรณ ของสุนทรภู่ และนิทานคำกลอนเรื่อง ลักษณะวงศ์ ดังนี้

ดึกตื่นขึ้นชุ่มไม้
พรา่ำพรา่น้ำค้างพรม
กลิ้งว่อนซ่านส่งลม
ยังมีดคริดสว่างกล้า
หากครุรู้แก้วาน
เสกขมื่นกินจึงนอน
เกรียงเมาเหล้าลูกถอน
เมาสร้างต่างกราบไว้

ไพรพนม
พรา่งฟ้า
กระหลบกรุ่น อุ่นเอย
กลิ้งกล้มคลุ้มเบา
ทำนสอน
นั้นได้
ให้ขมื่น กินแะ
ว่าขมื่นกินหาย

(นิราศสุพรรณ)

ละอองลูกถูกน้ำมันเหลือเล่ห์
พวกขอเฝ้าเหล้าโชนตะโกนอึง

สมคะเนเกาสุนกุลทุกทะลึ่ง
ใบตำลึงหม่อมจำแก้หามุ่ม

(ลักษณะวงศ์)

ส่วนวิธีการปรุงยา ก็จะเป็นไปตามลักษณะของตัวยาและการบำบัด เช่น
ทำเป็นผง ปั้นเป็นลูกกลอน ต้ม ดอง ทำเป็นน้ำมัน ขี้ผึ้ง ลูกประคบ เป็นต้น ปัจจุบันนี้
ยาสมุนไพรเป็นที่นิยมและเชื่อถือของบุคคลโดยทั่วไป

๗. ความเชื่อและพิธีกรรม

เรื่องราวเกี่ยวข้องกับภูตผี เทวดา และความเชื่อตามคำสอนทางศาสนามีความ
ผูกพันทางด้านจิตใจกับชาวบ้านเป็นอย่างมาก และมีส่วนส่งเสริมให้กระทำความดี
สร้างความสงบสุข ความอบอุ่นใจ ดังนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงการ
กระทำความดีและผลที่จะได้รับ ดังนี้

อย่าลุ่มหลงจงอุตสำหรับรักษาศีล
อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคิดอุบาย
พี่แบ่งบุญบรรพชาสถาผล
กลับไปอยู่ภูหาในวารี

ให้เพิ่มบุญไปตั้งใจหมาย
จะจำตายตกรนกอเวจี
ส่วนกุศลให้สุดตามารศรี
อย่าได้มีห่วงใยอาลัยลาญ

ในด้านสภาพสังคมที่มีพื้นฐานความเชื่อภูตผี เทวดา สิ่งเร้นลับเป็นทุนเดิม รวมทั้งการอบรมให้เด็กต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ จะมีส่วนส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดแนวความคิดและการปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานของสังคม เป็นเรื่องของการสร้างความมั่นใจและอบอุ่นใจในการดำเนินชีวิต เช่น

ให้เคลิ้มเคล้านเห็นปีศาจประหลาดห้วน	อินทรียี่สิบสี่ปีกพองสยองขน
ท่านบิดาหาผู้ที่รู้มนต์	มาหลายคนเขาก็ว่าต้องอาภักษ์
หลงละเมอเพื่อพูดกับผีสาว	ที่เคียงข้างคนผู้ไม่รู้จัก
แต่หมอเฒ่าเป่าปัดชะงัดนัก	ทั้งเช่นวักหลายวันค่อยบรรเทา
ให้คนทรงลงผีว่าผีเจ็บ	ว่าเพราะเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา
ไม่งอนง้อขอสูทำดูเบา	ท่านปู่เจ้าคุมแค้นจึงแทนทด
ครั้นตามหมอขอโทษก็โปรดให้	ที่จริงใจพี่ก็รู้ยู่ว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข้างทำวมด	จึงสู่อดนิ่งไว้ในอุรา
	(นิราศเมืองแกลง)

๘. การควบคุมสังคม

ในระบบครอบครัว การควบคุมสังคมมักจะเป็นไปตามลำดับชั้นอาวุโส และใช้ความเชื่อทางวัฒนธรรมประเพณีเป็นเครื่องมือสั่งสอน ในระบบศาสนาจะใช้ความเชื่อและคำสอนทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการวางแนวทางการประพฤติปฏิบัติตน แม้จะมีอำนาจในการควบคุมต่างกัน ด้วยวิธีการที่ต่างกันในบางอย่าง แต่การควบคุมสังคมยังคงใช้ความเชื่อในเรื่องผลแห่งการทำความดีกรรมชั่วเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคนให้ประพฤติปฏิบัติตนตามบรรทัดฐานของสังคมเช่นเดียวกัน อันเป็นภูมิปัญญาที่ยังคงใช้ได้ผลดีตลอดมา ดังตัวอย่างการควบคุมสังคมในระบบครอบครัวและระบบศาสนาจากพระอภัยมณี ดังนี้

ฝ่ายพี่น้องสองนางต่างคำนับ	ที่บังคับควรฟังมีทั้งสาม
คือครูเฒ่าเจ้าสุธาบิดาปราม	ต้องทำตามตัวจึงได้พึ่งพา
แล้วองค์พระอภัยนี้มีพรต	บอกกำหนดศีลห้าอันสงส์
ผู้ใดฟังทั้งหมดเมื่อปลดปลง	บุญจะส่งไปสวรรค์ชั้นวิมาน

๙. การเดินทาง

ชาวบ้านมักจะเลือกใช้เส้นทางน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติและที่ขุดขึ้นใหม่มากกว่า การใช้เส้นทางบก เพราะอันตรายจากสัตว์ร้ายและโจรผู้ร้ายน้อยกว่า การออกเดินทางทางน้ำจะนิยมไปในเวลาเช้าเย็นและคืนข้างขึ้น เช่น

ลงนาวาคลาเคลื่อนออกเลื่อนลำ
น้ำค้างย้อยพรอยพรหมเป็นลมว่าว
มาล็บเหมือนเดือนดับพยับโพยม

ถวิลวันจันทร์ทิวาขึ้นห้าค่ำ
พอเสียงย่ำยามสองกลองประโคม
อนาถหนาวนีกเคยได้เชยโฉม
ยังทุกข์ไทรมนัสในใจรัญจวน

(นิราศพระประธม)

ส่วนทางบกจะออกเดินทางแต่เช้าตรู่และตอนบ่ายถึงค่ำ จะหยุดพักผ่อนตอนที่ยังวัน เพื่อหลีกเลี่ยงแสงแดดและความร้อน เช่น

ท่านหลีกลัดตัดทางไปกลางทุ่ง
ได้พักเพลเอนนอนพอด่อนแรง

ตั้งแต้รุ่งไปจนแดดก็แผดแสง
ต่ออ่อนแสงสุริยาจึงคลาไคล

(นิราศวัดเจ้าฟ้า)

๑๐. การติดต่อสื่อสาร

ชาวบ้านมักจะใช้วิธีการสื่อสารด้วยคำพูด ตัวหนังสือ ภาพวาด สัญญาณธง สัญญาณเสียงต่างๆ อุปกรณ์ที่ใช้เขียนจะได้จากวัสดุธรรมชาติ โดยนำมาแปรรูปเพื่อสะดวกในการใช้ เช่น การส่งสารให้สะดวกรวดเร็วและปลอดภัยก็มีการบรรจุหนังสือในกลักให้มิดชิดและใช้ผ้าเป็นพาหนะในการเดินทาง การใช้คนร้องประกาศพร้อมสัญญาณฆ้องก็เป็นวิธีติดต่อสื่อสารอีกอย่างหนึ่ง ดังเช่น

บัดนั้น
ออกมาเกณฑ์กันทันที

อำมาตย์รับสั่งไล่เกศี
เสนีตีฆ้องร้องป่าวไป

(มณีพิชัย)

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี กล่าวถึงการใช้ใบตองอ่อนและแผ่นกระดาษหนึ่งในการเขียนหนังสือติดต่อสื่อสาร ดังตัวอย่างสองตอนต่อไปนี้

พระว่าพลางทางตัดใบตองอ่อน มาเขียนกลอนกล่าวประโลมนางโฉมฉาย
จนลงเอยอ่านตันไปจนปลาย ไม่คลาดคลายถูกล้วนแล้วม้วนตอง

ครั้นคำลงทรงกลอนอักษรสนอง เขียนคำกลอนลงแผ่นกระดาษหนึ่ง
ให้หักใบเต้าร้างที่กลางวัง มาห่อทั้งดอกรักอักษร

ในเรื่อง สิงห์ไกรภพ ได้กล่าวถึงการใช้แผ่นทองเป็นวัสดุในการเขียนอักษร
ที่เรียกลานทองคำ ดังนี้

น้องจะทำคำสั่งเป็นหนังสือ พี่ลอบถือไปถวายสายสมร
แล้วให้แม่แผ่นสุวรรณอันบรร เขียนอักษรสั่งความตามพระทัย

๑๑. การถ่ายทอดความรู้

ชาวบ้านมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ด้วยวาจา ตัวอักษร และการปฏิบัติ วิธีการ
ถ่ายทอดจะแตกต่างกันไปตามบุคคลและสถานการณ์ เช่น ในการเล่านิทานสำหรับเด็ก
การเล่น มหรสพสำหรับชาวบ้าน สถานที่ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ บ้าน วัด และ
สำนักปราชญ์ต่างๆ โดยมีวิธีหลากหลาย เช่น ให้ปฏิบัติจริง ฟัง เขียน ท่องจำ ดัดนิทาน
คำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี กล่าวถึงโยคีสอนสุดสาครว่า

แล้วสอนว่าอย่าไวใจมนุษย์ มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเกวณีย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน บิดามารดาก็มักเป็นผล
ที่พึงหนึ่งพึงได้แต่กายตน เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
แม้ใครรักก็รักมั่งชังชังตอบ ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รู้สิ่งใดไม่รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี

ตัวอย่างนี้เป็นการถ่ายทอดความรู้ด้วยวาจา วิธีนี้สามารถใช้กับชาวบ้านโดย
ทั่วไปทั้งที่รู้และไม่รู้หนังสือ เป็นการสอนให้รู้ระเบียบสังคม แนวทางในการปฏิบัติตน
และการดำเนินชีวิตให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

อีกตัวอย่างหนึ่งในนิราศวัดเจ้าฟ้า กล่าวถึงการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะของ
การเรียนอักษรวิธีภาษาไทย

ถึงเกาะเรียนเรียนรักก็หนักอก แสนวิตกเต็มตรงเจียน้องเอ๋ย
เมื่อเรียนกันจนจบถึงกบเกย ไม่ยากเลยเรียนได้ตั้งใจ

สถานที่ถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญคือวัด และผู้ถ่ายทอดจะเป็นพระสงฆ์ จึงมักมีผู้นำบุตรหลานไปฝากเป็นศิษย์วัด หรือให้บวชเรียนเป็นสามเณร เพื่อมีโอกาสศึกษาหาความรู้ไต่ตน ดังใน นิราศสุพรรณ กล่าวถึงสุนทรภู่ที่เคยเรียนหนังสือที่วัดชีปะขาว หรือวัดศรีสุดาราม ดังนี้

วัดปขาวครารุณรู้	เรียนเขียน
ทำสูตรสอนเสมียน	สมุดน้อย
เดินราววังเวียน	หว่างวัด ปขาวเอ๋ย
เคยขึ้นกลิ้งกลิ้งสร้อย	สวาสติห่างกลางสวน

บุตรหลานของข้าราชการชั้นสูงหรือผู้มีฐานะมักได้รับการศึกษาในวัง หรือสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตโดยตรงและส่วนมากจะเป็นผู้ชาย ส่วนเด็กผู้หญิงจะได้รับการอบรมสั่งสอนในวิชาการบ้านการเรือนเท่านั้น

๑๒. การบันเทิง

ชาวบ้านจะมีการละเล่นเพื่อความบันเทิงในขณะทำงาน มีการแสดงมหรสพต่าง ๆ ในงานเทศกาลประเพณีและการเฉลิมฉลองในโอกาสต่าง ๆ การละเล่นจะมีทั้งที่สร้างความบันเทิงและการกีฬาเพื่อความสามัคคี โดยจะมีการนำเนื้อเรื่องจากนิทานและวรรณคดีมาเล่น ความสนุกสนานจะอยู่ที่กลวิธีในการร้องและมุขตลกที่แทรกเข้าไปในการละเล่น และจะมีการแพร่กระจายสู่กันระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท

การทำนา เป็นอาชีพที่มีการละเล่นเข้าไปประกอบเพื่อความบันเทิงมากกว่าอาชีพอื่น เพราะต้องใช้แรงงานคนจำนวนมากโดยเฉพาะหน้าเกี่ยวข้าวเกิดเป็นเพลงพื้นเมืองหลายชนิด ต้องอาศัยปฏิภาณไหวพริบทางภาษาในการโต้ตอบระหว่างฝ่ายชายและฝ่ายหญิง มีผู้นำแต่ละฝ่ายเรียกพ่อเพลงแม่เพลง ร้องโต้ตอบเป็นทำนองสร้างความสนุกสนานเพลิดเพลิน จนลืมความเหน็ดเหนื่อย

ตำรวจจับไฟให้เข้าเกี่ยว
เกี่ยวกระหวัดรั้วสาธึกอ
เสียงกริบกรอรวบรัดแล้วมัดพ่อน
ที่ลำหลังยังห่างยาวยาว

บ้างรำเคียวขึ้นหน้าถือพราخอ
บ้างแข่งข้อชิงกันเกี่ยวเสียงเกรียวกราว
ร้องละครทำเพลงโง่งเงงนา
อายสาวสาวฉวยเคียวเกี่ยวไปตาม

(พระอภัยมณี)

การบันเทิงจากการละเล่นของหลวงหรือการแสดงของชนชาติต่างๆ มักจะเกิดจากการจัดงานของชนชั้นเจ้านายโดยนำการแสดงไปแสดงเฉลิมฉลองเพื่อให้สมฐานะของผู้จัด ดังนั้นงานเรื่องลักษณะวงศ์ที่ว่า

หุ่นโกร่งโชนกราวลงเส้าก้อง
พวกเล่นจั่วเจิ้งจั่วเป็นเงาวิบ
ดลกมวยฉวยนางแล้วขว้างทิ้ง
พวกปรบไก่ไล่กันสนั่นฮา
ตะวันบ่ายไต่ลวดขึ้นเดินเลียบ
หูกคะเมนโต้เต่ดูเซซาน
พวกกระเบนทำกระบวนแล้วหวนหัน
คุลาดีไม้เล่นดูเป็นวง

ละคอนร้องเฉื่อยฉานประสานรับ
ทะวายรำท่าขยับรักแรรำ
เจ๊กประวิงฉวยหมวกลงปิดขา
ช่องรทาลอดเต้นพอเป็นการ
รำแพนเหยียบแป้นโยนอวดตนาหาญ
ลอดบ่วงไพลนลานเอาหัวลง
ขยับยันยืนยิงรูปบุหร
เหล่าอ้ายพวกมวงครุ่มกระทุ้มกลอง

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้าน จากวรรณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กล่าวโดยสรุปได้ว่า ชาวบ้านสามารถผสมผสานความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และจากประสบการณ์ที่ได้รับจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ทำให้สามารถนำธรรมชาติมาเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เช่น การนำวัสดุธรรมชาติที่มีรอบตัวมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า รู้จักใช้แรงงานสัตว์ และพลังงานธรรมชาติ สามารถปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติด้วยวิธีง่ายๆ มีภูมิปัญญาในการประดิษฐ์ตกแต่งผลงานให้ล้ำเลิศ โดยมีอิทธิพลมาจากแรงศรัทธาในความเชื่อพิธีกรรมต่างๆ สามารถสร้างระเบียบในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อีกทั้งนิสัยที่ชอบความสนุกสนานบันเทิงทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ในหลายๆ รูปแบบ อันเป็นพื้นฐานความรู้ของคนรุ่นต่อไป

ภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ นั้นบางอย่างสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี แต่บางอย่างต้องนำมาปรับใช้ให้เหมาะสม เช่น การทำขนมไทย บางแห่งมีการปรับปรุงตกแต่งให้เกิดรสชาติและรูปร่างที่เหมาะสมกับสภาพการณ์และประโยชน์ทางการค้า การใช้สืผสมอาหารที่ได้จากพืชผักตามธรรมชาติไม่ทำให้เกิดพิษภัยต่อร่างกาย เป็นการลดการนำเข้าสารเคมีจากต่างประเทศ และยังช่วยรักษา สภาพแวดล้อมจากสารเคมีตกค้าง การหันมานิยมวัสดุธรรมชาติที่มีในท้องถิ่นเพื่อ ประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้เป็นการส่งเสริมและแสดงให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาใน ท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นแรงสนับสนุนให้เกิดการคิดสร้างสรรค์ผลงานในรูปแบบต่างๆ ที่เป็น ประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติเป็นอย่างดี สมควรที่เรคนไทยจะ ภูมิใจในความชาญฉลาดของบรรพบุรุษไทยที่ได้สั่งสมภูมิปัญญาและตกทอดมาจนถึง ลูกหลานปัจจุบันตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในวรรณคดี

ผู้สนใจศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาไทยอาจนำวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่น่าสนใจหรือ วรรณคดีต่างยุคต่างสมัยจากที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ มาศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมหรือ เปรียบเทียบกับยุคต่างๆ ก็จะได้ความรู้เพิ่มเติมยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้สนใจภูมิปัญญาไทย อาจศึกษาค้นคว้าได้โดยการหาประสบการณ์ตรงในท้องถิ่นต่างๆ เชื่อได้ว่าจะพบ ภูมิปัญญาในแง่มุมต่างๆ อีกมากมาย

๑ พลาซงหมพรรณมิ่งไม้
จำบกมทาหง
จำปีบประยง
ตาด่มตาดแต้ว

๑ โยมโดยดอกแ้มข้อ
สายทยุดุทัยไ
ปรักปรูประดูใน
พวงพยอมย้อยรย้า

ในดง
เกดแก้ว
ยวนกลิ่น ขจรนา
หมากต้องตาเสื่อ

ชูไสว
กลิ่นกล้า
ดงตื่น ดาษแธ
ยั่วเย้าภิมรย์ชม

โคลงรามเกียรติ์

จารึก ณ พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พระยาตรีสุนทรโวหารประพันธ์

ภาคผนวก

รายชื่องานวิจัยที่นำมาเสนอเป็นบทความ

จิรวรรณ คงจิตต์. *การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ เรื่อง กากี ฉบับต่างๆ*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

จันฐรินทร์ โพธิ์ศิริ. *การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๒.

ชุติมา สัจจานันท์. *การพัฒนาเกณฑ์การประเมินค่าวรรณกรรมไทย*. งานวิจัยทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะกรรมการวิจัยการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒.

ทัศนศรี โสมะเกษตริน, พันโทหญิง. *วิเคราะห์ความสามารถในการนำทหารของตัวละครที่เป็นแม่ทัพเอก ในวรรณคดี เรื่อง สามก๊ก*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๙.

นงลักษณ์ แซ่มโซติ. *การวิเคราะห์หาสายรสในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๗๕*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

บุญสม ภูเจริญ. *การวิเคราะห์ร้อยกรองในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๒-พ.ศ. ๒๕๓๐ จากนิตยสารและวารสาร*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๔.

ลัดดา ปานุกัย. *วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒.

ศิริกุล สันติชาติ. *การวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีประเภทนิราศ นิทานคำกลอน กลอนบทละคร*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖.

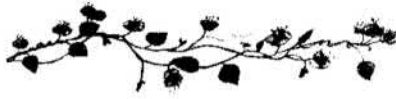
สุชาดา ลาวัลย์กุล. *ลีลาแห่งกระบวนความร้อยแก้วในหนังสือกามนิต*, ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๒.

สุภาพร มากแจ้ง. *การศึกษาวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ของกวีนิพนธ์ไทย*, งานวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๓๓.

สุวีรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. *การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาขุนช้างขุนแผน*, ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๑.

คณะผู้จัดทำ

คณะกรรมการศึกษาและเผยแพร่ผลงานวิจัยทางภาษาไทย

อธิบดีกรมวิชาการ (นายพยุหศักดิ์ จันทรสรินทร์)	กรรมการที่ปรึกษา
รองอธิบดีกรมวิชาการ (นายสาโรช วัฒนสโรช)	กรรมการที่ปรึกษา
ผู้อำนวยการกองวิจัยทางการศึกษา (นางสาวอรุณศรี อนันตรศิริชัย)	กรรมการที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์กาญจนา นาคสกุล นางเพ็ญศรี จันทรดวง	กรรมการที่ปรึกษา ประธานกรรมการ
ผู้อำนวยการสถาบันภาษาไทย (นางสาวสมพร จารุณี)	รองประธานกรรมการ
นางปราณี บุญชุ่ม	กรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุคนธ์ จงตระกูล	กรรมการ
รองศาสตราจารย์สุภาพร มากแจ้ง	กรรมการ
นางพิศวาท คะลีลวัน	กรรมการ
นางสาวพริ้มเพราวดี หันตรา	กรรมการ
นางสาววนิดา เศรษฐมงคลเลิศ	กรรมการ
นางสาวมาวดี แสงกระวี	กรรมการ
นางสาวมะลิ มگرامณี	กรรมการและเลขานุการ
นางสาวพัชรี สายสิทธิ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นางธนาภรณ์ กอวัฒนา	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ชุตินา สัจจามันท์	นางปราณี บุญชุ่ม
รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพร มากแจ้ง	นางพิศวาท คะลีลวัน
นางเพ็ญศรี จันทรดวง	นางสาวมาวดี แสงกระวี
นางสาวพริ้มเพราวดี หันตรา	นางสาววนิดา เศรษฐมณฑลเลิศ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล	นางสาวพัชรี สายสิทธิ์

บรรณาธิการที่ปรึกษา

นางสาวสมพร จารุณี

บรรณาธิการ

นางเพ็ญศรี จันทรดวง
นางธนาภรณ์ กอวัฒนา

ภาพปกและภาพประกอบ

นายไพฑูรย์ บุญภานนท์

